

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TERRY EAGLETON

AKIL, İNANÇ VE DEVRİM

TANRI TARTIŞMASI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Tellekt

ÇEVİRİ: AKIN EMRE PİLGİR

Tellekt_31

Akıl, İnanç ve Devrim: Tanrı Tartışması Üzerine Düşünceler, Terry Eagleton

Çeviri: Akın Emre Pilgir

Reason, Faith, and Revolution: Reflections on the God Debate

İlk (çeviride kullanılan) baskı: Yale University Press, 2009

© 2009, Terry Eagleton

© 2021, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Bu eserin Türkçe yayın hakları Anatolia Telif ve Tercümanlık Hizmetleri Ltd.

Şti. aracılığıyla alınmıştır.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. baskı: Ağustos 2021, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Didem Bayındır

Editör: Sevgi Halime Özçelik

Düzeltili: Mert Tokur, Melis Oflas

Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak Tasarımı ve Uygulama: Bora Başkan

İç Kapak Görsel Kolajı: Bora Başkan

Baskı ve cilt: Türkmenler Matbaacılık Reklam San. ve Tic. Ltd. Şti.

Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. No: 16-18

Topkapı, İstanbul

Sertifika No: 43087

ISBN 978-625-7118-24-8

Tellekt

tellekt.com • bilgi@tellekt.com

Maslak Mah. Eski Büyükdere Cad. İz Plaza, No: 9/25 Sanyer / İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

Sertifika No: 43514

Tellekt, Can Sanat Yayınları Yapım ve Dağıtım Ticaret ve Sanayi A.Ş.'nin markasıdır.

twitter.com/tellekt • facebook.com/tellekt • instagram.com/tellekt

AKIL, İNANÇ VE DEVRİM

TANRI TARTIŞMASI
ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

TERRY EAGLETON

ÇEVİRİ:
AKIN EMRE PİLGİR

Tellekt

TERRY EAGLETON, 1943'te, İrlanda kökenli Katolik bir ailenin çocuğu olarak Salford'da doğdu. Marksist kültür eleştirisi geleneğinin en önemli ve en üretken isimlerindendir. Akademik kariyerinin büyük bölümünü Cambridge ve Oxford'da geçirdi; kültürel çalışmalar alanının öncülerinden Raymond Williams'ın öğrencisidir. Eserlerinde, Williams'ın yanı sıra Louis Althusser, Jacques Lacan, Jacques Derrida, Jean-Paul Sartre gibi düşünürlerle diyalog içindedir. Yapıtları arasında *Eleştiri ve İdeoloji*, *Edebiyat Kuramı*, *Postmodernizmin Yanılsamaları*, *Kültür Yorumları* ile *Kuramdan Sonra* sayılabilir. Kuramsal yapıtlarının dışında *Azizler ve Âlimler* adında bir roman kaleme almıştır.

AKIN EMRE PILGİR, 1987'de Denizli'de doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde doktora eğitimine devam eden Pilgir, serbest tercüman olarak çalışıyor. Zygmunt Bauman kitaplarının yanı sıra Paul D'Amato, Nicolas Whapshott, Peter Frase, Immanuel Ness, Charlie English, James C. Scott gibi yazarların kitaplarını Türkçeye çevirdi.

Leo Pyle'ın anısına

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
1. YERYÜZÜNÜN ALÇAKLARI	13
2. İHANETE UĞRAMIŞ DEVRİM	49
3. İNANÇ VE AKIL	95
4. KÜLTÜR VE BARBARLIK	119
NOTLAR	141
DİZİN	145

ÖNSÖZ

Din, insan ilişkilerinde tarifsiz bir sefalet yarattı. Çoğunlukla bağnazlık, batıl inançlar, hüsnükuruntular ve baskıcı ideolojilerden oluşan berbat bir hikâyeydi. Bundan ötürü ona yöneltlen akılcı ve hümanist eleştirilere epey sempati var. Ama aynı zamanda bu eleştirimenlerin çoğu, elinizdeki kitabın da öne sürdüğü gibi, din reddiyelerini değersizleştiriyorlar. En azından mesele Yeni Ahit olduğunda, karaladıkları şeyler genellikle dininkine benzer şekilde cehalet ve önyargıya dayanan, gerçeğin değersiz bir karikatürüdür. Sanki Clint Eastwood'un görüşlerine dayanarak feminizmi reddedebilirmişiz gibi.

Kitapta ele aldığım şey işte bu cehalet ve önyargıdır. Mesele Yahudi ve Hristiyanların kutsal metinlerine geldiğinde agnostik sol bu entelektüel uyuşuklukla başa çıkamıyorsa, bunun tek sebebi rakibinizle en ikna edici şekilde yüzleşmek için adalet ve dürüstlikle davranmanız değildir. Politik solun iyi fikirlere şiddetle ihtiyaç duyduğu bir dönemde, radikallerin de insanın özgürleşmesiyle ilgili bazı kıymetli içgörüler keşfedebilecek olmasındandır aynı zamanda. Böylesi okuyucuları bu fikirlere, benim Başmelek Cebraile, papanın yanılmazlığına, İsa'nın su üzerinde yürüdüğü fikrine veya havarilerinin gözleri önünde cennete yükseldiğine inanmamdan daha fazla inanmaya davet etmiyorum. Bu kitapta Hristiyanlığın esaslarının radikaller ve hümanistleri ilgilendiren versiyonu olarak ele aldığım şeyin "vantrilokluk"unu yapmaya çalışırsam, budala biriymiş gibi görünmek istemem. Ne var ki solun çoğunlukla utanç verici bir sessizlik içinde oldu-

ğu hayati meselelerden bazıları hakkında –ölüm, acı, sevgi, insanın kendisini mülksüzleştirilmesi ve benzeri– Yahudi ve Hristiyanlığın kutsal metinlerinin söyleyecek çok sözü vardır. Artık politik açıdan sakatlayıcı olan bu çekingenliğin sona erme zamanı geldi.

Elinizdeki kitap Nisan 2008’de Yale Üniversitesi’nde verdiğim Dwight H. Terry Dersleri’ne dayanıyor. Başlangıçta söyleşi tonunu korusam da dersler yerini hızla daha alışıldık bir anlatım tarzına bıraktı. Terry Dersleri Mütevelli Heyeti’ne ve özellikle New Haven’da geçirdiğim vakti sosyal açıdan bu kadar hoş, entelektüel açıdan doyurucu hale getirdiği için Laurelee Field’e derin şükran duyuyorum. Oturumlara katılan birçok öğrenci ve akademisyen için de aynı duyguları taşıyorum.

YERYÜZÜNÜN ALÇAKLARI

Yale'den Terry Dersleri'ni vermek için davet mektubu aldığımda, Amerikan toplumuna özgü o hoş gayriresmi karakteri hissettim. Elbette ABD kültürünün insanlara hemen ilk isimleriyle seslenen karakterine alışalı çok olmuştu fakat bu uzun erimli yakınlık yine de şaşırtıcı geldi. Bu konuşmaların Carl Jung ders verirken, sevgi dolu bir tavırla Chuck Dersleri olarak anılıp anılmadığını, daha sonra konuşmacı Margaret Mead olduğunda Maggie Dersleri şeklinde değişip değişmediğini merak etmeye başladım. Her neyse, bu kendiliğinden sergilenen samimiyet karşılığında bir şey yapmam gerekiyormuş gibi hissettim. Dolayısıyla burada Yale'deyken Profesör Eagleton olarak değil Doktor Eagleton olarak tanınmak konusunda ısrar ettim. Kimse biz Britanyalıların kuralları nasıl esneteceğimizi bilmediğimizi iddia etmesin.

Gayriresmilikten duyduğum hoşnutluk, Terry Dersleri'nin geçmişten bu yana, utanç verici derecede az şey bildiğim iki konuya yani bilim ve dine adanmış olduğunu okuyup anlamamla hızla azaldı. Terry Dersleri'ni özellikle ilgilendiren ikili arasındaki ilişkiye gelince, bununla ilgili birkaç deneyimimden biri çocukluğuma dayanır.

Aynı zamanda kimyacı ve rahip olan Brother Columba* ismindeki müdürün dini, bilim yasaları gibi acımasız derecede gayrişahsiydi, kendisi de otoriter bir Roma Katolik Kilisesi mensubu olarak insanlardan çok evde test tüpleriyle anlaşılan azman kılıklı, herkesin korktuğu ve tiksindiği biriydi.¹

Ancak cehaletin beni yolumdan çevirmesine asla izin vermemişimdir, nitekim bugün bu sebeple karşınızda duruyorum. Gerçi entelektüel kariyerime bir çeşit amatör teolog olarak, 1960'larda Schillebeeckx ismini heceleyebilen herkesin hemen Nijmegen merkezli, ne olduğu belirsiz birtakım teolojik dergilerin yazı kuruluna alındığı, II. Vatikan Konsili'ni takip eden o baş döndürücü günlerde başladığımı itiraf etmek zorundayım. Bu bağlamda tek iddia edebileceğim şey, sanırım Richard Dawkins veya Christopher Hitchens gibi kişilerin, bundan sonra sırf kolaylık olsun diye tek bir sıfatla "Ditchkins" şeklinde kısaltacağım bir çiftin, bol keseden attığını anlayabilecek kadar teoloji bildiğimdir. Fakat Hitchens ve Dawkins'i tartışmaya yer bırakmayacak şekilde bir araya getirmeden önce ilkinin *God Is Not Great* [Tanrı Yüce Değil] adlı kitabının havalı, eğlendirici, müthiş derecede heyecanlı, insanı okumaya kışkırtan niteliği ile Dawkins'in kesinlikle bu iltifatlardan hiçbirine layık olmayan *Tanrı Yanılgısı* kitabı arasında bir kıyaslama yapmama izin verin. Dawkins'in öğretisel gaddarlığı yazı tarzını tüketmeye başladı. Christopher Hitchens'in hâlâ mütevazı bir Chris olduğu günlerde, ikimizin aynı aşırı solcu politik ekip içinde yoldaş olduğumuzu eklemem gerek belki. Ama o, Babil'in vatandaşlığa kabul edilmiş bir üyesi olarak bu süreçte bir dereceye kadar siyasi olgunluk gösterdiği için daha yüksek mevzulara daldı, bense aynı eski politik çizgide takılıp kaldım. Şayet böyle bir şey varsa durdurulmuş gelişme vakası oldum.

Ayrıca haklarında hiçbir şey bilmediğim teolojilere kıyasla, çok şey bilmediğim tek teoloji Hristiyan teolojisi olduğundan, görgüsüzlüğü küstahlığa yeğ tutarak tartışmamı sadece onunla sınırlandıracağımı da itiraf etmeliyim. Bilime gelirsek, hakkında sahip oldu-

* Columba Birader. (Ç.N.)

ğum bilgi büyük oranda çoğu postmodernistin onu karanlık bir şüpheyile karşılıyor olmasıyla sınırlıdır. Kanaatimce bu, bilimin söylediği hemen hemen her şeyi coşkuyla benimsemek için yeterince sağlam bir sebep. Bu derslerde bilimin ve dinin yanı sıra politikadan da söz edeceğim. Üç konumdan ikisinin yani politika ve dinin, İngiliz bira-hanelerinde tartışılmasının geleneksel olarak yasak olduğunu da belirtmeliyim.

Otobiyografik anlatımdan ne kadar hoşlanmıyor olsam da,² burada şahsi birkaç söz etmekten kaçınmak pek mümkün değil. İşçi sınıfı İngiltere'sinde İrlanda kökenli geleneksel bir Roma Katolik Kilisesi mensubu olarak yetiştirildim ve çocukluğumda bana, ileride şaşkınlıkla keşfedeceğim üzere, beşeri varoluş üzerinde etkili olmaları beklenen bir dizi barok ve hermetik doktrin aşılandı. Bu durum, sıkı Marksist bir ailede yetişip, anne babanın dizinde yadsımanın yadsınması ve niceliğin niteliğe dönüşmesiyle alakalı bir dizi formülü, bunların insani özgürlük ve adalet meseleleriyle bağlantılı olabileceğine dair bir fikre sahip olmadan öğrenmek gibiydi. Bana öğretilen dinî doktrinler, okul çağlarında insani varoluşa ışık tutmada en az kurbağanın vıraklaması kadar derin geliyordu, üniversiteye geldiğimde ise tüm bu konuşma tarzını çok daha amaca uygun ve insani bir şey adına kenara atmak gayet doğal göründü.

1960'ların başlarında Cambridge'te diğer şeylerin yanı sıra varoluşçuluk olarak biliniyordu bu. Çoğunlukla kişinin 19 yaşında, evinden uzakta, oldukça hüznü ve anaokulundaki yeni yürümeye başlayan çocuklar gibi olup bitenden habersiz olduğunu söylemenin ontolojik olarak etkileyici bir yoluydu. 20-30 yıl sonra bu durum geç ergenlik dönemindekiler arasında kalıcı hale geldiyse de artık post-yapısalcılık olarak biliniyordu. Fakat aynı zamanda, büyürken karşılaştığım sosyalizm ve İrlanda cumhuriyetçiliği de vardı. Sosyalizm (Soğuk Savaş'ın düşmanlıkları, kitle imha silahları ve sömürgecilik karşıtı devrimlerin çağında) insan türüne, limbo* öğretisinden (popüler bir Karayip dansıyla karıştırılmaması gereken ruhsal bir du-

* Katolik inancında cennetle cehennem arasındaki sınır. (Y.N.)

rum) yahut aziz olarak bilinen, o sıkıcı derecede bürokratik niteliğe sahip alt kurullara uygun ibadet türlerinin Latince isimlerini ezberlemekten daha çok dokunuyormuş gibi görünüyordu.

Fakat işlerin bu kadar basit olmadığı ortaya çıktı. Çünkü Cambridge'e varır varmaz, makul derecede duyarlı, orta derecede kavrayışlı her karakterin okulda öğrendiği şeylerin çoğunu büyük oranda saçmalık olarak görüp reddedeceği bir dönemde, II. Vatikan Konsili, bana göre oldukça acil görünen, insani ve politik açıdan anlamlı olmayı amaçlayan yeni Hristiyanlık esaslarıyla birlikte çıkageldi. Bunun kendi hayal kırıklıklarını getirdiğini söylemeye bile gerek yok. Zorunlu kıldığı yeniden düşünme çabası, P.G. Wodehouse'taki* karakterin, muhatabı "domuz" sözcüğünü anlamadığında söylediği gibi bir dolu meşakkatli hazırlık çalışmasına yol açacağı benziyordu. Çünkü (örnek olarak) zaten dışarı çıkıp geri kalanımızın karşısına çıkamayacak kadar utangaç ve koyun gibi saklanan, sadece ciddi anlamda tuhaf tiplerin benimseyeceği bir Hristiyanlığı muzaffer bir edayla kenara atarak, bir kişinin inanç sistemlerinden birini reddetmesini değersizleştirmek daima daha kolaydır. Bu dinden başka şeyler için de geçerlidir. Nietzsche'nin yeni tomurcuklanan bir Nazi olduğuna inanmak, onun Foucault'nun öncüsü olduğunu idrak etmekten kolaydır. Kendinizi bin bir zahmetle Marksizme kulak verme gayretinden kurtarmak için, erkek ve kadınların hepsinin tamamen aynı şekilde ruhen berbat, maddeten sefil olacakları eşitlikçi bir dünyanın hayalini kurduğu gerekçesiyle onu göz ardı edebilirsiniz. 18 yaş civarı, birkaç başıboş Dominiken'in ve daha ziyade bardak bardak biranın yardımıyla bulduğum o sözde yeni teoloji aslında hiç de yeni değildi. Sadece benim gibi toy genç papacılar için yeniydi. Bu teoloji Yaratıcı Tanrı'yı 19. yüzyılın liberal rasyonalizmine ait Richard Dawkins okulunun hayal etmeye meyilli olduğu gibi, bir tür dev imalatçı veya kozmik genel müdür olarak görmüyordu. Teolog Herbert McCabe'in "çok büyük ve güçlü bir yaratık olarak putperest Tanrı kavramı" dediği şey söz konusu değildi.³ Dawkins yanlış bir

* Sir Pelham Grenville Wodehouse (1881-1975): 20. yüzyılın en çok okunan Britanyalı mizah yazarlarından biri. Çok sayıda kitap, oyun ve güftenin de sahibidir. (Y.N.)

şekilde, Hıristiyanlığın bilim karşısında rakip bir evren görüşü sunduğunu öne sürer. Filozof Daniel C. Dennett'in *Breaking the Spell* [Büyüyü Bozmak] kitabında söylediği gibi, onu dünyaya dair düzmece bir teori veya yalancı bir açıklama olarak düşünür. Bu bakımdan kendisi, bir romanın baştan savma bir sosyoloji eseri olduğunu düşündüğü için roman yazmanın anlamını hiç göremeyen biri gibidir. Max Weber okuyabilecekken neden Robert Musil'le uğraşsın ki?

Buna karşılık Aquino'lu Tomas için, Yaratıcı Tanrı dünyanın nasıl ortaya çıktığıyla ilgili bir hipotez değildir. Sözelimi evrenin kuantum boşluğu içinde rastlantısal dalgalanmalardan oluştuğunu söyleyen bir teoriyle rekabet etmez. Doğrusu Aquino'lu Tomas dünyanın hiçbir kökenden gelmeme olasılığını düşünmeye çok hazırdı. Dawkins Hıristiyanlık inancının ne olduğu konusunda bir janr hatasına veya kategori yanılgısına düşüyor. Onun ya bir çeşit yalancı bilim olduğunu ya da yalancı bilim değilse, kendisini bulgulara ulaşma ihtiyacından tümüyle kurtaran bir şey olduğunu sanıyor. Ayrıca bulguyu meydana getiren şeyler hakkında eski moda bir bilim anlayışı var. Dawkins için hayat, şüphe götürmez şekilde kanıtlayabileceğiniz şeyler ve körü körüne inanç arasında düzgün bir şekilde ortadan ikiye ayrılıyor gibi görünüyor. Christopher Hitchens, en ilginç şeylerin tümüyle bu iki kategorinin dışına düştüğünü göremiyor; büyük oranda aynı galiz hataya düşüp, *God Is Not Great*'te "teleskop ve mikroskop sayesinde [dinin] artık önemli şeylere açıklama sunamadığını" iddia ediyor.⁴ Fakat Hıristiyanlık ilk başta asla herhangi bir şeyin *açıklaması* olmaya çalışmamıştır. Bu daha ziyade elektrikli ekmek kızartıcı sayesinde Çehov'u unutabiliriz demek gibi bir şeydir.

Yaratıcı olarak Tanrı hakkında Yeni Ahit'in söyleyeceği neredeyse hiçbir şey yok. Doğrusu Hıristiyanlar için bilim ve dinin birbirine en yaklaştığı yer bence, dünya hakkında söyledikleri değil her iki projenin de içerdiği yaratıcı hayal gücü eylemidir – inananların kaynağını Kutsal Ruh'ta buldukları yaratıcı edim. Heisenberg veya Schrödinger gibi biliminsanları, mesele evren olduğunda zarif ve güzelin çirkin ve biçimsizden daha gerçek olabileceğinin farkına varan, hayal güçleri son derece kuvvetli sanatçılardır. Bilimsel açıdan bakıldığında kozmik hakikat en derin anlamıyla, Platon'un, Shaftes-

bury kontu* ve John Keats'in gayet farkında oldukları gibi bir üslup meselesidir. Nitekim bu en azından bilimin tümüyle ve doğru bir şekilde değer yüklü olduğu kanılardan biridir.

Hıristiyan teolojisi için Tanrı dev bir imalatçı değildir. Daha ziyade sevgisiyle var olan her şeyi ayakta tutandır ve dünyanın bir başlangıcı yoksa dahi yine böyle olacaktır. Yaratılış bir şeyleri ortaya çıkarmakla ilgili değildir. Tanrı yokluktan ziyade bir şeyin var olmasının nedeni, herhangi bir varlığın olasılık koşuludur. Ancak kendisi herhangi bir varlık olmadığından, nasıl kıskançlığım ve sol ayağım bir çift nesneyi meydana getirmiyorsa, o da bu şeylerle aynı yerde toplanamaz. Tanrı ve evren toplanınca iki etmez. Musevi ikona kırıcılığına ait bir eylemle, bu varlıktan yoksun şeyin oyma imgelerini çıkarmamız yasaktır çünkü onun tek imgesi insanlardır. Tanrı'nın örgütlü dinle verdiği sonsuz, keyif kaçırıcı mücadeleyi kayda geçiren, Kutsal Kitap adıyla tanınmış bir belge vardır. Yaratıcı Tanrı, araştırma bursu veren kurulu sonsuza kadar etkileyecek mükemmel derecede akılcı bir tasarım üzerinde çalışan semavi bir mühendis değildir. Aksine dünyayı hiçbir işlevsel amaç gözetmeden, sırf sevdiği ve ondan hoşlandığı için yaratmış bir sanatçı olmanın ötesinde estetikçidir.

Yahut birilerinin daha teolojik bir dille söyleyebileceği gibi, sırf eğlencesine yaratmıştır. Onu tatsız bir ihtiyaçtan değil, hiç yoktan, bir hediye, gereksiz ve karşılıksız bir jest olarak yapmıştır. Aslında Hıristiyanlık teolojisinde dünyanın var olması için hiçbir gereklilik yoktur ve Tanrı ilk başta onu yalap şalap yapmak için ilham veren duygusal dürtüye yenik düştüğünden uzun süredir acı bir pişmanlık içinde olabilir. Dünyayı ihtiyaçtan değil sevgiden ötürü yaratmıştır. İçinde onun için hiçbir şey yoktur. Yaratılış, sahici *acte gratuit*'dir**. Dünyanın hiçlikten yaratılmış olduğunu söyleyen öğretisi, bizi kozmosun akıllara durgunluk verici olumsuzluğu konusunda uyarmak

* Anthony Ashley Cooper (1671-1713): 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa düşüncesi üzerinde önemli etkileri olan, kutsal metinden ziyade akıl ve gözleme dayalı dinî inanca önem veren, siyasi özgürlük ve hoşgörüyü savunan filozof. (Y.N.)

** (Fr.) Keyfi, sebepsiz davranış. (Y.N.)

içindir – modernist bir sanat eseri nasıl hiç yaşanmamış olabiliyorsa ve birçok düşünceli erkekle kadın nasıl kendi var olmama olasılıklarının sürekli gölgesinde kalıyorsa, aynı onun gibi. “Hiçlik”ten yaratma, iptidai maddelerle bile bir şeyler yapıp bırakan Tanrı’nın nasıl da şeytani derecede akıllı olduğunun ispatı değildir. Aksine dünyanın önceden beri gelen bazı süreçlerin kaçınılmaz doruk noktası olmadığına, önlenemez bir sebep-sonuç zincirinin neticesi olmadığına delalettir. Evvelden gelen bu tür nedensellik zincirlerinin dünyanın bir parçası olması gerekirdi, bundan ötürü onun kökeni olarak sayılmazlar. Kozmos hakkında hiçbir zorunluluk olmadığı için, ona yön veren yasaları, *a priori** ilkelerden çıkarmamız imkânsızdır. Bunun yerine onun aslında nasıl işlediğine bakmamız gerekir. Bu bilimin görevidir. Dolayısıyla hiçlikten yaratılış öğretisi ile Richard Dawkins’in mesleki yaşamı arasında tuhaf bir bağlantı var. Tanrı olmasaydı Dawkins işsiz kalırdı. Bu nedenle işverenin varlığını sorgulama çağrısı büyük kabalık.

O halde dünyanın varoluşu, kaskatı bir nedenselliğin eleştirisi- dir ve bundan dolayı Ditchkins’in şahsi ve politik açılardan çok haklı olarak kıskançlıkla baktığı özgürlüğün delilidir. Dünya bu sebeple, Oscar Wilde’ın gönlüne su serpecek şekilde, tamamen kendileri için var olan ve sıkıcı yararcı amaçların hiçbirine hizmet etmeyen, son derece nadir bir nesneler sınıfına aittir – Tanrı’yla birlikte sanatı, kötülüğü ve insanlığı da içine alan bir kategoridir. Tanrı’nın kendi başına işleyen özgürlüğünden dünyanın payına düşendir. George Bush’un aksine Tanrı, müdahaleci cinsten bir yönetici değildir. En başta bilimi ve Richard Dawkins’i mümkün kılan şey dünyanın bu özerkliğidir. Tanrı’yı bilimsel araştırmaya sokmaya gerek olmadığını savunan Ditchkins, tarihin en büyük teoloğu olan ve daha yeni adını andığım Aquino’lu Tomas’ın tümüyle onunla hemfikir olduğunu öğrenmekle ilgilenilebilir. Bilim tam anlamıyla tanrıtanımazdır. Ortodonti ve edebî eleştiri nasıl aynı şeylerden konuşmuyorsa bilim ve teoloji de çoğu kez aynı şeylerden konuşmaz. Aralarında grotesk yanlış anlamaların açığa çıkmasının bir sebebi de budur.

* Kant’tan bu yana Batı felsefesinde tüm tikel deneyimlerden bağımsız önsel bilgi. (Y.N.)

Kısacası Tanrı, Ditchkins'in bize söylediği gibi mükemmel derecede anlamsızdır. Araşsal akla yöneltilmiş bitmek bilmez bir eleştirisi türüdür. John C. Lennox *Aramızda Kalsın Tanrı Var*'da kimi biliminsanlarının ve filozofların, evrenin nedenini sormamamız gerektiğini düşündüklerini yazar, çünkü onlara göre böyle bir şey yoktur.⁵ Ancak burada farkında olmadan teologlarla aynı fikirdedirler. Eğer bizler Tanrı'nın mahluklarıysak ilk etapta bunun sebebi bizim, aynı kendisi gibi tamamen onun keyfi için var olmamızdır (veya öyle olmamız gerekmesindendir). Bu sebeplerden ötürü içine Karl Marx'ı da katan radikal romantizmin öne çıkardığı mesele, hangi politik dönüşümlerle bunun pratikte mümkün olacağıdır. İsa birçok sorumlu Amerikan yurttaşının aksine, bir iş yapıyormuş gibi görünmemekte, oburlukla ve ayyaşlıkla suçlanmaktadır. Evsiz, mülksüz, dinî gerekçelerle bekâr, toplumsal açıdan marjinal, hısımlarını küçümseyen, mesleği olmayan, serserilerin ve dışlanmışların arkadaşı, maddi mülkler edinmeye karşı isteksiz, kendi güvenliği için korku duymayan, iffet kurallarına karşı dikkatsiz, geleneksel otoriteyi eleştiren, kilisenin içinde bir diken ve zenginlerle kudretlilerin belası olarak temsil edilmektedir. Kelimenin modern anlamıyla kesinlikle devrimci olmamasına rağmen, bir bakıma bir devrimcinin yaşam tarzına sahiptir. Kulağa bir hippy ile gerillanın karışımı gibi geliyor. Sebt Günü'ne kiliseye gitme anlamına geldiği için değil, çalışma yükünden geçici süreliğine kaçmayı temsil ettiği için saygı duyar. Sebt Günü dinle değil dinlenmeyle ilgilidir. Hristiyan olmanın en iyi sebeplerinden biri, tıpkı sosyalist olmak gibi, çalışmak zorunda olmamanız ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde her yere sinmiş olan korkunç putperestliği reddetmenizdir. Gerçekten medeni olan toplumlar şafaktan önce iş kahvaltılarını yapmazlar.

Bilim ve teoloji arasındaki münakaşa, bu durumda evrenin nasıl ortaya çıktığıyla veya hangi yaklaşımın evrene en iyi "açıklama"yı getirebileceğiyle ilgili bir mesele değildir. Kronolojik anlamda olmasa da kişinin ne kadar geriye gitmesi gerektiğiyle ilgili bir anlaşmazlıktır. Teolojiye göre bilim yeterince geriden başlamaz. Bir yaratıcıyı varsaymadığı için değil, "Neden en başta bir şey vardı?" ve "Neden sahip olduğumuz şey bizim için anlaşılırdır?" gibi soruları sormadığı

için. Belki de bunlar kofti, düzmece sorulardır; kimi filozoflar kesinlikle böyle olduğunu düşünüyor. Fakat teologlar, Rowan Williams'ın* iddia ettiği gibi, neden açıklama peşinde koştuğumuzla veya neden evrenin açıklamaları mümkün kılan bir bütünlük içinde olduğunu farz ettiğimizle ilgileniyorlar.⁶ Açıklama, düzenlilik ve anlaşılabilirlik kavramlarımız nereden geliyor? Rasyonelliğin ve anlaşılabilirliğin kendisini nasıl açıklıyoruz, yoksa bu gereksiz bir soru mu ya da yanıtlanamayacak kadar zor mu? Böyle yapmak onu önceden varsaymak olduğu için mi rasyonelliği hesaba katamayız? Bu sorgulamalar hakkında ne düşünersek düşünelim, bildiğimiz haliyle bilim, sırf dünya belli bir içsel düzen ve uyumu sergilediği için mümkündür. Yani kabaca estetik sebeplerden ötürü mümkündür. Bu yasaların nereden geldiğini sorgulamak yerinde mi? Bilimin bir gün bulabileceği bir şey mi yoksa bu soru onun sınırları dışında mı kalıyor?

Evrenin derin yapısı hakkında bu kadar şeyi görünüşte hiçbir evrimsel avantaja kavuşmadan anlayabilecek olmamız şaşılacak bir mesele mi? Yahut şanslı bir tesadüf mü? Einstein, "Evren hakkında en anlaşılmaz şey anlaşılabilir olmasıdır,"⁷ deyip bunu yaptığı için birilerinin *a priori* bir şekilde dünyada daha üst bir düzenin var olmasını beklememesini eklerken bir şeylerin mi peşindeydi yoksa basitçe şairane konuşmalar mı yapıyordu? Bilimin muazzam başarılarının dini gereksiz kıldığını düşünen insanlar vardır; bu başarıların metafizik düşünceye neden olan temel bir olgudan, zihinlerimizin bir şekilde dünyanın temel öğelerine uyum sağlamış görünmesinden ileri geldiğini düşünen başka insanlar da vardır.

Onca şeyin arasında, neden matematik, fiziksel evrenin anlaşılabilirliğini kodluyormuş gibi görünüyor ve bilimin bunu, fiziksel yasaların tektipliği ile birlikte basitçe kuvvetli bir kanaat olarak ele alması mantıklı mı? Gödel'in ikinci teoremi bunun kanıtlanamayacağını gösterse bile, bilimin inancını matematiğin tutarlılığına bağlaması aynı şekilde mantıklı mı? Daha akla bile gelmeden, dünyanın en başta bize açık ve erişilebilir olduğu gerçeğini çok kolay mı kabul

* Canterbury Başpiskoposu. (Ç.N.)

ediyoruz? Bilim sadece sebeplerin veya açıklamaların peşine düşmek yerine, bu açıklamaları talep eden karmaşık sahne düzeni karşısında hiç mi sarsılmamalı?

Bu meta-sorular geçerli olsa bile, elbette şüphe etmeye izin var, illaki “Tanrı yüzünden” yanıtını getirmezler. Düşünceleri kimi Anglosakson çevrelerde anlamsız bulunacak kadar derin sayılan filozof Martin Heidegger, bu tür sorular sordu ama kesinlikle dindar değildi. Benzer meselelere kafa yormak için kiliseye gitmeniz gerekmez. Lakin esas nokta biliminsanı olmanızın da gerekmemesidir. Bu soruların sorulması için biliminsanlarına, trapez cambazlarından daha fazla ihtiyaç duyulmaz. Teoloji (veya metafizik) ile bilimi farklı türde uğraşlar yapan boyutlardan biri de budur.

Tanrı’yı tamamen manasız bir şey olarak görmek ve ahlaki yaşama da aynı şekilde bakmak, yerini araçsal aklın aldığını inkâr etmek değildir. Örneğin bu olmadığında hiçbir özgürleştirici politika olmadığı gibi bilim veya teknoloji de olmayacaktır. Estetikçiler şeylerin güzelliği ve duyumsal özelliklerine vurulurken, teologlar onlara varoluşlarının akıl almaz derecede tesadüfi olduğu gerçeğiyle tutulurlar. Diğer yandan biliminsanları ve teknoloji uzmanları bu şeyleri bilginin ve insanlığın hizmetine sunmak zorundadırlar, bundan ötürü tüm zamanlarını zevk iniltileri veya şaşkınlık çılgınlıklarıyla harcama lüksleri yoktur. Yine de bu teolojik bakışta, ahlak evrenin kendisi kadar manasızdır. Soru; kişinin yalnızca kabiliyetleri ve kapasitesi doğrultusunda, onların tadını çıkararak, en zengin ve keyifli hayatı nasıl yaşayacağı sorusudur. Tamamen amaçtan veya işlevden yoksun olan, kendi kendine zevk veren bu enerji Tarih, Görev, *Geist*,* Üretim, Yarar ya da Teleoloji’nin sert çehreli yargıçları önünde hiçbir haklı sebebe ihtiyaç duymaz. Bu etik görüş, kendinizi memnun hissediyorsanız erdemli olma ihtimali düşüktür diyen Kant’çı görüşle karşılaştırılabilir. (Fark etmiş olabileceğiniz gibi burada *Pratik Aklın Eleştirisi*’ni birazcık basitleştiriyorum.) İsa’nın vaaz ettiği ahlak, pervasız, ölçsüz,

* (Alm.) Tin, ruh. (Ç.N.)

müsrif, aşırı, istatistikçiler için skandal, emlakçılar için ayak bağı niteliğinde bir şeydir: düşmanlarınızı affedin, kabanınızın yanında yeleğinizi de verin, diğer yanağınızı dönün, size hakaret edenleri sevin, gerekenden fazlasını yapın, yarını hiç düşünmeyin.

Christopher Hitchens bu yaratıcı pervasızlığı küçük burjuva bir hoşnutsuzlukla karşılar: “İnsanların zambaklara benzetilmesi,” diye diklenir öfkeli bir banka müdürü gibi, “[...] birçok başka uyarının yanı sıra tasarruf, yenilik, aile yaşamı ve benzeri şeylerin düpedüz zaman kaybı olduğunu söylemektedir” (118). Gerçekten de Yeni Ahit’in aileyi büyük oranda zaman kaybı olarak gördüğünü gösteren, kişinin aktarmaktan memnuniyet duyacağı sağlam bulgular vardır. Buna biraz sonra bakacağız. Hitchens kutsal metinde sağ elinizin verdiğini sol eliniz bilmesin diyen tembihin de anlamını görmekten âcizdir. Elbette bu tembih, yaptığınız iyilikleri borazanla dünyaya duyurmamanız için bir uyarıdır. Hitchens’in ileri dönemlerde yazdıklarında tutarlı bir şekilde övüngen bir damar bulunduğundan, özellikle bu kör nokta pek şaşırtıcı değildir. Ne onun ne de Dawkins’in başı aşırı mütevazılıktan ağrır. Ayrıca sözde sonsuz mutluluğu, “uysallar ve arabulucularla ilgili gerçekdışı hüsnükuruntular” (117) olarak kenara atar. Aslında insan, Pentagon’daki dostlarının neden barış ve yoksullar için yapılan bu sinsi propagandayı tümüyle yasaklamaya çalışmadığını merak ediyor. İsa beş yıldızlı generaller gibi konuşmaktan acınası derecede âcizdir.

İsa’nın vaaz ettiği muhtemelen bu tür bir etikti çünkü dünyanın sonu ha geldi ha gelecek diye düşünüyordu. Nitekim bunun ciddi bir yanlış hesaplama olduğu görülüyor. Tarih algısı görünüşe göre biraz çarpıktı. Aslında terimi ele alışımız açısından, seküler tarih anlayışının olmadığına şüphe yok. Yine de insanın sözleşmeli muhasebeciler veya petrol yöneticileriyle ilişkilendireceği türden bir ahlak değildir. Tanrı, aşkın olduğu için –yani bizi sırf keyfine yarattığı için, insanlığa ihtiyacı olmadığından– nevrotik bir yapıyla bizi sahiplenmez. Bize birinin evcil bir firavunfaresine veya dövmeye duyduğundan daha fazla ihtiyaç duymaz. Bundan dolayı bizi kendi halimize bırakabilir ve buna verilen isim özgürlüktür. Nitekim Hristiyanlık teolojisine göre ona en derinden ait olduğumuz yer de burasıdır.

Nietzsche'nin küçümseyici bir tonla belirttiği gibi, aşkın bir Tanrı'nın yerine her şeye kadir bir insanlık konunca şaşırtıcı derecede az şeyin değişmesinin bir anlamı bulunuyor. Hâlâ dünyanın sabit bir metafizik merkezi var; sadece bu artık bir ilah olmaktan ziyade bize dönüştü. Nitekim egemen olduğumuzdan, kendimiz için çıkaramadığımız hiçbir kısıtlamaya bağlı olmadığımızdan, bir dolu şeyin yanı sıra yıkım olarak bilinen ve mest edici derecede yaratıcı olan *mutluluk* formunun keyfini çıkararak, yeni bulduğumuz tanrısallığı hayata geçirebiliriz. Nietzsche'nin bakış açısına göre, eğer aşkın güç basitçe birinden diğerine aktarılmayacaksa, Tanrı'nın ölümü aynı zamanda İnsan'ın da ölümü –yani asillere yaraşır, mağrur bir hümanizmin sonu– olmalıdır. Aksi takdirde hümanizm her zaman gizli-den gizliye teolojik olmayı sürdürecektir. Başka araçlarla Tanrı'nın devam ettirilmesi olacaktır. Tanrı aslında bugün olduğu gibi, saygın banliyölere has bir ahlak formu içinde belirsiz bir ahiret yaşamı sürdürecektir. İnsanın sonsuzluğu tamamen Tanrı'nın ebediliğine hizmet edecektir. Faust'çu bir ruhla İnsan, Vücut Bulma öğretisinde Tanrı'nın dünyevi, kırılgan ve sonlu şeylere duyulan sevgiyle gösterildiğini unutarak, sahip olduğu ve sınırsız görünen güçlerine âşık olacaktır. Kendi sonsuzluğuyla sersemlemiş İnsan, kendisini Gökten İniş mitinde olduğu gibi aşırı hızlı bir şekilde gelişmenin, kendisini aşmanın ve hiçliğe taşımının doğurduğu kalıcı tehlikelerin içinde bulacaktır.

Bu illetin trajik sanat olarak bilinen geleneksel bir dermanı vardır fakat aynı kemoterapide olduğu gibi devası neredeyse hastalığın kendisi kadar yıkıcıdır. Antik Yunanlar bu zapt edilmez mücadeleye tanık olduklarında, onun müstahakını bulacağını bildiklerinden titreyerek korkuyla gökyüzüne bakmışlardı. Aziz Augustinus yaratılmış şeylerin yaratma iddiasında bulunmamalarını söyler. Bunu sanatçılara değil bugün büyük burjuvazinin kendi kendisini yaratma miti dediğimiz şeye yöneltilmiş bir azar olarak dile getirir. İnsanın kendi kaderini çizmesi mükemmel bir burjuva fantezisi. Özgürlüğümüzün yalnızca daha temel bir bağımlılık bağlamında serpiildiğini inkâr etmek, çok sayıda tarihsel felaketin kökeninde yatan şeydir. Kuşkusuz bu, günümüzde de Batı'daki yeni emperyalizmin itici güçlerinden biridir.

Ortodoks Hristiyan öğretisine göre, bize kendi kaderimizi belirleme imkânını veren şey Tanrı'ya bağımlılığımızdır, aynı kendimizi birer kişiye dönüştürme imkânı vermeleri için dile ya da tarihle kültüre bağımlı olmamız gibi. Aquino'lu Tomas'ın Tanrısı, bize kendimiz olma imkânını veren güçtür. Daha ziyade anne babamızın bize kendimiz olma şansını veren sevgisi olarak vardır. Oedipus kompleksi yaşayan çocuklar gibi, köklerimizden koparsak daha özgür olacağımız fantezileri kurabiliriz ama bu kendimizi kandırmaktır. Bunun yerine ebeveynlerimiz, kapıyı bize açık tutan bir yetiştirme yolunu bulmak zorundadırlar, böylece sevgileri bağımsızlığımız için birer engele değil, onun zeminine dönüşebilir. D.H. Lawrence'ın büyük romanı *Gökkuşağı*, bir ailenin farklı kuşaklarının haritasını çıkararak bu çelişki üzerine kafa yorar.

O halde bunun anlamı Tanrı'nın bizi kendi imgesi ve suretinde yaratmış olmasıdır; çünkü kendisi saf hürriyettir. Bunu şu sonuç takip eder: Tanrı aynı zamanda onu reddetme becerimizin zeminidir. Nitekim bu da müthiş derecede yüce gönüllü bir jestle kendisinin hem inancın hem de ateizmin kaynağı olduğunu söylemektir. Bizi iyi orta sınıf liberali olmaktan ve kendimiz için düşünmekten alıkoyan tenkitçi bir güç değildir. En basit haliyle bu, kendilerini Tanrı'yı Büyük Babacık olarak gören fikirden kurtaramayan Philip Pullman gibi insanların ilkel görüşüdür. Şair William Blake'in bu naif yanlış anlamayı hor görmek dışında yapacağı hiçbir şey yoktur. Pullman gibi yazarların anlamadıkları şey, liberal hürriyet öğretisinin başka kaynaklarla birlikte Hristiyanlıktaki özgür irade kavramından geldiği, ilerlemeye duyulan liberal inançta Hristiyanların ilahî takdirle ilgili fikirlerinden uzak çağrışımlar olduğudur. John Gray'in yazdığı gibi, "Hoşgörünün en önemli liberal kuramcıları, dinî özgürlüğü açıkça Hristiyan terimleri içinde savunmuş John Locke ile aynı zamanda mistik olan Yahudi rasyonalisti Benedict Spinoza'ydı."⁸

Liberalizm ve Yahudilik-Hristiyanlık arasında görülen bu yakınlıkların altını çizmek (nitekim bunlardan daha çok vardır) büyük liberal veya Aydınlanma mirasını kesinlikle kötülemek değildir.⁹ Kimi Marksistler nobran bir tavırla, Marx'ın Musevi geleneğine çok şey borçlu olduğunu kabul etmekten çekinirler. Ama bu iddia bir şe-

kilde eserinin değerini azaltıyorsa, bu mirası neden önemsemesinler? Liberalizm (veya radikalizm) ve dinî inançlar, Ditchkins ne düşünürse düşünsün birbiriyle illa çelişkili olacak şeyler değildir. Birçok Müslüman düşünür İslam ve sosyalizm arasında bir uyum olduğunu iddia etmiştir. 19. yüzyıla ait Protestan teolojisinin ciddi bir kısmı, derin bir biçimde liberal mirasla şekillendirilmiştir. Friedrich Nietzsche liberalizmi, Ditchkins'in yaptığı gibi Hıristiyanlığın karşısına koymamıştır. Nazilerin ve Stalinistlerin daha sonra yapacağı gibi, onları hemen hemen aynı görmüş ve ikisini birden mahkûm etmiştir. D.H. Lawrence benzerini *Âşık Kadınlar*'da yapar. Seküler liberalizm kesinlikle dinî inançların "doğal" panzehiri değildir.

Kutsal Kitaplarda Tanrı olmayan veya Tanrı karşıtı şey, yanan kurbanlardan ve kendini beğenmiş ben bilirimciliklerden nefret eden varlık, putların, fetişlerin ve her tür putperest imgelerin, tanrıların, kiliselerin, kurban törenlerinin, Yıldızlar ve Şeritler'in,* ulusların, cinselliğin, başarının, ideolojilerin ve benzerlerinin düşmanıdır. Açların güzel şeylerle doyduğuna ve zenginlerin eli boş gönderildiğine tanık olduğunuzda onun kim için var olduğunu bileceksiniz. Saçma bir şekilde kurtuluşun, bir kült, yasa ve ayin meselesi olmadığı, ahlaki kurallara özel olarak riayet edilip uyulmasıyla, kurban için hayvanların katledilmesiyle alakalı olmadığı, hatta muazzam derecede erdemli olmakla bile bağlantısının bulunmadığı görülür. Açları doyurma, göçmenleri kucaklama, hastaları ziyaret etme ve yoksulları, öksüzleri, dul kalmışları zenginlerin şiddetinden koruma meselesidir. Ne şaşırtıcı ki bizi kurtaran şey din olarak bilinen özel bir aygıt değil, birbirimizle kurduğumuz gündelik ilişkilerin niteliğidir. Gündelik yaşam kavramını icat eden Fransız entelijansiyası değil, Hıristiyanlıktır.¹⁰

Yeni Ahit'te destansı bir yan kesinlikle yok. İsa bir kurtarıcının kötü ve kaba bir şakasından ibarettir. Mesihler ahırlarda doğmazlar. Ulusu düşmana karşı verilen savaşta yönetecek asil, yiğit savaşçılar-

* Yazar, Amerika Birleşik Devletleri Silahlı Kuvvetleri'nin üyeleri ve topluluklarıyla ilgili konularda yayın yapan *Stars and Stripes* isimli günlük askerî gazeteye gönderme yapıyor. (Y.N.)

dır. Öldürücü silahları reddetmezler, eşekler üzerinde başkente girmezler veya kendilerini iple bağlatmazlar. Yahudi geleneğinden bakıldığında, katledilmiş bir Mesih, “Ditchkins diğer taraf için söylebilecek bir şey olduğunu tevazuyla kabul etti,” cümlesini kurmak kadar acayip bir anomali veya çelişkidir. Hristiyanlık ise hayal kırıklığı yaratacak derecede materyalist, alelade ve yavandır. “Sezar’ın hakkı Sezar’a, Tanrı’nın hakkı Tanrı’ya” cümlesi, dillere düşmüş, anlaşılabilir bir öğüttür. Fakat ne anlama gelirse gelsin, dinin ayrı politikanın ayrı bir şey olduğunu kastetme ihtimali zayıftır. Böyle bir şey varsa bile son derece modern bir önyargı olur. İsa’nın çağında yaşamış herhangi bir sofu Yahudi, Tanrı’nın hakkı olan şeylerin içine adaletin, göçmenleri sıcak karşılayanın ve asillerle güçlülere mütevazı kılmanın da girdiğini bilirdi. Dinin tüm hantal alet edevatı başka bir tapınakla, İsa’nın katledilmiş, başkalaşmış yüceleşmiş bedeniyle değiştirilir. Zealot’ları, Ferisileri* ve her yaştan taşralı sağcı cahili öfkeden kudurtan bu beden, özellikle tüm kaybedenlere, miskinlere, ayaktakımına ve erdemli olmak yerine göz alıcı ölçüde günahkâr olan sömürgeci işbirlikçilerine, Musa kanunları içinde müzmin bir günahkârlıkla yaşayanlara ya da Musevi olmayanlar gibi onun dışındaki kalanlara adanmıştır.

Bu erkekler ve kadınlardan, adaklar adayarak, onların yemekleri için çırpınarak veya kusursuz derecede iyi davranışlar sergileyerek Tanrı’nın lütfunu kazanma pazarlığına girmeleri istenmez. İyi haber, Tanrı’nın onları tüm ahlaki iğrençlikleriyle her şeye rağmen seviyor olmasıdır. İsa’nın mesajı, ahlaksızlıklarına karşın Tanrı’nın onların yanında olduğudur. Baba olarak seslendiği ve kendisine bitip tükenmeksizin haz veren o yaşam kaynağının, ne bir yargıç ne bir aile reisi ne suçlayıcı biri ne de süper-ego olduğu; aksine sevgili, arkadaş, suçlananların dostu ve savunma avukatı olduğudur. Yargıç veya suçlayıcı olan Tanrı’nın Kutsal Kitap’taki adı Şeytan’dır ve kelime anlamı “hasım” demektir. Şeytan Tanrı’yı büyük bir kabadayı olarak görmenin

* Zealot’lar, İsa’nın yaşadığı dönemde Roma’ya karşı ayaklanan aşırı dindar bir Yahudi grubu. Ferisiler, İkinci Tapınak Dönemi’nde (MÖ 515-MS 70) ortaya çıkan Yahudi toplumsal hareketi, düşünce okulu. (Y.N.)

yollarından biridir, nitekim biraz sonra göreceğimiz gibi bu onun insanı bilhassa ödüllendiren bir imgesidir. Erkekler ve kadınlardan, inanç olarak bilinen sevgi dolu bir rıza ameliyle, Tanrı'nın ne olursa olsun yanlarında olduğunu kabul etmelerinden başka hiçbir şey istenmez. Aslında birçok tenkitçi yoldaşının aksine, İsa'nın günah hakkını da söyleyecek çok az şeyi vardır. Misyonu erkek ve kadınların kırıl-ganlıklarını başlarına kakmak değil, kabul etmektir.

İsa'da, Yasa ile arzu yahut Jacques Lacan'ın Gerçek dediği şey arasındaki kördüğümü çözebilecek şey Tanrı'nın şeytani veya sü-per-egosal imgesindeki bu tersyüz oluşturmaktır. Yasanın kendisine ve bizi düşürdüğü ezik, mutsuz duruma, işlediğimiz suçtan dolayı ölümüne bile olsa kendimizi cezalandırmaktan başka bir şey istemeden, hastalıkla bir şekilde âşık olduğumuz bir haldir bu. İşte bundan ötürü Aziz Paulos, yasaları lanetli şeyler olarak tarif eder. Kendimizi onca israf ve çöp gibi ortadan kaldırma dürtüsüdür bu, Freud ona ölüm dürtüsü adını verir ve karşısı koşulsuz sevgidir. Paulos'un yazdığı gibi Yasa ve ürettiği günah veya suçluluk, dünyaya ölüm getiren şeydir. Seçim, İncil'de ebedî yaşam olarak bilinen bu patolojik çıkmazdan kurtulmuş bir yaşam ile ölüm dürtüsünün sözde ölümsüzlüğü olan sonsuz yaşamın berbat karikatürü arasındadır. Canlı olduğumuzu onayla-manın bir yolu olarak, çaresiz bir şekilde ölümden aldığımız marazi zevke tutunup kendimizi gerçek ölümden koruduğumuz bir durumdur. Cehennem olarak bilinen canlı ölümü temsil eden şey işte, Graham Greene'in *Brighton Rock** adlı romanındaki Pinkie'nin veya William Golding'in aynı isimli romanındaki Pincher Martin'in ha-yaletvari, ayaklı cenaze olarak varoluş şekilleridir.¹¹

Bu hainlerin ve kılıçların değil, Yasa'dan aldıkları mazoşist haza sınırsız saplananların ve kendilerini bu işkenceden kurtarmayı teklif edenlerin suratına tükürenlerin cehennemidir. Sözde Eski Ahit'in Tanrısı zaman zaman sadist bir gulyabani olarak resmedili-

* 1930'larda İngiltere'nin Brighton kentinde geçen ve *Teslim Olmak Yok* adıyla sinemaya da uyarlanan roman. Brighton rock, Brighton'a özgü genelde naneyle tatlandırılmış şekerlemedir. (Y.N.)

yorsa, bunun bir sebebi erkek ve kadınların süper-egonun gazabından korkmalarının yanı sıra onu arzulayabilmeleridir de. Bir âşık gibi kendi cefalarına tutunabilirler ve bunun getirdiği darmaduman eden hazdan vazgeçmemek için hemen hemen her çareye başvurabilirler. Günahlarının yükünden kurtulmak, onları ayakta tutan hastalığın kendisinden mahrum kalmaktır. Bunun din olarak bilinen birincil mazoşizm olduğu iddia edilebilir. Bu bağlamda, sırf olduğumuz gibi seviliyor olmamız iyi haberi, katlanılmaz bir hakarete dönüşmeye zorunludur. En azından hâlâ var olduğumuzu kanıtlayan sefaletten bizi yoksun bırakmakla tehdit eder. Ayrıca şöyle bir bakıldığında, ahlaken kendimizi iyileştirmeye dönük zahmetli çabalarımızı anlamsız hale getirir. Böyle hafif bir boyunduruğu istemeyiz. Aksine zincirlerimize sarılmak isteriz.

Hiristiyanlık öğretisine göre Tanrı'nın sevgisi ve bağışlayıcılığı, korunaklı, kendi kendimize rasyonel hale getirdiğimiz küçük alanlara şiddetli darbeler indirerek, duygusal illüzyonlarımızı parçalayan ve dünyamızı vahşice tersyüz eden, merhametsiz ve acımasız güçlerdir. İsa'da yasaların sevgi ve merhametin yasaları olduğu vahiy edilir ve Tanrı, Blake'ci "Nobodaddy" [Ortada Olmayan bir Baba] değil, aksine çaresiz, kırılgan bir hayvandır. Artık yasaların esas imleyicisi, Golgota'nın* derisi yüzülmüş, kanlı günah geçisidir. Bu da demektir ki Tanrı'nın adalet ve şefkat yasasına sadık olanlar, devlet tarafından yok edileceklerdir. Sevmezseniz ölüsünüzdür ama severseniz, sizi öldürecekler. O halde gökyüzündeki pastanız veya halkın afyonu, yumuşak bakışlı teselliniz ve solgun yanaklı dindarlığınız işte buradadır. Akli başında, seküler, pragmatik kişilerin böylesine nahoş buldukları fantezi ve gerçeklerden kaçış buradadır. Freud dini beşeri koşulların acımasızlığını yumuşatan bir unsur olarak görmüş-tü ama adına gerçeklik dediğimiz şeyin, İncil'in acımasız taleplerini yumuşatan bir şey olduğunu söylemek hiç kuşku yok ki en az aynı derecede makul bir iddiadır. Buna hiç tanımadığınız biri için yaşamınızı feda etmeye hazır olmak gibi kabul gören gerçeklikten kaçış eylemleri de dahildir. İsa'ya öykünmek yaşamına olduğu kadar ölü-

* İsa'nın çarmıha gerildiği tepe. (Y.N.)

müne de öykünmek demektir; çünkü bu ikisi nihayetinde birbirinden ayrılamaz. Ölüm yaşamın tamamına ermesidir, İsa'nın fedakârlığının nihai anlamının açığa çıkacağı yerdir.

Bu vahşice seven Tanrı'nın tek sahici imgesi, Kutsal Kitap'ın *anawim* dediği şeylerle yani muhtaç ve mülksüzlerle dayanışma eyleminde ölen, işkence görmüş ve idam edilmiş bir siyasi suçludur. Çarmıha germe Romalılar için sadece siyasi suçlara ayrılmış bir cezaydı. Paulos'çu deyişle *anawim* yeryüzünün bokudur – Tanrı'nın krallığı olarak bilinen yeni insani yaşam formunun köşe taşı oluşturular, toplumun ayaktakımı ve dışlanmışlarıdır. İsa'nın kendisi sürekli onların temsilcisi olarak sunulur. Ölümü ve cehenneme inişi deliliğe, dehşete, saçmalığa ve insanın kendisini mülksüzleştirmesine uzanan bir yolculuktur; çünkü kasvetli koşullarımıza ancak bu denli derinden çözüm getiren bir devrim yanıt olabilir.

Burada mevzubahis olan, eski şişelere yeni şarap döken, ihtiyatlı reformist bir proje değil, mutlak surette yeni olanın avangardcı tezahürüdür. Tüm imgeleri ve telaffuzları aşacak kadar devrimci bir rejimin, İncil yazarları için şimdiden iflas etmiş, *dépassé*,* harap olmuş bir dünyaya darbe indiren adalet ve kardeşlik saltanatının tezahürüdür. Burada hiçbir orta yola izin verilmez: Adalet ve bu dünyanın güçleri arasında yapılacak tercih keskin ve mutlak olup, temel bir çatışma ile antitezi meselesidir. Söz konusu olan uzlaş, fikir birliği ve pazarlık değil keskin bir kılıçtır. İsa hiçbir şekilde liberalmiş gibi görünmez, kuşkusuz bu Ditchkins'in ona beslediği gazezin sebeplerinden biridir. Ondan iyi bir kurul üyesi olmazdı. Kudüs Tapınağı'nın sarrafları arasında nasıl iyi karşılanmamışsa, Wall Street'te de iyi karşılanmazdı.

İnsanlığın içler acısı hali dikkate alındığında, bu arlanmaz ütopya öyle kolay ortaya çıkmaz. "İçler acısı hal" ile açgözlülük, putperestlik ve yanılgıların kalıcılığını, tahakküm kurma ve sahip olma dürtümüzün derinliğini, adaletsizlik ve sömürünün yavan ısrarını, bizi nefret etmeye, sakatlamaya, sömürmeye iten kronik kaygıları,

* (Fr.)Eskimiş, küflü, bayat. (Y.N.)

bunların yanı sıra İsa'nın kötülükle ilişkilendirdiği hastalıkları, acıları ve umutsuzluğu kastediyorum. Bunların hepsi Hristiyanlığın ilk günah olarak bildiği şeyler. Cennet krallığının gelişi bir hükümet değişimini değil; ölüm, hiçlik, çılgınlık, kayıp ve beyhudeliğin içinden çıkacak çalkantılı bir geçişi içerir. Hristiyanlık mitolojisinde diğer şeylerin yanı sıra İsa'nın ölümünden sonra cehenneme inışıyle ifade edilen bu geçiştir. Burada yumuşak bir evrim olasılığı yoktur. Dünyanın çarpık yapısı düşünüldüğünde, kendini gerçekleştirmek nihayetinde sadece kendini tasfiye etmekle mümkün olabilir.

Bunun böyle oluşu başlı başına trajedidir. Adalete ve kardeşliğe, bencillliğimiz, şiddetimiz, sahip olma isteğimiz ve tahakküm kurma dürtümüz yüzünden kişisel ve politik olarak ölmeden, kendiliğinden ulaşabilmek çok daha hoş olurdu. Ama en azından bu ölüm, insanın kendine uyguladığı mazoistçe bir şiddet değil, daha bereketli bir yaşam adınadır. İncil'e göre ölümden yaşamın iki türü vardır: cehennem niteliğindeki yaşarken ölmek ve kişinin kendi sahip olma isteğini terk edebilmesinden gelen yaşamın bolluğu. Bunları birbirinden ayırmak her zaman kolay olmaz.

İnsanın kendini inkâr etmesi Hristiyanlık için başlı başına bir amaç değilse, bekârlık da öyle değildir. İsa muhtemelen bekârdır çünkü Tanrı'nın krallığının her an gelmek üzere olduğuna inanmıştır. Nitekim bu da *mortgage* kredilerine, araba yıkatmalara, çocuklara ve ev içinde yapılan diğer dikkat dağıtıcı olgulara zaman bırakmaz. Ancak bu bekârlık tarzı, gerçekte cinselliğe düşman değildir. Tam tersine cinselliği terk etmeyi fedakârlık olarak görür ve fedakârlık kıymetli saydığınız bir şeyi terk etmek demektir. Çamaşır suyu içmeyi terk etmek fedakârlık olmaz. Aziz Paulos geleceğin kurtarılmış dünyası için bir işaret (veya "dinsel tören") ararken, bedenlerin cinsel olarak birleşmesini önerir. Dinsel tören bekârlık değil evliliktir. Önemli olan şey yaşamın bütünlüğüdür ama daha bereketli bir yaşam için çalışmak, bazen bu varoluşu niteleyen iyi şeylerin bir kısmını askıya almayı veya terk etmeyi içerir. Bu bakımdan bekârlık devrimci bir seçenektir. Latin Amerika'nın vahşi ormanlarında yozlaşmış rejimlerle savaşanlar evlerine gitmek, çocuklarıyla keyif sürmek ve normal bir yaşam sürdürmek isterler. Sorun şu ki bu tür bir varoluşu herkes

yaşayacaksa, gerilla şimdilik böyle tatminlerden feragat etmek zorundadır. Haliyle o kişi Yeni Ahit'in "krallık için hadım" dediği şeye dönüşür. Yapılacak en kötü hata, bu mecburi kanaatkârlıkta gerçekten iyi bir yaşamın imgesini bulmaktır. Devrimciler nadiren yaratmaya uğraştıkları toplumun mükemmel imgeleri olurlar.

Kendini inkâr etmenin en radikal biçimi, kişinin sigaradan veya viskiden değil, kendi bedeninden vazgeçmesi yani geleneksel olarak şehitlik olarak bilinen eylemdir. Şehit sahip olduğu en kıymetli şeyden vazgeçer ama bunu yapmamayı tercih eder. Buna karşılık intihar eden kişi, çekilmez bir yüke dönüşmüş yaşamdan kurtulduğuna memnundur. İsa ölmek isteseydi bu sadece herhangi bir intihar olurdu ve ölümü bir intihar bombacısının darmaduman sonu kadar değersiz ve beyhude olurdu. İntihar edenlerin tersine şehitler, ölümlerini geri kalanların hizmetine sokan kişilerdir. Ölmeleri bile bir sevgi eylemidir. Ölümeleri diğerlerinin yaşamı için meyve verecek şekildedir. Bu sadece başkaları yaşayabilsin diye ölenler için değil (örneğin Nazilerin gaz odalarına giden kuyrukta birinin yerine geçerek), hayatı canlandıracak muhtemel bir ilkenin savunulmasında ölenler için de geçerlidir. "Şehit" kelimesi "şahit" anlamına gelir. Nitekim şahit olduğu şey de ilk başta onsuz yaşamının anlamsız olacağı bir ilkedir. Bu açıdan şehidin ölümü yaşamın önemsizliğine değil değerine şahitlik eder. İslamcı intihar bombacıları için bu geçerli değildir.

İsa'nın sergilediği başkalaşmış varoluş, hakarete uğramış ve kirlenmiş şeyin zayıflıktan iktidara, ölümden yaşama, mazlumluktan ihtişama geçişini içerir ve antik ismi kurban kadar trajik değildir. Bu yolla ayak bağı olan taş, köşe taşına dönüşebilir, tıpkı yeni düzenin eskiden kalan hurdalar ve parçalardan inşa edilmesi gibi. Sadece bize sunulmuş dünyayı terk etmeye hazır olarak, gelecekte daha sahici bir varoluşa kavuşma umuduyla yaşayabiliriz. Bu öğreti karamsarlık değil, gerçekçilik olarak bilinir. Işık hızını veya soğanların fiyatını bilemeyeceğimiz gibi, böyle bir varoluşun mümkün olup olmadığını da kesin olarak bilemeyeceğimiz için, kendini mülksüzleştirme davranışı inanç gerektirir. Aksini gösteren tüm görünümlere karşın, güçsüzlerin iktidara gelebileceğine inanmamız gerekir. Ancak kaybedenleri hor gören uluslar için skandal sayılabilecek bir tutumla

başarısızlığa karşı kararlı bir sadakat beslenerek, insan gücü üretken ve dayanıklı olabilir. Böyle bir yeniden diriliş, insanın çarmıha gerilişinin gaddar, travmatik, tiksindirici Gerçek'ine ait Medusa başına bakarak, bu imkânsız, taş gibi bir katılıkla büyüden arındırılmış bir gerçekçilikle mümkün olabilir. Sadece bunun son söz olduğunu kabul ederek, geri kalan her şeyin duygusal saçmalıklardan, ideolojik yanlışlardan, sahte ütopyalardan, sahte tesellilerden, komik derecede iyimser bir idealizmden ibaret olduğunu anladığımızda, işte sadece o zaman bunun pek de son söz olmadığını kanıtlamak mümkün olabilir.

Yeni Ahit insani yanlışların acımasız bir yok edicisidir. İsa'yı takip ediyorsanız ve sonunda ölmüyorsanız, yapacak bir açıklamanız vardır. İnsanlık durumunun katı imleyicisi, sevgi ve adaletin sözcüsü, acılarıyla kabak tadı vermiş biridir o. İnsanlık tarihinin travmatik hakikati, ağır yaralarla dolu bir bedendir. İşkence görmüş bir masuma ait olan bu dehşet verici imgeyi tarihin hakikati olarak görmeyenlerin, dizginlenmemiş insani ilerleme düşü gibi neşeli bir batıl inancı benimseme ihtimalleri yüksektir. Nitekim Ditchkins, göreceğimiz gibi bunun safkan savunucusudur. Dinî olduğu kadar rasyonalist mitler de vardır. Doğrusu birçok seküler mit, kutsal olanların bağıracağı boşaltılmış versiyonlarıdır.

İğrenç bir çile kültünü beslemekten uzak duran İsa, görünüşe göre fiziksel hastalığı tartışmaya yer bırakmayacak şekilde kötülüğün formu olarak ele almakta ve yaşamın bolluğu dediği şeye karşı çıkmaktadır. Bu da İncil'in "ebedî" yaşam dediği şeye, en zengin ve insanla dolu olduğu haliyle, kendi keyfi ve kendi kendine aldığı hazla esrimiş yaşama karşılık gelir. Dolayısıyla Hristiyanlık inancı için, "tanrıtanımaz hümanizm" deyişinin hatalı olmaktan ziyade oksimoron olduğunu anlıyorum; çünkü Tanrı olmadan tam insanlık olmaz. "Bırakın ölüler kendi ölümlerini gömsünler," diye talimat verir İsa takipçilerine kaba bir şekilde. Ölümleri gömmeyi kendileri için kutsal bir görev sayan ve gömülmemiş cesetleri akla hayale sığmaz bir rezalet sayan çağın Yahudileri tarafından aşırı saldırgan bulunmuş bir düşüncedir muhtemelen. Kendi yaklaşan ölümünü metanetli bir soğukkanlılıkla karşılamaktan uzak bir halde, ölüm düşüncesi

onu Getsemani Bahçesi'nde* korkulu bir paniğe gark eder. Hiçbir yerde acı çekenlere kendi dertleriyle barışmalarını öğütmez. Tam tersine hastaların ve engellilerin, beşerî topluluğun bir parçası olmaktan men edildiklerini kavramış gibidir. Hedefi onları tüm toplumun kardeşliğine döndürerek, onlara eksiksiz insanlıklarını tekrar kazandırmaktır.

Başka şeyleri güçbela düşünebilen ve şehrin dışına kovdukları pornocularla bir dolu ortak yanları olan milyonlarca takipçisinin aksine, İsa cinsellik konusunda kayda değer oranda rahat ve tasasızdır. Aslına bakılırsa Yeni Ahit'te cinsellikle ilgili bir şeye çok nadir rastlanır, eserin kültürel araştırmalarla ilgili derslerde okutulmamasının bir sebebi de kuşkusuz budur. Bir seferinde İsa, birçok kişiyle zina yapan genç Samiriyeli bir kadınla sohbet etmek için durur, böylece o günün genç ve kutsal bir adamı açısından üç tabuyu aynı anda ihlal eder: yalnız başına kadınlarla konuşma, cinsel geçmişle adı kötüye çıkmış kadınlarla konuşma ve hepsinden öte Samiriyeliler gibi aşağılık yaratıklarla konuşma. Onu renkli geçmiş yüzünden azarlamaz, aksine abıhayat dediği şeyi sunar ve kadın da hevesle kabul eder. Dürtülerin zorlamasıyla gelişigüzel kişilerle yatmanın, yaşamı bütüncül bir şekilde sürdürme âcizliğini açığa serdiğini anlamış gibidir.

Cinselliğe karşı takınılan bu bir hayli umursamaz tavır, *The New York Times*'ın yakın zamanlı Colorado'daki "Baba-Kız Saflık Balosu"*** haberiyle karşılaştırılabilir.¹² Yerlere kadar uzanan gece elbiseleri ve taçlarıyla, üniversite yaşındaki yaklaşık yetmiş genç kadın, iki metrelik tahta bir haçtan başka hiçbir şeyin olmadığı bir balo salonunda, *synthesizer*'dan gelen ilahilerin eşliğinde babaları veya gelecekteki kayınpederleriyle dans etmişlerdi. Tatlılardan sonra, babalar ayağa kalkmış ve yüksek sesle okudukları dinî antla, "Tanrı önünde saflık konusunda kızlarının otoritesi ve koruyucuları olarak onları

* İsa'nın havarileriyle birlikte yediği ve Yehuda'nın kendisine ihanet edeceğini açıkladığı son yemeğin ardından dua etmek için çekildiği yer. Zeytindağı yakınlarında olduğu düşünülüyor. (Y.N.)

** Father-Daughter Purity Ball. (Y.N.)

örteceklerini” söylemişlerdi. (Bu bağlamda “örtme”nin tam olarak ne anlama geldiği belirsiz bırakılıyor.) Görünüşe göre hoppa bir dans ile Hristiyanlık ritüeli arasında gidip gelen bu etkinliğin sahnelenmesi 10.000 dolara mal olmuştu.

Genç bir kadın, Randy isimli bir adamın kızı, muhabirlere güzel olduğunu babasından duymaya ihtiyacı olduğunu söyledi. Yaptığı yorum şöyle: “Bunu ev içinde duymazsak, dış kültüre çıkacağız ve oradan alacağız.” Bir kez daha “almak” fiilinin kesin anlamı muğlak bırakılıyor. Kimi babalar, kızlarının saflığını koruma sözünün karılarını aldatma ihtimallerini azalttığını açıkladılar. Aileleri ve ulusları için “bir tutum takındıkları”nı ileri sürdüler. Zaman zaman kızlarını kendilerine yaklaşıtıyorlar ve fısıltıyla kısa bir dua okuyorlardı. Dahası her yarım saatte bir babalar çocuklarını kutsayabilsinler diye dansa ara veriliyordu. Akşamın sonunda, “Babalar yüzleri kızarmış ve kimi zaman uykusu gelmiş kızlarını çıkışa götürüyorlardı. Fakat bir baba iki genç kızını, otelin karanlık, ayna gibi gölünde yürüyüşe çıkarmıştı.” *The New York Times* gibi bir zamanların saygın gazetesi-nin, zar zor yüceltilmiş ensest arzularla dolu bu seks partisine yer ayırması kepezelikdir.

Aquino’lu Tomas’ın iddia ettiği gibi günah, duygusal doğamızı öyle tahrif eder ki cinsellikten olması gerektiği gibi haz alamayız.¹³ Eğer günahla şiddet, saldırganlık, kıskançlık, sömürü, açgözlülük, sahip olma dürtüsü ve diğer şeyler kastediliyorsa, bunların bedenimize ve duygusal yaşamımıza zarar verdiğini inkâr etmek çok zordur. Bunların tümü Aziz Paulos’un tenin günahlarıyla kastettiği şeydir ve Fransız ateist filozof Alain Badiou’nun fark ettiği gibi bedene ait sözde kötülükle hiçbir ilişkisi yoktur.¹⁴ Paulos’un bedene düşman olduğu bir mittir. O halde bekâr olmasına rağmen, Aquino’lu Tomas’ın haklı olduğu ortadadır. (Nasıl birinin Mendelssohn’a ait keman konçertosunu feci halde berbat ettiğini bilmek için keman çalmak gerekmiyorsa, cinsellik konusunda sezgili olmak için onu ilk elden bilmek zorunda olduğunuza inanmak da ampirik bir hatadır.) Aquino’lu Tomas ilahî ve erotik aşk arasına keskin bir çizgi çekmemiştir: İlahî aşkın erotik olanı dışlamak yerine onu varsaydığını düşünmüştür.¹⁵

İsa'nın aileye karşı tutumunun amansız bir düşmanlık olduğunu eklemekte yarar vardır. Üyelerini birbirleriyle gırtlak gırtlığa getirerek, Amerikan reklamcılarının çok sevdiği o sıcak, küçük ve muhafazakâr meskenleri misyonu adına parçalamaya geldi; özellikle kendi ailesi için de çok az zamanı var gibidir. *Tanrı Yanılgısı*'nda Richard Dawkins, İncil'in bu yönünü soğuk, banliyölere has bir hoşnutsuzlukla karşılar. Aileye bu denli soğuk bakılması, aklına sadece dinî kültlerin adam kaçırma alışkanlıklarını getirir. Adalet talep eden hareketlerin geleneksel kan bağlarının yanı sıra etnik, toplumsal ve ulusal ayrımları da aşabileceğini görmez. Adalet aileden önemlidir.

Hıristiyanlığın sezgisel olarak birçok kişi için çekici olmasının bir sebebi, dünya tahayyülünün merkezine sevgiyi yerleştirmesidir; gördüğümüz gibi sevgiye bakışı bilhassa sevimsiz olsa bile. Tüm değerler içinde en kıymetlisinin sevgi olduğunu söyleyen deneyimler dikkate alındığında, bu birçok insana oldukça makul gelir. Sevgi insanlık tarihinin odak noktasıdır, her yerde hiçe sayılıp inkâr edilse de bir anlamda yeterince ikna edici bir tınlaması vardır. Fakat bir başka anlamda bu kabulü zor bir teşhistir, kısmen sevgi gerçek hayatta çok açık bir şekilde tarihin odak noktası olmadığı için, kısmen de adanıklı şahsileştiği bir çağda yaşadığımız için. Hiç kuşku yok ki Hıristiyanlık inancının muazzam sayıda modern erkek ve kadına hiçbir anlam ifade etmemesinin sebeplerinden biri de budur.

Ditchkins'in dahil olduğu liberal hümanist miras açısından, sevgi gerçekte ancak kişisel anlamda anlaşılabilir. Onun politik sözlüğünde bir kalem değildir ve oraya konacak olsa kulağa sadece utanç verici bir şey gibi gelecektir. Liberal gelenek açısından, birçok erkek ve kadın için insani varoluşun çekirdeğinde yatıyormuş gibi görünen şey, özel yaşamda oynayabileceği rol ne kadar hayati olursa olsun, dünya işlerinde çevresel bir konuma sahiptir. İnsan politik sevgi kavramının, Ditchkins için çok az şey ifade edeceğini düşünüyor. Yine de sosyalizmin etik temeli bu tarz bir şeydir.¹⁶ Mesele sadece, sevginin neredeyse tamamen erotik, romantik veya ev içi alana indirgenmediği bir medeniyette bunun ne anlama gelebileceğini görmenin zor olmasıdır. Ditchkins'in bu şekilde yazmasının sebebi kısmen, bu me-

selede liberal mirasa alternatif sunan mirasın, bugün iz bırakmadan yok olma tehlikesi içinde olmasındandır.

Şimdi demin yapmış olduğum Hristiyanlık inancıyla ilgili değerlendirmemi kurtuluş teolojisi olarak isimlendirmekte çekimserim. Tüm sahici teolojiler kurtuluş teolojileridir. Dahası hiç de öyle olmayabileceğini gösteren mükemmel gerekçe nedeniyle bunun illa sahici olduğunu da iddia etmiyorum. Dış perisinden daha makul de olmayabilir. Fakat bu tip görüşlere sahip olmanın, seküler solda rahatsızlık yaratacağı ve dinî sağ kesim içinde öfke doğuracağı için herkesi provoke ederek, bir kalemde tüm arkadaşlarından ve meslektaşlarından kurtulmayı isteyenler için mükemmel bir strateji olduğunu eklemem gerek. Solcu Hristiyanların çöpçatanlık ajanslarına müthiş ihtiyaçları var. Fakat değerlendirme doğru olmasa bile, benim görüşümce aptalca, kusurlu yahut saçma bir değerlendirme de değildir. Dahası Ditchkins'te hiçbir karşılık uyandırmıyorsa, o zaman yaşamı sandığımdan da fakirdir.

Bugünlerde birçok düşünen insan dinî inançları reddetmek için sağlam sebepler olduğunu görecektir. Fakat bu konuyla ilgili değerlendirmem harfiyen doğru olmasa bile, yine de politik ve tarihsel koşullarımızın alegorisi olarak hizmet verebilir. Üstelik insanlık tarihinde popüler kültürün en kalıcı formlarını eleştirenlerin, bir dolu zırva ve anlaşılmaz laf salatasıyla saldırıya geçip ucuz yollu zaferler kazanmak yerine, ellerindeki vakanın karşısına en ikna edici tezleriyle çıkmaları ahlaki bir yükümlülüktür. Burada hatlarını çizmiş olduğum ana akım Hristiyanlık teolojisi pekâlâ yanlış olabilir ama ona tutunan herkes benim açımdan saygıyı hak ediyor. Aynısı emperyal savaşılar arka çıkan veya öğretmenler odasının penceresinden bakıp, dini kitlelerin kalın kafalılığını kanıtlayan bulgulardan biri olarak hor görenler için geçerli değildir. Buna karşılık Ditchkins, nerede veya hangi zamanda olursa olsun hiçbir dinî görüşün saygıya layık olmadığını düşünüyor. Dahası bu, fark edilebileceği gibi dogmatizme kökten karşı olan bir insanın kanaatidir.

Tarif ettiğim inanç ne aptalca ne de gaddarca olduğu sürece, eşit

derecede küstahlık ve cehaletten oluşan bir tavırla tüm dinî inançların itici olduğunu söyleyen Ditchkins gibilerin muazzam küçümsemelerine karşı birkaç söz etmeyi değerli buluyorum. Anlamsız olması şöyle dursun önemli bir bölümünün gerçekten de itici olması, aramızdaki münakaşanın omurgasını oluşturmaz. Lakin burada, onların yaşamlarını adadıkları akidelerin değersiz ve boş olduğunu söyleyen suçlama karşısında kısmen kendi atalarımı savunmak adına konuşuyorum. Milyonlarca erkek ve kadının uzun çağlar boyunca sıkı sıkıya tutunduğu öğretilerin onlar için hiçbir şey yapmayacağını savunmak demokrasinin ruhundandır. Elbette yaptığı şey, öğretiyi benimsemiş olanların düşündükleri şeyler olmayabilir ama bununla saf çöplük arasında sayısız olasılık vardır. Mistik kabuktan rasyonel çekirdeği çıkarmak her zaman mümkün olmalıdır.¹⁷ Ayrıca barış, adalet ve şefkat inançları Batı'daki kültürel üstünlük yanlıları tarafından yerlere vurulup çiğnenmiş milyonlarca Müslüman adına ufak bir darbe indirmek istiyorum. 11 Eylül'den bu yana ırkçılığın entelektüel açıdan yeniden saygın hale geldiği bir çağda yaşıyoruz.

Bir an olsun durup Ditchkins'in yaptığım teolojik değerlendirmeden etkileneceğini hayal edecek kadar budala değilim çünkü bu evvela Kuzey Oxford yahut Washington D.C.'nin geleneksel aklı sayılmaz pek. Bu insani koşullar hakkında, burada biraz toplumsal mühendislik, orada bir doz liberal aydınlanmayla etkili bir şeyler yapılacağına duyduğu belirgin derecede banliyölere has ve ukalalığa varacak derecede kendinden emin güveniyle, Richard Dawkins'in yüz vermesi muhtemel şeylerden alabildiğine radikal bir görüşü temsil eder. (İleride iddia edeceğim gibi, Aydınlanma karşıtı ekip de daha makul bir noktada değildir.) Biraz önce öne sürdüğüm dünya görüşü, insanın genelde Kuzey Oxford'taki yemek masalarında yahut ABD'nin başkentindeki ucuz striptiz kulüplerinde işiteceği şeyler değildir.

Hitchens, Martin Amis, Salman Rushdie, Ian McEwan ve liberal edebiyatçıların diğer üyeleri hayranlık uyandırıcı bir belagatle, haklı olarak bağnaz ve cahil bir İslamcılık olarak kınadıkları şeye karşı, özgür ifadenin değeri için sözcülük yapmışlardır. Bu samimiyetle hoş karşılanacak bir şeydir. Ama o kadar sorgusuz sualsiz de değil. Evvela Rushdie yakınlarda, artık politikadan çok uzak olduğu-

nu duyurdu – halkının Batı’da çok şiddetli saldırılara uğradığı ve çok uzun zamandır olmadığı kadar yıkıcı hakaretlerle küçümsemelere maruz kaldığı bir dönemde tuhaf bir itiraf olduğu düşünülebilir. Ayrıca 11 Eylül’den sonra yapılan bir röportajda kaydedilen Amis’in sıradan Müslümanlara yönelik taciz ve ayrımcılık konusundaki iğrenç tavsiyelerini savundu. Amis bu röportajla sanki panik içinde dillendirdiği sövgüleriyle gerçekten değerli bir kamu hizmeti yapıyormuş, halkın korkularına tercüman oluyormuş gibi konuşuyordu. Rushdie, Amis’in röportajında “ayırımı şeyler”den yana olduğunu söylemesine rağmen, onun ayrımcılığı savunduğunu da tümüyle inkâr ediyor. Christopher Hitchens da akla gelebilecek en yatıştırıcı sözcüklerle Amis’in yorumlarını savunup birer zihin deneyinden fazlası olmadığını söylemişti. Bazı yorumcuların tarafsız adalet ve gerçek yargı arayışlarında konu arkadaşlarına gelmediği sürece bu kadar tutkulu olabilmeleri dikkate değerdir.

Bir diğer mevzuya gelirsek, kişinin neredeyse tüm politik enerjisini yalnızca kendi mesleki durumuna en çok dokunan meselelere vakfetmesinde bir nebze çıkarıcılığın yanı sıra övgüye değer bir ilkelilik yok mudur? Grev hakkı dışında her şeye sessiz kalan bir sendikacı yahut kürtaj söz konusu olunca telaşa kapılıp düşük ücretli işlere kayıtsız bakan bir feminist hakkında ne denir?

Politik olarak her zaman çok geniş bir sorun yelpazesiyle uğraşan Hitchens için bu geçerli bir eleştiri değildir. Fakat günümüzün ahlaken öfkeli diğer gözlemcilerinden bazıları için kesinlikle geçerlidir. Kendi işlerini yayımlama ve düşündüklerini söylemelerini sağlayan paha biçilmez hakları dışında, politikayla ilgili çok az şey biliyormuş gibi görünenlerin tiratlarından ne anlam çıkaracağız? Elbette şairlerin ve romancıların politik yargılarını bildirme konusunda hemşirelerden veya kamyon şoförlerinden daha ayrıcalıklı olmadıkları, mesleklerinin onlara böyle mühim meselelerde seslerini duyurmak için hiçbir özel hak vermediği iddia edilebilir. Ancak böyle beyanlarda bulunmaya kararlılarsa, insanlarda sempati uyandırmada profesyonelleşmiş olan bu tüccarların, ne kadar önemli olursa olsun kendi dolaysız çıkarlarının biraz ötesine bakma gayretinde olmaları elbette tercih edilir olmalıdır.

O halde Ditchkins ve benim gibiler arasındaki karşıtlık, politik olduğu kadar teolojiktir de. Richard Dawkins ve benim en temelden ayrıldığımız nokta sanırım, benim açımdan Tanrı'nın bilim, batıl inançlar, evrim veya evrenin kökenleriyle ilgili bir mesele olmamasıdır. Sözelimi teologlar, teologluk sıfatlarıyla evrim gibi basit ve hantal bir sürecin Henry James gibi aşırı karmaşık bir şeyi üretip ürete-meyeceğiyle zerre kadar ilgilenmezler. Anladığım kadarıyla bilim ve teoloji arasındaki fark, dünyayı bir hediye olarak görüp görmediği-nizle ilgilidir. Tıpkı bir porselen vazoya bakıp onun düğün hediyesi olduğu sonucuna varmanız gibi, bunu sadece şeyleri inceleyerek çö-züme bağlayamazsınız. Ditchkins ve benim gibi radikaller arasında-ki fark aynı zamanda, beşeri koşulların nihai göstergesinin politik bir suçlunun işkenceden geçmiş ve katledilmiş bedeni olup olmadığı-na ve yaşayanlar için bunun ne tür çıkarımlar taşıdığına bağlıdır.

Görünüşe göre Ditchkins'in anlamadığı inanç, öncelikle biri-nin veya bir şeyin olduğuna duyulan inanış değil, bir taahhüt ve bağ-lılıktır. Aynı feminizm veya sömürgecilik karşıtlığındaki inançta ol-duğu gibi, kendinizi içinde bulduğunuz korkunç durumda bir fark yaratacağını düşündüğünüz *şeylere* duyduğunuz inançtır. Her şeyden önce gerçekliğin bir tanımına katılma meselesi değildir, ne var ki bunu içerdiğine hiç kuşku yoktur. Anladığım kadarıyla Hristiyanlık inancı, esas olarak üstün bir varlığın olduğunu söyleyen önermeyi kabul etme meselesi değil, aksine sabrı tükenmiş, karanlığa, acı ve şaşkınlığa gömülmüş, bunlara rağmen dönüştürücü bir sevginin va-adine inancını korumuş bir insanın ortaya koyduğu sadakatidir. An-cak bu dünyada Dawkins'lerin sorunu, inançlı denilen bir sürü mec-zubun her yerde dolaşması dışında, kendilerini hiç de korku verici durumlarda bulmamalarıdır (benim gibi Oxford'lu Öğretmenlerin Yemek Masası'nı bu kategoride saymazsak).

Bu durumda doğru yoldan çıkma ve kefaret gibi utanç verici derecede eski moda fikirlerle hiç işlerinin olmaması doğaldır. Onlara göre Auschwitz'ten sonra bile kurtulacak bir günah yoktur. İşler daha o kadar ümitsiz bir durumda değildir. Kanaatlerine göre, işlerin ümitsiz olduğunu düşünmek züppe, rahatına düşkün solcuların abartılarından ibarettir. Ortalama liberal rasyonalistleriniz, insanlı-

ğın azap içindeki koşullarına rağmen, yine de mantıksız bir biçimde hâlâ umut olabileceğine inanma ihtiyacı duymazlar, çünkü ilk başta bu koşullara itibar etmezler. Tek sebebi kesinlikle bu olmasa da Tanrı konuşmalarının onlara hiçbir anlam ifade etmemesinin önemli sebeplerinden biri budur. Pek çok insan, son derece güvenilir nedenlerden ötürü Tanrı'yı reddeder; ama meselenin özü itibarıyla Ditchkins onu hem sıkıcı hem de politik açıdan itibarsız nedenlerden ötürü reddetmektedir.

İnsanlık tarihinin gerçekten küresel niteliğe sahip ilk kitle hareketi olarak Hıristiyanlık, Tanrı'nın gelecek krallığı olarak gördüğü şeyde, normalde Oxford ve Washington'ın daha kalantor çevrelerinde mümkün sayılabilecek, hatta arzu edilebilecek şeylerin çok ötesine varan bir adalet, kardeşlik ve kişisel tatmin bulur. Washington'daki barlardan birinde takılan külyutmaz politik lobicilere, insanlığın ancak trajik bir kayıp, hiçlik ve sahip olma sevdasından vazgeçme süreciyle kendini gösterebileceğini anlatmak, tahayyülü güç bir şeydir. Bu tür medeni çevrelerde, Tanrı mevzuları aslında sosyalizm mevzularından daha kabul edilebilir şeyler değildir. Dahası dil oyunları da çağdaş kapitalizmin çıkarıcı değerler sistemine kolayca uymaz. Christopher Hitchens kurtuluş teolojisini incelediği yazısında ondan “üzücü” bir şey olarak bahsettiğinde, insan Hitchens'in teolojiye nasıl yaklaşıyorsa kurtuluşa da öyle yaklaştığını düşünüyor. Hatta *God Is Not Great*'te, Papalık'ın bu teolojik hareketi sapkınlık olarak görmesi için sağlam sebepler olduğuna işaret ediyordu. Christopher Hitchens'in Papalık'ı savunduğunu görmek pek sık olan bir şey değildir. Ancak politik tutumuyla ahenk içindedir. 1980 tarihli “Santa Fe” ismiyle bilinen belgede, ABD hükümeti bu teolojiyi yıkıcı bir tehdit olarak kınıyordu. Daniel Dennett'in vasat bir şekilde kaleme aldığı ve hayal kırıklığı yaratacak kadar basmakalıp olan din eleştirisi *Breaking the Spell*'e bakıldığında, daha iyi yönetilebilmiş olsaydı Irak işgalinin iyi olduğunu düşündüğü çıkarılabilir. Bu da her ateist put kırıcının, her daim radikal olmadığını göstermek için yeterli.

Gelişmiş kapitalist sistem doğası gereği tanrıtanımazdır. Savunucularından bazılarının göstermelik bir biçimde öne sürdüğü ne olursa olsun, gerçek maddi pratikleri, içkin değerleri ve inançlarıyla

tanrısızdır. Bu itibarla kapitalizm tamamen yanlış açılardan tanrıtanımaz iken, Marx ve Nietzsche genel olarak doğru açılardan tanrıtanımazdır. Memnuniyetin paketlenildiği, arzunun yönetildiği, siyasetin işletildiği ve tüketim ekonomisinin hâkim olduğu bir toplumda belli derinliğe sahip politik ve ahlaki soruların sorulmasına imkân verilmediği gibi teolojik soruların düzgün bir şekilde ortaya atılabileceği derinlik düzeyine ulaşma ihtimali de düşüktür. Böyle bir düzende Tanrı'nın ideolojik bir meşrulaştırma aracı, ruhsal bir nostalji yahut değersiz bir dünyadan şahsi düzlemde ayrışmanın yolu olmaktan başka ne anlamı olabilir ki?

Korkunç derecede pragmatik bir kapitalizmin çehresinden kaçan sözde ruhsal değerlerin sığındığı yerlerden biri New Age'dir, aslında bu da tam materyalist bir medeniyetten üretmesini bekleyeceğiniz türden bir ruhsallık karikatürüdür. Kalbi taşlaşmış kişilerin aşırı duygusal müziklerde gözyaşı dökme eğiliminde olması gibi, gerçek bir ruhani değer kucaklarına düşse bile anlayamayacak kişiler de ruhsallığı tekinsiz, semavi ve ezoterik bir şeymiş gibi görme eğilimindedirler. Tesadüfen bu tam da Marx'ın dinden "kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz koşulların ruhu" diye bahsettiğinde aklından geçenlerdir. Kastettiği şey espri anlayışı olmayanların takdir edebileceği tek komedi türünün utanç verici derecede müstehcen bir mizah anlayışı olabileceğinden ziyade, kalpsiz bir dünyanın tahayyül edebileceği tek kalp türünün geleneksel dinler olduğudur. Marx'ın saldırdığı din, sadece mantığıyla hareket eden materyalistlerden beklenebilecek bir duygusallık ve somutluktan uzak bir ruhsallık anlayışı sergiler.

Marx'ın kendisinin de belirttiği gibi romantizm, başka şeylerin yanı sıra yararcılığın diğer yüzüdür. Tüm yönleriyle dünyevi, sinik ve kaşarlanmış yapıda olanlar (Hollywood'daki süperstarlar ve benzerleri), mesele ruhsallığa geldiğinde gerçekten de ucu bucağı olmayan avanaklıklarını açığa vururlar. Hiç kimse dünyevi olanlardan daha çok öte dünyayla ilgili değildir, hiç kimse çıkarları konusunda katı olanlardan daha yumuşak karınlı değildir. Doğal olarak ruhsal meseleler, onlara fantezi alternatifleri sunabilmeleri için avukatlarından, bakıcılarından, menajerlerinden ve kuaförlerinden hayal kuru-

labilecek kadar uzak tutulmalıdır. Her şeyleriyle görgülü ve şehir yaşamına hâkim kişilerin, yeryüzündeki işlerin bulutların arkasında park etmiş bir uzay gemisinden kontrol edildiğine inanması bundandır. Banka hesaplarında sadece 38 dolarları olsaydı muhtemelen buna inanmazlardı. Para gerçekdışılığın büyük üreticisidir. Ruhsallığın hastaları ziyaret etmekle ve adaletsizliğe savaş açmakla ilgili olduğu fikri, şüphe yok ki bu kabalacılara, ruh çağırıcılarına ve ruh masörlerine dayanılmaz derecede yavan gelecektir. Bakıcıları ve kuaförleri bile bunu yapabilir.

İşte Karl Marx bu bağlamda, dini ruhsuz koşulların ruhu olmasının yanı sıra “ezilen yaratığın iç çekişi” olarak tanımlamıştır.¹⁸ Çağımızda New Age dininin olağanüstü şekilde kabarması bu türden bir şeydir. Dünyayı dönüştürme misyonu değil, ondan kaçılacak bir sığınak sunar. Ezilen yaratığın iç çekişi, öfke çılgınlıklarının aksine, bizde ters giden şeylerin nadiren patolojik bir belirtisi olarak görülür. Freud için nevrotik belirtiler neyse, bu tür dinî görüşler de aynı anda yerini aldıkları ketlenmiş arzuların ifadeleridir. Kelimenin gerçek anlamıyla ruhani bir hayatı ancak maddi bir değişimden geçerek yaşayabileceğimizi kavramazlar. Tıpkı romantizm gibi, hislerin ve değerlerin dünyasına kapatılmış kalpsiz bir dünyaya tepkidir. Bundan dolayı onunla tümüyle suç ortaklığını sürdüren ruhsal iflasa karşı bir protestonun temsilidir. Ancak bu din, ne kadar kambur ve çirkin olsa da, yine hoşnutsuzluğun belirtisidir. “Ezilen yaratığın iç çekişi”, “kalpsiz bir dünyanın kalbi” ve “ruhsuz koşulların ruhu” gibi deyişler, Marx için tamamen küçük düşürücü ve yerici sözler değildir. Dinî yanılığlar daha pratik protesto formlarına vekâlet ederler. Onlar kendi başlarına çözemedikleri bir sorunun işaret levhalarıdır.

İslami radikalizm ve Hristiyan köktencilik bundan çok farklı bir görünüm arz eder. Romantizmin yahut New Age hareketinin aksine, tatmin olamamış bir azınlığın öğretileri değil kitle hareketleridir. Burada din halkın afyonundan ziyade taş kokainidir. Köktencilik aslında dünyadan basitçe kaçma arayışına girmek yerine onu değiştirmeye girişir. Modernizmin değerlerini reddetse bile, ister kimyasal silahlar ister medya teknolojisi şeklinde olsun onun teknolojisini ve örgütlenme biçimlerini kucaklamaya hazırdır. Irak'ın işgaline

arka çıkmış o Britanyalı solcular yahut eski solcular ve konuyla ilgili olarak manifestolarına, “Modernizm korkusunu reddediyoruz” yazanlar¹⁹ iki açıdan hatalıydılar: İslamcılık modernizmi *tout court** reddetmez ve her halükârda modernizmde reddedilecek çok şey vardır. Kimyasal savaşı ufak da olsa ürkütücü bulmak sizi nostaljik bir gerici yapmaz. Bu da korkulacak bir şey değilse, neyin korkutucu olduğunu bilmek çok zor.

Hedonist, göreceli bir kültür olarak kınadığı şeyin karşısında; Hıristiyan köktencilik tanrısız bir tüketimciliğin tarumar ettiği tüm değerleri, düzeni, iffeti, tutumluluğu, çalışkanlığı, özdisiplini ve sorumluluğu yeniden inşa etme çabasıdır. Bazı açılardan statükoya yönelttiği eleştiriler oldukça doğrudur, bunlar da birçok iyi liberalin kabul etmeyeceği şeylerdir. Geç kapitalizm gerçekten de düşüncesiz bir hedonizm, cinsel saplantılar ve ahlaki sıklıkla dolu bir kültür üretiyor. Sorun sadece köktencilüğün, muhtemelen hastalığın kendisinden çok daha kötü bir ilaç sunmasında. Köktencilik, sadece gökyüzünde cennet hayali kurduğu için değil, değerleri kapitalizmin önceki çağlarından geldiği (endüstriyel üretim) için uhrevidir. Ezilmiş bir yaratıktan ziyade kovulmuş bir mahlûkun iç çekişidir. Köktenciler ekseriyetle kapitalizmin arkasında bıraktığı kişilerdir. Onlara verdiği desteği çekmiştir, tıpkı artık ona kâr getirmeyen herkesten ve her şeyden desteğini çekeceği gibi.

Fakat New Age hareketi apolitikse, Hıristiyan köktencilüğü anti-politiktir. Politik açıdan militan olabilir ama temelde politikanın yerine dini koymaya çalışan bir kültürcülük biçimidir. Aynısı büyük oranda El Kaide için de geçerlidir. Politik bir dava adına bile yapılsa, kamusal mekânlara bomba koymaktan daha antipolitik bir şey yoktur. Gilbert Achcar’ın yorumladığı gibi, Hıristiyanlığın kurtuluş teolojisi genel olarak politik solun bir bileşeniye, “İslamcı köktencilik çoğunluğu Müslüman olan birçok ülkede, ‘gerçek sefalet’ ile bundan sorumlu devlet ve toplum karşısında yükselen protestoları kanallandırmak çabasında solun rakibi ve ona alternatif bir güç olarak gelişmiştir.”²⁰ Bu itibarla kültürün kendini dev aynasında görüp poli-

* (Fr.) Kısaca, uzatmadan. (Y.N.)

tik olana tümüyle el koymaya dönük endişe verici bir eğilimi dışa vurduğu bir çağa aittir. Sözde kimlik politikalarında da benzer bir eğilim vardır ve bunlardan bazıları politik alanda yaşanan aynı küresel hayal kırıklığının sonucudur. İslami radikalizm, Hıristiyan köktenciligi gibi politikanın yerini dinin almasına inanır. Politika sizi özgürleştirmekte başarısız olduysa, belki din daha iyi bir iş çıkarır. Kitabın sonunda bu konuya tekrar döneceğiz.

O halde mesele dine geldiğinde çağımızı ayırt eden şey, İslamcı militanlık ve Rus Ortodoksluğundan Pentekostalizme ve Latin Amerika'daki Evanjelik Protestanlığa varıncaya dek dinin her yerde yükselişte olması değildir. Bu dirilişin aynı zamanda sık sık politik bir form alıyormuş gibi görünmesidir. Fakat bu durum politikanın yeniden canlanmasından ziyade geçerli politikanın başarısızlığını yansıtır. Modernizm genel olarak, Batı'da kamusal alandan çekilen dinin üçlü grup seks veya kakmacılık sanatı gibi özel bir meşgale olarak geliştirildiği dönemdir. Bundan ötürü büsbütün anlamsız hale gelirse hiç değilse verebileceği zarar azalır. Postmodernizm ise dinin bir kez daha kamusal ve kolektif hale geldiği ama klasik politikanın yeniden onaylanmasından çok onun ikamesine dönüştüğü dönemdir. Geç kapitalist dünyanın kaygı verici şekilde yeniden büyüldüğüne tanıklık ediyoruz. Tabiri caizse mekanik bir yeniden üretim çağından sonra ruhani aurasının yeniden tutuşturuluşuna şahitlik ediyoruz. Karşımızdaki din yeniden ajite etmeye ve öldürmeye hazır bir dindir. Belki bu da postmilliyetçi bir fenomendir. Modernite çağında milliyetçilik, belki de politikanın en "şairane" biçimi olarak, bugün başka yerlere göç etmeye zorlanmış ruhsal yahut sembolik enerjilere bir çıkış noktası sağladı. Postmodernizm devrimci milliyetçiliğin bittiği yerde başlar.

Peki, ana hatlarını çizdiğim teoloji türüne verilmiş postmodern tepki nedir? Postmodern kültürün bu tür teolojiyi bilinçli bir şekilde reddetmesi fikri saçmadır. Bunu yapmak için yeterli öğretisel bilince sahip değildir. Teolojii reddedişi Svahili'yi veya Antarktika'yı reddedişinden daha güçlü değildir. Böyle bir toplumsal düzen, ancak Madonna'nın post-Darwin'ci sayıldığı oranda postteolojiktir. Gelişen bir postmodern teoloji vardır ama pek kültürün bütününden

beklenecek bir şey değildir. “Özgürleşme” gibi sözcüklerin şaşkın bir sessizlikle karşılandığı toplumsal düzende, “lütuf”, “düşkünlük” veya “kefaret” gibi sözcüklerin çok fazla tesir yaratma şansı zayıftır. Hem tam olarak neyden özgürleşme? Geçerli olamayacak kadar altmışlara ait bir şey değil mi bu? Postmodern bir düşünürün heyecanla belirttiği gibi, geleceğin “sadece daha fazla seçeneğe sahip” bugün olduğu kültürde dönüşmüş bir gelecek nasıl mümkün olabilir?

Kendine yeten, her yerde her alanda olabileceğin en iyisi olduğunu ya da en azından daha öncesine göre muhteşem bir ilerlemeye sahip olduğunu düşünen bir medeniyette inancın veya umudun ne anlamı var? Sakinlerinden bazılarının, insanlık tarihinin tamamına erdiğini, hiçbir şeyin eksik olmadığını, aksine aynı şeylerden fazla fazla bulunduğunu düşündüğü Batılı bir dünyada, inancın tümüyle ideolojik bir rol dışında hangi rolleri oynayabileceğini görmek zordur. Böyle bir yaşam biçimi, bulunduğumuz koşullarda son derece yanlış bir şeylerin olduğunu, tamamen akla aykırı olduğunu, birçok yönden katlanılmaz olduğunu ve bu tutarsızlıkla katlanılmaz durumun temel işaretlerinden birinin yoksulların acınası hali olduğunu nasıl kabul edebilir?

Bugüne dek, kapitalizm gelecekte kendisini ne yapmaya mecbur hissederse hissetsin, dinî ve metafizik üstyapısını terk etmedi. Kuşku yok ki bu olasılık göz ardı edilemez, hele terörizmin dünyasında dinî inanç giderek toplumsal açıdan işlevsiz bir köktencilikle özdeşleşiyorsa. Günümüzün sorunu, özellikle ABD’de piyasanın kovduğu ruhani değerlerden bazılarının sığınak bulabileceği birkaç yerden biri olan dinin, tam da bu koşullar sebebiyle savunmacı, paranoyak ve yarı patolojik hale gelmesidir. Pratik dünyadan uzak durması bunun sebeplerinden biridir, aynı kimi modernist sanatların “patolojik” nitelik taşımasının sebeplerinden biri olması gibi. Dolayısıyla din, doğası gereği taşıdığı tanrısız öncelikleriyle toplumsal düzeni meşrulaştırma becerisini giderek kaybediyor. Bu nedenle ideolojik bir işlev bile taşıyamaz hale geliyor ve konu dışına itiliyor. Toplumsal düzen, gündelik pratikleri içinde, pazar günleri kutsal bir tavırla veya başkalarının ulusa yaptığı konuşmalarda ne iddiada bulunursa bulunsun, sö-

zümona çok değer verdiği ruhsal değerlere inanmadığını ve inanamayacağını açığa vuruyor. Yaptığı şey ve kendisini haklı çıkarma şekli birbiriyle gülünç bir şekilde çelişki içinde. Birazdan göreceğimiz gibi, ideal ile gerçeklik arasındaki çelişki, büyük ölçüde din için de geçerlidir.

İHANETE UĞRAMIŞ DEVRİM

Hıristiyanlık inancıyla ilgili olarak şimdi ana hatlarını çizdiğim değerlendirme, tümüyle Ortodoks, kutsal metinlere dayanan ve geleneksel olduğunu düşündüğüm bir değerlendirmedir. İçinde moda-ya uygun yahut yeni icat edilmiş hiçbir yan yoktur. Aslına bakılırsa büyük kısmı Aquino'lu Tomas'a ve daha öncekilere uzanır. Kanaatimce insanlık hakkında Dawkins'in yaptıklarından çok daha gerçekçi bir değerlendirmedir. İleride göreceğimiz gibi, *Tanrı Yanılgısı*'nın insani ilerlemeyi olağanüstü derecede Pollyanna'cı bir bakışla değerlendiren görüşüne karşı, insanın kötülüklerini ve sapkınlıklarını eksiksiz bir biçimde ele alır. Aynı zamanda bu vahim koşulların onarılma ihtimali konusunda liberal hümanistlerden ve rasyonalistlerden katbekat daha cesurdur. İnsan türüne bakışı *bien-pensant** liberal entelijensiyadan daha kasvetlidir (burada sadece Freud'çuluk yahut Arthur Schopenhauer'ın felsefesi onu yakalayabilir) ve kuşkusuz umut etme meziyetini kibirli bir yapabilircilik kültürle karıştırır-

* (Fr.) Muhafazakâr, sağ görüşlü. (Y.N.)

maya meyilli Amerikan ideolojisinin naif iyimserliğine kıyasla bir hayli kuşkucudur. (Dünya Ticaret Merkezi'nin yerine çok daha uzun bir bina dikmeyi düşünebilen bir ulus belli ki ağır öğrenen bir yapıya sahiptir ve bu sadece iç güvenlikle ilgili bir bakış açısından kaynaklanmaz.) Yine de insana ait zaafların kurtarıcı birer güce dönüşebileceğine inanır. Bu noktada geleceğin toplumsal düzeninin müjdecileri bugün kaybedecek çok az şeyi olanlardır diyen sosyalizmle aynı yerdedir.

Hristiyanlık insanın kötülük ve günahlarının büyük oranda tarihsel sebeplere dayandığına ve politik eylemlerle mücadele edilebileceğine inanır. Ayrıca insani ahlaksızlıkların boyutu ve devamlılığı dikkate alındığında, meselenin sadece bundan ibaret olduğunu düşünmek, basitçe tarihselleştirilip geçilemeyecek, insan türünün kendi yapısından gelen kusurların ve çelişkilerin olmadığını düşünmek de onun açısından son derece mantıksızdır. Psikanaliz de büyük oranda aynı görüştedir. Şu güne dek erdemin hâkim olduğu hiçbir beşerî kültür var olmamıştır. Nedenlerinden bazıları değişime açıken, diğerleri muhtemelen öyle değildir. Bu ırkçılık, cinsiyetçilik veya kapitalizmin yenilemeyeceği sonucuna varmak değil, böyle bir projenin içinde yatan güçlükleri tamamen akli başında bir şekilde ölçüp biçmektir. Hristiyanlık inancı, sadece insan türünün kurtuluşunu mümkün görmekle kalmayıp gazetelerde okuduğumuz her şeye rağmen kurtuluşun ilkesel anlamda çoktan gerçekleşmiş olduğunu söyleyen, kulağa delice gelen inancıyla liberal rasyonalizmden saçma ve ölçsüz şekilde daha umut vericidir. En pembe gözlüklü Troçkist bile buna inanmaz.

Ditchkins gerçekten mevcut dine yönelttiği suçlamaların büyük kısmında baştan sona haklıdır ve bunları böyle etkili bir tarzla teşhir ettiği için çokça övgüyü hak eder. Aslına bakılırsa, sözgelimi ruhbanların çocukları suistimal etmesine veya kadınların dinen aşağılanmasına karşı yürütülen polemiklerin nasıl aşırı sert veya abartılı olabileceğini düşünmek zordur. Yine de Ditchkins'in genel itibarıyla, birçok düsturundan ciddi anlamda şoke edici bir şekilde habersiz halde din üzerine atıp tuttuğunu iddia etmek pek yeni bir husus sayılmaz. Bu durumu başka bir yerde, tesadüfen *British Book of Birds*

[Britanya Kuşları Kitabı] ile karşılaşmasına güvenerek kendisini biyolojinin esrarlı sorularını telaffuz etmeye yetkin sayan birinin küstahlığıyla karşılaştırmıştım.²¹ Bazıları Ditchkins'i savunma gayretiyle, onun dinden teolojik değil toplumsal bir fenomen olarak bahsettiğini iddia edebilir. Peki, diyelim ki sosyal bir fenomen olarak fazızmden, öğretilerini makul derecede kavramadan nasıl bahsedebilirsiniz? Denys Turner'ın belirttiği gibi, "Bazı ateistlerin teolojik açıdan çıkmaza girmeleri gerçekten de olağandı."²² Stephen Mulhall da benzer şekilde, "ateistlerin batıl inançlara dayalı Tanrı kavrayışları"ndan bahseder.²³ İlkel (hatta şeytani de denebilir) bir teoloji kavrayışından fazlasına sahip bir ateiste rastlamak, uzaylılar tarafından kaçırılmamış bir Amerikalıya rastlamak kadar zordur.

Gerçek şu ki, kendi alanlarının dışında kalan akademik alanlarda neler olup bittiği konusunda makul derecede sofistike fikirlere sahip olan çok sayıda seküler entelektüel, teolojinin geleneksel olarak savunduğu şeylerin feci halde kaba ve çocuksu bir versiyonunun çığırtkanlığını yapıyor. Bugünlerde teoloji, "kraliçe" sözcüğünün Ortaçağ'daki altın döneminde sahip olduğu anlamdan daha az görkeme işaret eden anlamıyla bilimlerin kraliçesidir. Bu entelektüeller, Tanrı'nın evrenin dışında bulunan bir tür süper varlık olduğu, dünyayı aynı bir marangozun iskemle üretmesi gibi yaratmış olduğu, Tanrı'ya olan inancın her şeyden önce onun var olduğunu söyleyen önermeye katılmak anlamına geldiği, içinde adına ruh denen, belirgin biçimde iyi davranmazsam öfkeli bir Tanrı'nın cehenneme yollayabileceği gerçek bir ben olduğu, bu ilaha duyduğumuz mutlak bağımlılığın bizi kendimiz için düşünüp hareket etmekten uzak tuttuğu, Tanrı'nın günahkâr olup olmadığımızla yakından ilgilendiği, günah işlediğimiz takdirde gönlünü almamızı beklediği gibi fikirlerin ve buna benzer başka seküler fantezilerin Hristiyanlık öğretisi olduğunun iddia etmektedirler.

Daniel C. Dennett *Breaking the Spell* adlı kitabının başında, dinleri iç karartıcı bir öngörülebilirlikle "katılımcılarının doğaüstü bir özneye ya da onayı alınacak öznelere inandıklarını açıklayan toplumsal sistemler" şeklinde tanımlar²⁴, bu da Hristiyanlık söz konusu olduğunda, patatesin tarihini anlatmaya onu nadir bir çingiraklıyı-

lan türü olarak tanımlayarak başlamaya benzer. Tahmin edileceği gibi Dennett'in Tanrı imgesi şeytani bir imgedir. Ayrıca Ditchkins gibi dinin dünyayı açıklamaya yönelik beceriksiz bir girişim olduğuna inanma gafletinde de bulunur, bu da bale yapmayı otobüse koşmaya yönelik başarısız bir girişim olarak görmek gibidir. Hitchens da Tanrı'dan erkek ve kadınlara kendilerini değersiz hissetmeyi öğreten, kızgın, kıskanç ve kan dökmeyi seven bir varlık olarak şeytani bir üslupla bahseder. Ona göre kadir-i mutlak Tanrı, CIA'in bir tür kozmik versiyonu olup bizi sürekli gözetim altında tutar.

Bu tip insanlara anlatılanların Hristiyanlık inancının kaba tahrifleri olduğu söylendiğinde düşündükleri şey, bunların hiçbir zaman ortodoks öğretiler olmadığı anlamı taşımadığı, aksine ellerinde gitarlarıyla bir grup liberal revizyonist tarafından modern çağda terk edildikleridir. Teoloji söz konusu olduğunda, Ditchkins'in Ian Paisley ve Amerikalı TV Evanjelistleriyle muazzam sayıda ortak yanı vardır. Her iki taraf da dinin içeriğiyle ilgili birçok konuda hemfikirlerdir. Tek fark Ditchkins onu reddederken, Pat Robertson ile yağcı ekibinin onun üzerinden palazlanmasıdır. Kılı kırk yaranların bile neredeyse hiç mücadele etmeden en büyük önyargılara teslim olduğu konular hep olmuştur. Çoğu akademik psikolog için bu Jacques Lacan'dır; Oxbridge filozofları için Heidegger yahut Sartre'dır. Eski Sovyet bloku yurttaşları için Marx'tır, militan ateistler içinse dindir.

Aslında dini yanlış bilinçten başka bir şey olarak görmeyenlerin onu bu kadar sık yanlış anlamaları son derece mantıklıdır, çünkü budalaca olduğu kadar zararlı saydığınız bir inanç sisteminin titizlikle incelenmesinden nasıl bir kâr elde edilebilir ki? Hâlâ okunacak *Savaş ve Barış*'lar ve yatağa yatırılacak çocuklar varken, kabalacıların, okültistlerin yahut Gül-Haçlılarının aslında neye inandığını anlamak için çok zaman alacak bir araştırmaya kim girer ki? Dolayısıyla dine karşı en yırtıcı polemikleri yürüten kişiler her zaman bunu yapma yetkinliği en az olan kişiler çıkar. Tersine edebî teoriye karşı polemik yürütenlerin çoğu okudukları için ondan nefret etmezler, nefret ettikleri için onu okumazlar. Sanki insanlık tarihinin tanık olduğu en güçlü, en yaygın ve en inatçı popüler kültür formu olmasının yanı sıra birçok bakımdan en büyük çirkinliklerinden biri olan

dine sıra geldiğinde, eski hicivlerden herhangi biri kâfi oluyormuş gibi. Dahası bu görüş çoğu kez sıradan insanların yanında coşkuyla paylaşılır. Benzer şekilde politik sol söz konusu olduğunda, aralarına artık Ditchkins'in daha ayyaş olan yarısını dahil etmeye mecbur kaldığımız kimi karşıtları için hiçbir darbe çok yavaş değil, hiçbir iftira çok kaba değil, hiçbir hakaret çok terbiyesizce değildir. İş Tanrı'ya geldiğinde, normalde ince ayrımlar dayatmaya alışkın olan liberal rasyonalistlerin, diledikleri gibi kaba saba ve kulak tırmalayıcı olmalarına yeterince hoşnut bir tavırla izin verilir. Bilim neredeyse hiç mücadele etmeden, sözde irrasyonalizm karşısında sertliğe boyun eğer. Sözümona teröre açılan savaş gibi bu rasyonalizm de, karşısına aldığı "irrasyonalizm"i tam da ona direnmeye çalışırken taklit etme tehlikesi altındadır.

Hıristiyanlığın bu şekilde karikatürize edilerek hedefe konması, bugün akademisyenler ve entelektüeller arasında can sıkıcı derecede sıradan bir hal aldı. Doğrusu bunlar, kendilerinin böyle lakayt bir tavırla yaptıkları kaba karikatürleri birinci sınıfta okuyan öğrencilerin yapmasına izin vermeyecek kişilerdir. Teoloji söz konusu olduğunda Ditchkins, romanda bazı kısımların hoş, bazılarının korkunç olduğunu söyleyerek ve neticede romanın çok üzücü olduğunu belirterek edebî eleştiride söz sahibi olduğunu iddia eden kişiler gibidir. Örneğin aklın inançla ilgisi olmadığını savunarak tüm Hıristiyanların fideist* olduğunu sanır, bu da tüm İskoçların cimri olduğuna inanmaya benzer. (Lafı gelmişken Ludwig Wittgenstein, inançlı biri olmadan fideist olmak gibi çok nadir bir niteliğe sahipti.) Hitchens'ın *God Is Not Great* kitabı basit teolojik gaflarla doludur. Ondan Eski Ahit'teki Tanrı'nın dayanışma ve şefkatten asla bahsetmediğini; İsa'nın insani bir doğaya sahip olmadığını ve diriliş öğretisine göre onun ölmediğini öğreniriz. Tarihin sürreal tarzla özetlendiği bir pasajda, Hitchens görünüş itibarıyla MÖ 2. yüzyılda var olup Makkabiler olarak bilinen karanlık Yahudi mezhebinin sadece Hıristiyanlığın ortaya çıkışından değil İslamın yükselişinden de so-

* İncanın akıldan bağımsız olduğunu ya da akıl ve incanın birbirlerine düşman olduğunu, incanın belirli gerçeklere ulaşmada üstün olduğunu savunan teori. (Y.N.)

rumlu tutar. Stalinizmi de onlarla ilişkilendirmemesi şaşılacak şeydir. Kendi payına Dawkins, Aziz Paulos'un Barnabas İncil'inin yazarı olduğuna ve "İsa, Tanrı'nın oğludur" sözünün onun her şeyi bildiği anlamına geldiğine inanıyormuş gibi görünür. Ferasetli bir tarzla söylenmiş, düşmanını tanı öğüdü laubali bir tavırla kenara atılır. Bu dünyanın Frank Kermode'ları gerçekten de nadirdir.²⁵

God Is Not Great aynı zamanda, ateist köktencilerin bazı açılardan nasıl Hıristiyan köktencilerin baş aşağı çevrilmiş birer yansıması olduğunun iyi bir örneğidir. Üstelik sadece ölçüsüz coşkuları ve bunaltıcı saplantılarından ötürü böyle değildir. Hitchens ciddi ciddi "Yaratılış Kitabı"nın kesililerden bahsetmediğini, Eski Ahit Yahudilerinin çölde kırk yıl boyunca dolaşmış olmayabileceğini, Başan kralı dev Og'a ait devasa karyolanın ele geçirilme hadisesinin hiç yaşanmamış olabileceğini ve benzer şeyleri iddia ediyor. Bu adeta birilerinin, kılı kırk yaracak şekilde mimari ve zoolojik ayrıntılara dikkat çekerek, King Kong'un ağırlığıyla çökeceği için Empire State Binası'na kesinlikle tırmanmış olamayacağına sizi ikna etmek için hararetle çabalamasına benziyor. Mesele Kutsal Kitap'taki bir bütün olarak söylencelerin, şiirlerin ve kurguların diyarına sürmek, böylece onu uygun bir şekilde rasyonel yahut tarihsel sorgulamalardan uzak tutmak değildir. Sadece bu alanlar ve Kutsal Kitaplardaki tarihsel olgular arasındaki ilişkilerin aşırı derecede karmaşık olduğuna ve Hitchens'ın bu konuda birçok başka meselede olduğu gibi, dinî metinlerle kuşaklar boyunca ilgilenen modern akademik disiplinden tüyler ürpertici şekilde habersiz olduğuna işaret etmektir.

Kitabının başka bir yerinde, dinin "alaycı ve sorgulayıcı bir aklın önüne durağan ve sınırlı bir akli koyma" girişimini kınar (259). Çoğu kez köktendincilerle aynı seviyede tartıştığı, temel farkın bakış açısında yattığı düşünüldüğünde, kendi payının hangi tarafa düştüğü çok açıktır. Çoğu kez liberal alaycılar hiç mücadele etmeden sert pozitivistlere teslim olurlar. Köktencilik büyük oranda hayal gücünün iflasıdır ve Kutsal Kitapları ele alırken (sözelimi George Orwell veya Saul Bellow okumalarına zıt bir şekilde) Hitchens'ın hayal gücü feci şekilde iflas etmektedir. Aynı Dawkins gibi teolojik bir iddianın doğasını kavrayamaz. *Macbeth*'teki uyurgezerlik sahnesini dramanın

tüm çapraşık bağlamından koparan ve kızgın bir tavırla bunun mümkün olup olamayacağını bize soran beceriksiz bir edebiyat eleştirmeni gibidir. Nitekim bu Hıristiyanların İncillerini bir kurgu eser olarak gördükleri anlamına gelmez. Aslına bakılırsa bu dar görüşlü muhalefetin kendisi sorunun parçasıdır.

Fakat hiç şüphe yok ki eleştirilerin entelektüel özensizliğinin esas sorumlusu Hıristiyanlığın kendisidir. Dikkat çekici bir örnek olarak Stalinizm dışında, kendi devrimci kökenlerine bundan daha sefil bir şekilde ihanet etmiş tarihsel bir hareketi akla getirmek zordur. Hıristiyanlık uzun süre önce yoksulların ve mülksüzlerin safından zenginlerin ve saldırganların safına geçti. Liberal müesses nizamın aslında ondan korkacak çok az şeyi vardır ve her şeyi kazanacak durumdadır. Çoğu kez Hıristiyanlık İsa'nın kendisiyle birlikte asılan o ayaktakımına ve gizli sömürge karşıtı militanlarına sunulan dudak uçuklatıcı bir vaat değil, banliyölerde yaşayan zenginlerin itikadı olmuştur. Amerikan İngilizcesine kabaca “ezik” şeklinde tercüme edilebilecek bir terimle *anawim*'e banliyödekilerin vereceği tepki, çoğunlukla onları sokaklardan süpürmektir.

Bu dindarlık türü kadın memesi görünce dehşete kapılır ama zenginler ve yoksullar arasındaki tiksindirici eşitsizliklerden çok daha az korkar. Bir fetüsün ölümüne ağıtlar yakar ama Irak veya Afganistan'da ABD'nin küresel tahakkümü adına çocukların yakılarak öldürülmesinden belli ki rahatsız olmaz. Genel olarak günahkârca kendi imgesinde tasarlanmış bir Tanrı'ya ibadet eder. Evsiz, çehresiz, vatansız ve hayalleri olmayan, halkını rahat yerleşimlerinden çölün izsiz dehşetine süren, onlara kaba bir biçimde yanmış adaklarının burun direğini kırdığını söyleyen Yehova'dan ziyade temiz tıraşlı, kısa saçlı, silahlı, cinselliğe kafayı takmış, Kanada'nın hemen güneyi ile Meksika'nın kuzeyinde kalan dünyanın ontolojik olarak ayrıcalıklı kısmına özel hürmet gösteren Tanrı'ya. “Üstün Başarılılar İçin” bir Amerikan duası var ve duada Tanrı'nın “en üstün başarılı” olduğu söylenir. Doğrusu gözlerimizle gerçekten görebildiğimiz tek başarısı dünyadır; dahası yapabileceği en iyi şey buysa yeteneklerinin kimseyi etkilemeyeceği ortadadır.

Hıristiyanlık bu dünyanın iktidarlarına boyun eğmeyi reddetmekten uzak bir halde, yalan söyleyen politikacıların, yozlaşmış bankacıların ve fanatik yeni muhafazakârların mide bulandırıcı ikiyüzlülüğüne dönüşmüş, ayrıca kendi başına muazzam derecede kârlı bir endüstri olmuştur. Bugün ABD’de yıllık abonelik karşılığında, inançsız arkadaşlarınıza ve meslektaşlarınıza İsa yeniden geldiğinde otomatik e-postayla mesaj yollayacak, siz cennette “mest olma”ya başlamadan ve onlar yeryüzünde mahsur kalmadan önce onlara son dakikada dine dönmeleri için yalvaracak bir şirket var. Muhtemelen yeryüzünde, Yeni Ahit’ten bu kadar ıvır zıvır ve batıl inançla dolu saçmalığı ayıklama konusunda ABD’den üstün hiçbir ulus yoktur, en tepeye çıkma konusundaki iflah olmaz becerisi sayesinde yapar bunu.

Hıristiyan kilisesi İsa adına işkence yapmış ve karın deşmiş, hoşnutsuzları susturmuş, kendisini eleştirenleri diri diri yakmıştır. Yaltakçı, dindarlık taslayan, vahşi derecede baskıcı ve çirkinliğe varacak kadar bağınazdır. Bu inanç türü için ahlak, toplantı odalarından ziyade yatak odalarıyla ilgili bir meseledir. Tanrı adına cani diktatörlüklere destek çıkar, eleştiriye de karamsarlığı da vatanperverliğe aykırı görür, Hıristiyan olmanın cilalı bir sırtısa, şişkin bir banka hesabına ve ağız dolusu sofı palavraya sahip olma anlamına geldiğini düşünür. Terörizmi kınar ama tenkitlerinin içine CIA gibi adam kaçıran, işkence yapan, cinayetler işleyen ekipleri koymaz. (Bu arada CIA’in hak ettiği büyük ilgiyi görmeyen müdahalelerinden biri, Soğuk Savaş sırasında, T.S. Eliot’a ait *Çorak Ülke* kitabının Rusça tercümesini dağıtmasıydı. Bu hem serbest nazımın hem de serbest ifade özgürlüğünün faziletlerini göstermek için miydi yoksa içlerine nihilizm virüsü salarak Sovyetler’in moralini bozmak için miydi?)

Bu inanç türü terörizmi bitirecek tek devanın adalet olduğunu göremez. Ayrıca kapısında yaygara koparan çirkin, biçimsiz şeyin ne ölçüde kendi korkunç eseri olduğunu da anlayamaz. Bu karanlık şeyi kendisinin parçası olarak tanımaktan, çarpık çehresinde kendi yansımasını bulmaktan âcizdir. Tüm bunların gösterdikleri karşısında Ditchkins’in kavgacı zırvaları bilakis çok sessizdir. İnsanın, var olabilecek kadar parlak, becerikli ve yaratıcı bir Tanrı’nın, dünyayı kur-

tarmak için dinden daha kabul edilebilir bir yöntem bulamamış olduğunu düşünmekten kendini alıkoyması zordur.

O halde bana Hristiyanlık inancının kitabı ve ideolojik türleri olarak görünen şeyler arasındaki ayırmadan, basitçe varsayıp geçilemeyecek ama kesintisiz bir şekilde tartışılması gereken bir ayırmadan söz ediyorum. Takdir görme şansı az olan bu çalışmaya verilecek isimlerden biri, kiliseleri Tanrı'nın mezarları ve türbeleri olarak görmüş Nietzsche'nin, Kierkegaard'cı bir sözle Hristiyanları Hristiyanlıktan kurtarmak dediği şeydir. Skandal yaratmakta başarısız kalan ve politik devleti tahkir etmeyen her türlü İncil vaazı benim görüşüme göre tamamen değersizdir. Bu çalışma şu an pek başarı vaat eden bir proje değildir. Öyle bile olsa kiliselerdeki bu kusurları, diğer yerlerin yanı sıra Yahudi-Hristiyan mirasının kendisinden kaynaklanan değerler açısından tespit ederiz. Tıpkı liberal medeniyetin tabiri caizse kendi içkin eleştirisi olması gibi, o da övgüye değer yüksellere çıkardığı standartlara gönderme yaparak kusurlarını yerden yere vurmamıza izin verir.

Yine de burada kabataslak bir şekilde Hristiyanlık inancı üzerine yaptığım değerlendirmenin, gerçekten var olan dinden gururlu bir edayla uzak duran entelektüel bir seçkinin ürünü olduğunu söyleyip buna itiraz edilmesi pekâlâ mümkün. Bu kilise sırasında oturanların popülist argümanı olarak adlandırılabilir bir şeydir. Hristiyan İncil'inin çok yönlü teolojik kavranışı ile bu tür akademik araştırmalar için ne boş zamana ne de eğitime sahip olan milyonlarca erkekle kadının inancı arasında bir uçurumun olduğu tabii ki doğrudur. Neredeyse aynı uçurum, Dawkins ve evrime inanan ortalama biri yahut İslami teoloji ile kendi inançlarından alabildiğine habersiz olan o aldatılmış İslamcı radikaller arasında da açılıyor. Pek çok Hristiyanın İncil'in açıkça ideolojik versiyonlarına, yani Aziz Yuhanna'nın esrarengiz bir tarzla bu dünyanın güçleri dediği şeylerin ekmeğine söyle ya da böyle yağ süren versiyonlara av olduğu da doğrudur. Görebildiğim kadarıyla Kutsal Kitaplarda Mormonlara ait Brigham Young Üniversitesi'nde (son sözcüğü o korkutucu tırnak işaretleri içine koymaktan çekiniyorum) hâlâ geçerli olduğuna inandığım uygulamayı destekleyen bir şey yok. Burada tıbbi nedenlerden ötürü sakal uzat-

ması gereken öğrenciler yahut fakülte üyeleri yanlarında sakal kartı denen şeyler taşımak zorunda. Ama belki de Luka ve Matta'da tıraş karşıtı olan hayati bir satırı gözümünden kaçırmışımıdır.

Aslında bu İncil anlayışının entelektüel bir seçkinle sınırlı olduğu söylenemez. Fabrikada kol emekçisi olarak çalışmak üzere okulu 15 yaşında terk etmiş ve hayatında hiç kitap okumamış babam, emimim buna destek çıkardı. Benzer şekilde sosyalizmi çalışma kampları ve toplu cinayetlerden öte bir şey olarak gören politik soldakiler, *Grundrisse*'in karmaşalarına hasbelkader aşına olmuş bir beyin zümresinden ibaret değildir. Tam tersine işçi sınıfı hareketinin tabandan gelen yüz binlerce üyesi, sosyalizmin daha sahici türleri adına (aslında entelektüel bir zümrenin ortaya attığı) bu iddiaları reddetmiştir. Hristiyanlık hareketi açısından da farklı bir şey düşünmek için hiçbir sebep yok. Her halükârda nasıl Termodinamiğin İkinci Yasası'nı popüler övgülerle doğrulayamıyorsanız, Yeni Ahit'in zengin ve güçlülerden yana olup olmadığı meselesini de çoğu insanın neye inandığına bakarak çözemezsiniz. Meseleyi elinizden geldiğince bulgular üzerinden ele almak zorundasınız.

Hristiyanlar arasında her zaman geniş bir kesim tarafından paylaşılmadığı için, sağlam esaslara dayandığını düşündüğüm İncil okumalarını kenara atanlar, sırf pek çok alelaide erkek ve kadın pedofililerin elektrikli sandalyeye yollanmasına ve göçmenlerin geldikleri yere gönderilmesine inanıyor diye liberalizmin sağlam temellere dayanan öğretilerine itiraz edenler gibidir. Ama hepsi bunu yapmaz. "Hepimiz aynı şekilde düşünseydik komik bir dünya olurdu," veya "Bir dünya olması için her çeşide ihtiyaç var," gibi şeyler söyleyen sıradan insanlar (laf arasında bu Ludwig Wittgenstein'in "en güzel ve hoş sözlerden biri" olarak niteleyip etkilendiği meşhur sözlerdendir) John Locke veya John Stuart Mill konusunda pek bilgili olmaya bilir; ama bu onların faşist yaratıklar oldukları anlamına da gelmez. Yahut en azından içlerinden çoğu öyle değildir.

Üstelik din kendi kurucu ilkelerine uygun hareket etme konusunda bu denli bariz bir başarısızlık içinde olmuşsa, liberalizme ne

demeli? Ditchkins'in cansiperane savunduğu, orta sınıf liberal yahut Aydınlanmacı nesillere ne demeli? Kendi takdire şayan öğretilerine gösterdikleri vefa mükemmele yakın değil mi? Ülke dışında özgürlük ve demokrasinin şiddetle yıkımına, ırkçılık ve cinsiyetçiliğin yol açtığı ıstıraplara, sömürgecilik ve emperyalizmin menfur tarihine, nesiller boyu süren yoksulluğa ve kıtlığa, olağanüstü sayıda insanı yok eden savaşlara ve soykırımlara, ardı ardına iğrenç tiranların silahlandırılıp göklere çıkarılmasına ne diyeceğiz? Terörizmin şimdiye dek Batı'da kanlı bir şekilde yol açtığı insan kıyımı, Batı'nın katliamlar ve baskılarla dolu kendi uzun tarihiyle kıyaslandığında ufak kalır. Bu bakımdan geleceğin neler getireceğini bilmediğimiz doğrudur. Fakat aslına bakılırsa, en kararlı teröristlerin bile Batı'nın savaş ve emperyalizm tarihinin barbarlık dolu siciline rakip olması için uzun süre uğraşması gerekecek. Dünyanın en müreffeh diliminde yaşayan bizlerin kendi ölümcül çekişmelerimizle yok olma ihtimalimiz, yeni terörizm anlatısıyla yok olma ihtimali kadar güçlüdür. İslamcı terörizmin suçlarını panik ve histeri dalgasıyla karşılamış Batılı yorumcuların çoğu, kendi sözde Aydınlanmacı medeniyetlerinin gaddarlıklarıyla dolu uzun katalog için hiç bu kadar gürültüyle haykırmamışlardır. Ahlaki infiallerinin gizlendiği yerden bu denli gürültülü bir şekilde çıkması, neden ancak 11 Eylül'den sonra, kendilerini ilk kez saldırının potansiyel kurbanı olarak bulmalarından sonra oldu? Bu canice maksatların temel sebeplerinden birinin, geçmişte Batı'nın başkalarına utanç verici şekilde davranması olduğuna işaret edecek kadar basit bir adalet duygusuna sahip olduğunuz sürece, sizi uzuvlarınızdan etmeye çalışan kana susamış bağnazlara karşı çıkmakta yanlış hiçbir yan yoktur.

ABD'de çoğu insanın 11 Eylül saldırılarından kesinlikle hiç ders çıkarmamış olduğu, Susan Faludi'nin cesur araştırması *The Terror Dream: What 9/11 Revealed About America*'da [Terör Düşü: 11 Eylül Amerika Hakkında Neyi Açığa Vurdu?] yeterince açıktır. Faludi'nin iddiasına göre 11 Eylül, Amerikan erkekliğinde yaşanan ve ülkenin kendisini hızla toparladığı bir krizdi. Saldırıdan sadece birkaç hafta sonra George Bush, Hollywood'un önemli isimlerinden bir grubu teröre açılan savaş pazarlamaları için çağırды; projenin bir parçası,

Faludi'nin alıntı yaptığı bir yazarın ifadesiyle, "Amerikan erkeğinin kadınsılaşması"ndan sonra geleneksel Amerikan erkekliğine dönüşün habercisi olmaktadır. Feminizmin kuvvetten düşürücü etkisi altında Amerikan erkekleri yumuşamış ve hadım edilmişler, kadın kılıklı yaşam tarzlarıyla bu tıraşlı ve ağdalı aptal sarışınlar ülkeyi İslamcı saldırılara açmışlardır. Bir blog yazarının fantezisiyle Amerika'nın fallik sembolü kesilmişti ve geniş zeminli, dumanı tüten bir vajina gibiydi. ABD'li bir muhabirin 3.000 yaşamın kaybına verdiği tepki şöyleydi: "Pekâlâ, bu kesinlikle feminizmi haritadan siler!" Yani bir haber dergisinin belirttiği gibi *Band of Brother* tipi bir etik, kafayı kadınlara takmış *Sex and the City* kültüründe kök salamazdı.* ABD yabancı istilalara bağışıklığıyla birlikte hayalarını da kaybetmişti. Geçmişten beri hayalî olanı gerçekten ayırt etmekte zorluk yaşayan bir ulus şimdi her fırsatta ikisini yan yana getirmekle meşguldü.

Yani Faludi'nin aktarımıyla 11 Eylül'den sonraki dönem, ABD'li feministlerin sert bir şekilde yerden yere vurulmasına tanık oldu. Taliban'ın kadınlara uyguladığı ve bir süredir çığırkanlığı yapılan baskılar, Afganistan'a bombalar yağarken kaygı sebebi olmaktan çıkıp buharlaşıverdi. Bu esnada şaşı Donald Rumsfeld, "aygır", "güzelleri kendisine çeken erkek" ve (bunlar ideolojinin berbat illüzyonlarıdır) "yaşayan en seksi erkek" olarak övülüyordu. Hadım edici sürtükler ordusuyla kendisinden nevrotik bir şekilde şüphe etmeye itilen, dörtgen çeneli, kısa saçlı, silahlı Amerika, nihayet kolektif göğsünü vurarak saklandığı yerden çıkmıştı. Saldırıdan kısa süre sonra erkek modası baretleri, askerî tarzı ve itfaiyeci ceketlerini öne çıkarmaya başladı. Bölgesel olarak sinik olan Avrupa'nın aksine naif olan Amerika Birleşik Devletleri kendisini her zaman kahramanlara aç hissetmiştir ve ofisinize bir uçağın çarpması bir şekilde sizi kahramana dönüştürür.

Yahut tartışması zor bir konuya, her zaman New York'lu itfaiyeciler vardı. Faludi'nin iddiasıyla 11 Eylül'le ilgili korkunç hakikat, itfaiyeciler Dünya Ticaret Merkezi'ne yollanmamış olsaydı ölü sayısının hatırı sayılır oranda daha düşük olacaktıydı. Uçağın çarptığı

* "Kardeşler Takımı" ve "Seks ve Şehir". O yıllarda çok izlenen Amerikan televizyon dizileriydi. (Y.N.)

yerin altındaki katlarda ofis çalışanlarından üç kat fazla itfaiyeci öldü. Ama her halükârda oraya gönderilmişlerdi ve medyanın verdiği tepki her birinden Sir Galahad'lar* yaratmak oldu. Kafayı sıyırmış ABD dergilerinden biri iyice ileriye gidip, New York İtfaiye Teşkilatı'nın adeta tanrısal hünerlere, iyiliğe ve ilahîliğe sahip kahramanlardan oluştuğunu söylemişti. İtfaiyecilerin çoğu itiraz etmek için müsaade istemişlerdi. Ölümlerinde kısmen telsizlerinin çalışmamasının da payı olduğu gerçeği münasip bir şekilde halı altına süpürüldü.

İtfaiyecilerin kahramanlığın yanı sıra erotik figürlere de dönüşmesi çok sürmedi, onlara yönelen şehvet modası başladı. "İtfaiyeciler Flört Oyununda Çok Rağbet Görüyor!" diye haykırıyordu bir gazete manşeti. Kadınlar ayak tırnaklarını itfaiye kırmızısına boyuyorlardı. Bunların tümü müstehcenlik yahut histeriden ziyade, cinsel normalliğe hoş bir dönüş olarak görüldü. Sıfır Noktası'nda yardım eden kadınların varlığı serinkanlı bir şekilde görmezden gelindi. Bunun yerine medyanın onlar için yazdığı diyaloglara kuzu kuzu boyun eğmesi zorunlu 11 Eylül dullarından, gösterişli bir biçimde paketlenmiş kurbanlardan oluşmuş dehşetli bir kült vardı. Amerikan ev kadını imajına isyan edenler hemen susturuldular. Jessica Lynch** isimli kurban olmayan biri, zaten olmayan ve kahramanca da olmayan bir hadisede, ABD askerleri tarafından kurtarma olmayan bir kurtarmayla kurtarıldı. Terörizm ve aile hayatı birbirine dolanmıştı: Iraklıları öldürmenin gayesi çocuklarınızı korumaktı. Terör saldırısının Amerikalıları sarsıp yeniden en eski değerlerine inanç duymaya ittiğini savunan bir tavırla *Time* dergisi "Güle Güle Futbolcu Anne***, Merhaba Güvenlikçi Anne" diye duyuru yapıyordu. Yüzünüzü çevirdiğiniz her yerde, insanlar rahme dönme mücadelesi veriyordu. Nev-

* Kral Arthur efsanesindeki yuvarlak masa şövalyelerindendir, ayrıca Kutsal Kâse görevinde yer almış üç şövalyeden biridir. (Y.N.)

** Amerikan ordusunda onbaşı olan Lynch 2003 yılında Irak'ın işgaline katıldı ve bağlı bulunduğu birlik pusuya düşürüldüğünde Irak ordusuna bağlı kuvvetler tarafından yaralı ele geçirildi. Lynch, kurtuluşunun ardından yaptığı açıklamada hikâyesinin çarpıtılarak kahramanlık olarak gösterildiğini, ABD hükümetinin savaşı desteklemek için başından geçenleri saptırdığını açıkladı. (Y.N.)

*** *Soccer mom*: Çocuğunun spor müsabakalarını yakından takip eden tipik orta sınıf anne. (Y.N.)

rotik güvenlik arzusu, ölümlülüğünün farkına yeni varmış bir ulusu ele geçirmişti. Kariyerlerini evliliğin önüne koyan kadınlara yaptıkları hatadan bin pişman olmaları söylendi. Sıcak bir ev ve evlilik yeniden moda olmuştu. Nihayetinde bir sonraki patlamada elinizi kim tutacaktı?

İçlerinde itfaiyecilerin de olduğu gerçek 11 Eylül kurbanlarından bazıları, liderlerinin kibirli diliyle değil zayıflık, korku ve kırılmanın yarattığı ortak deneyimle şekillenmiş bağlarla konuştular. Bu esnada efendilerinin Babillileri andıran cevabı, Sıfır Noktası'nda İkiz Kuleler'den çok daha yüksek bir yapı inşa etmeyi düşündükleriydi. Kötü haber, ABD'nin trajik kriz içinde bulunduğu o anın kesinlikle ruhsal bir dönüşüme vesile olmamasıydı. Tam tersine işler her zamanki gibiydi, hatta daha da artmıştı.

Ditchkins ve türdeşleri genel olarak, reformist hoşnutsuzluğun çeşitli dereceleriyle politik statükoyu desteklerler. O bu kitabın başlığındaki ilk sözcüğü onaylayacak ama ikincisini onaylamayacaktır. Doğrusu Richard Dawkins'in dine yönelttiği kuvvetli saldırılar, böyle bir şey varsa şayet Evanjelik bir ateizm vakası olarak, genel bakış açısının o ağırbaşlı Kuzey Oxford'luluğuyla keskin bir karşıtlık içindedir. ("Kuzey Oxford" terimini coğrafi değil ideolojik anlamıyla kullandığımı belirtmem gerek. Dawkins, gerçekte nerede yaşadığını bilmediğimi öğrenince rahatlayabilir.) Köktencilığe karşı başlattığı kampanya, küresel kapitalizmin eşit derecede açıksözlü bir eleştirisiyle birleştirilmemiştir. Köktencilüğün beslendiği kaygıları ve aşağılanma duygusunun çoğunu üreten sistem de bu kapitalizmdir.

Dawkins bazı mükemmel gerekçelerden ötürü İbrahim'den akıp gelen şeylerden hazzetmez ama büyük oranda aynı sebepler nedeniyle, onu Lacan, sityasyonizm, ajit-prop, Troçki, Dadaizm, bilinçaltı, Julia Kristeva, İrlanda cumhuriyetçiliği ve çocukların uyuşturucu içip bahçede çıplak koşmasına izin vermeye karşı cesur derecede Anglosakson sayılacak itirazlar taşıırken hayal edebilecek olmamızı da tiksindirici bulur. İnsan bunların hepsinin, onun çevik ve ruhsuz rasyonelliği açısından Bakire Doğum kadar nahoş olduğundan şüpheleniyor. İsa bir aşırılıkçıdır, Ditchkins ise öyle değildir. Ditchkins'i

kapitalist sistemi, 20. yüzyılın en büyük teoloğu Karl Barth tarafından kullanılan sözcüklerle “neredeyse tartışmaya yer bırakmayacak derecede şeytani” bir şey olarak tarif ederken hayal edemezsiniz.²⁶

Kısaca Ditchkins sadece liberal bir rasyonalist değil, İngiliz orta sınıfına mensup liberal rasyonalistlerin hemen tanımlanabilecek türlerinden biridir. Özellikle Dawkins ara sıra, “Sen hâlâ sessizliğin el değmemiş gelinisin,” sözü sanki bir Grek urnesini* tarif etmenin son derece komik şekliymiş gibi yazıyor. Tanrı’dan nefret edişi kesinlikle takdire şayan bir şekilde önyargılardan arınmış tarafsız bir biliminsanının görüşü değildir. Her halükârda böyle bir hayvan yoktur zaten. Belli bir kültürel bağlama aittir. *Tanrı Yanılgısı*’nda bize tavsiye ettiği, içlerinden birinde de başkalarına zarar vermedikçe cinsel yaşamlarımızdan keyif almamızı salık veren “On Emir”in seküler versiyonu, çoğunlukla yavan liberal palavraların karışımından ibarettir. Bu açıdan onunkiler kimi Eski Ahit âlimlerine göre sadece kişinin anne babasına değil kabilenin artık çalışmayan yaşlı ve faydasız kişilerine karşılık düşen “Babanızı ve annenizi onurlandırın,” deyişiyle karşılaştırılabilir. Yahut bazı yorumcuların yargısına göre özel mülke değil (o dönemde bundan çok az vardı) başka kabilelerin genç erkeklerini işgüçleri için kaçırmaya dayanan antik pratiklere karşılık düşen “Çalmayın,” ile. Veya kiliseye gitmemeye değil çalışmanın yükü karşısında mola verme ihtiyacına işaret eden “Sebt Günü’nü kutsal kılın,” emriyle. Bu bir bakıma ilk sağlık ve refah şartıdır. Ya da bizi başka insanların ilişkilerine zarar vermek amacıyla cinsel cazibemizi kullanmama konusunda uyarı “Zina yapmayın,” emriyle. Herbert McCabe’in kalemiyle Emirler, “bize tanrıları terk edip birbirimizle doğruluk, arkadaşlık ve adalet içinde yaşamamızı söyler”.²⁷

Yine de nasıl bir kişi Yeni Ahit’in hayranı olup Vatikan’ın hayranı olmayabiliyorsa, neoliberalizme (ABD’nin mevcut dış politikasının sağlam bir eleştirmenidir kendisi) muhalefet etmek de Dawkins gibi bir liberal için son derece münasip ve kendisiyle tamamen tutar-

* Antikçağ’da kullanılan, pişmiş toprak ya da tunçtan yapılan, vazoya benzer kap. Sıvıların konulması için kullanıldıkları gibi, ölümlerin küllerinin korunması amacıyla da hizmet ederlerdi. (Y.N.)

lı bir şeydir. Ditchkins liberal değerleri hakkıyla savunurken, gerçekte var olan liberalizmin birçok unsurunu da reddediyor. Bunda yanlış hiçbir şey yok. Sadece bu konuda dindarlara tencere dibin kara diyecek bir konumda bulunmadığını gösteriyor. O cehennem çukurunun mimarlarından bazılarıyla ne kadar samimi olsa da, Hitchens'in sevgili dostu Jefferson'ı* Guantanamo Körfezi'nde tanımadığını güvenle varsayabiliriz. Mesele kısaca şu ki, iş dine geldiğinde aynı anda meselenin iki tarafını birden düşünme (kusursuz biçimde tarafsız bakmakla kesinlikle aynı şey değildir) kapasitesi ne onda ne de Dawkins'te mevcuttur. Burada dine duyduğu tiksintiyi harekete geçiren liberal rasyonalizm birdenbire onu terk eder.

Soylu idealler ve tatsız tecessümleri arasındaki uyumsuzluğa politik sol da hiç yabancı değildir, bu dine yönelttiği protestonun uçlarını bir derece körelten bir durumdur. Yeri gelmişken solun Yahudi teolojisine (Benjamin, Bloch, Adorno ve benzeri), hatta Budist pasifizmine fazla karşı çıkıyor gibi görünmezken, inancın Hristiyanlık türüne tiksinti beslemesi ilginçtir. Belki dindarlığa karşıtlık evde başlıyordur. Marksizm diğer şeylerin yanı sıra, kökenlerini ifşa etmiş bir Hristiyan hareketine tepki olarak ortaya çıkmış ve yerkürenin çoğunlukla aynı şeyleri yapan koca bir bölümü içinde son bulmuştur. Sadece bunun nasıl ve neden yaşandığını derinlemesine kavramak ve bunun yeniden yaşanmasının nasıl önlenebileceğini anlamak için insan, Marksizmin belli ana akım eğilimlerine başvurmak zorundadır. Liberal hümanizm tek kelimeyle bu amaç için yeterince radikal değildir. Benzer şekilde Hristiyan kiliselerinin iğrenç ihanetleri, belirttiğimiz gibi İncil'in kendi yargısına karşı koyar.

"Aydınlanmacı" görüş olarak sayılan şeyin açıklıktan alabildiğine uzak olduğunu belirtmek gerek. Francis Bacon büyüye düşküncü, David Hume akla derin şüphe besleyen seçkin bir Aydınlanma figürüydü, Newton simyayla uğraşırken Voltaire de Tanrı'ya inanıyordu. Yine de liberal Aydınlanma'nın öyküsü, paha biçilmez bir miras oluşturan canlandırıcı özgürleşmelerden biridir. Bu görüşü Karl

* Thomas Jefferson (1743-1826): Amerika Birleşik Devletleri'nin üçüncü başkanı ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin yazarı. (Y.N.)

Marx'tan daha inatçı bir şekilde savunmuş hiçbir düşünür çıkmamıştır. Aslında tam anlamıyla sosyalist olmayan Hannah Arendt, bir zamanlar Marx'la ilgili temel şikâyetinin kapitalizme duyduğu hayranlık olduğunu söylemişti.²⁸ (Bunu erken kapitalizm dönemindeki Avrupa'nın en büyük başarılarından birinin aydınlanmacı liberalizm olmasına bağlıyorum.) Aydınlanma'nın çoğu Yahudi-Hristiyan kökeninden gelen değerleri, postmodernizmin gösterişçi budalalıklarına karşı savunulmalı ve gerekirse tüm meşru güçlerle Allah adına küçük çocukların kafalarını uçurmak isteyen o prensip sahibi yobazlardan korunmalıdır. Politik soldan bazı kişiler skandal bir tavırla, okları kendi yöneticilerine doğrultmak hevesiyle bu acımasızlıklara yönelttikleri eleştirilerini kısıtlar ve bu ikiyüzlülükleri nedeniyle hesap vermeleri gerekir.

Aydınlanma derinden derine Hristiyanlık geleneğinden ileri gelen değerlerle şekillendirilmiştir. Ancak Ditchkins'in iddia ettiği gibi, gerçekte var olan dini sindirmek istediği barbarlık ve despotizmin parçası olarak görmek de doğrudur. Yine de güzide bir ironiyle, Aydınlanma batıl inanca karşı başlattığı cesur savaşını, insanın eti ve kanı adına, tüm sahte tanrıları ve peygamberleri, tüm putları, fetişleri, büyü ritüelleri ve karanlık güçleri reddetmesiyle kısmen Hristiyanlığın kendisinden miras almıştır. Şurası gayet açık ki düşünce özgürlüğünü, feminizmi, sosyalizmi, hümaniteryanizmi, sivil özgürlüklerimizin çoğunu ve cumhuriyetçi, demokratik mirasımızın çoğunu Aydınlanma'ya borçluyuz.

Aynı zamanda bu Aydınlanmacı liberal hümanizm, ayakları insanlık tarihinin diğer dönemlerinden daha çok kana batmış kapitalist bir kültürün meşrulaştırıcı ideolojisi olarak hizmet vermiştir. Ditchkins'in sorumsuzca söylemeyi unuttuğu şeyin bu olduğu görülebilir. Sadece Marksizm, birbirine karşıt olan bu iki anlatının nasıl gizliden gizliye aynı olduğunun öyküsünü anlatır. Bize Francis Bacon'ın muazzam başarılarını hatırlatır ama aynı zamanda onun işkenceye inandığını da. Modernitenin hem gebelik önleme hem de Hiroşima, hem kurtuluş hareketleri hem de biyolojik savaş olduğunda ısrar eder. Avrupa'nın modernitenin tarihsel yuvası olduğunu belirtmek için onu Avrupa merkezli sayan bazı insanlar, onun aynı zamanda Holoca-

ust'un da yuvası olduğunu unutuyor. Modernitenin pozitif bir fenomen mi yoksa negatif bir fenomen mi olduğu sorusuna verilecek radikal yanıt güçlü bir evet ve hayırdır. Kimi durumlarda başkalarına öfkelenmenin tatmin edici olmasını bir yana koyarsam, hâlâ bir Marksist olduğumdan benim açımdan en iyi sebeplerden biri, Ditchkins'in savunduğu liberal Aydınlanma'nın aynı zamanda insanlık için hem büyüleyici bir atılım hem de dayanılmaz bir kâbus olduğunu iddia ettiğini bildiğim başka hiçbir öğretinin olmamasıdır. Dahası bir kitapta birbirlerinin ön ve arka sayfası olarak çıkan bu tarihler, birbirleriyle tesadüfi bir şekilde içli dışlı olmaktan ziyade, yapısal olarak suç ortağıdır. Marksistlerin aynı anda birbiriyle çelişkili konuşabilmesi bundandır. Söylemleri gereken şey, Aydınlanma düşmanlarının (ister soylu ister postmodern olsun) matemli kasvetini dağıtmaz. Öyle görünüyor ki bunlar için biçerdöverler ve diş anestetiklerinin icadından feminizme ve sömürgelerin kurtuluş mücadelesine varıncaya dek her şey korkunç birer hataydı. Aynı zamanda Marksistler, çok göz kamaştırıcı örneklerinden birini (H.G. Wells ve C.P. Snow'un ruhsal çocuğu) Dawkins'in oluşturduğu ilerlemeci coşkuya soğuk bakarlar, bunlara göre orada burada kalan tuhaf, inatla kaybolmayan barbarlık noktalarını bir kenara bırakırsak bir bütün olarak tarih hâlâ istikrarlı bir şekilde ileriye doğru gitmektedir. Eğer ortada uhrevi bir mit ve saf bir batıl inanç olacaksa bu, birkaç aksaklığın dışında hepimizin sürekli daha iyi bir dünya yolunda olduğumuzu söyleyen liberal-rasyonalist inançtır. Bu kırılğan zafer gösterisi, orta sınıfların yıldızının yükselişte olduğu destansı liberalizm çağından kalan bir sarhoşluk halidir. Bugün bu onurlu neslin çoğu sinizm, şüphecilik yahut nihilizmle sıkı fıkı olarak yozlaştı. Radikaller bizde bir şeylerin aşırı derecede kötü olduğuna ama münasip bir biçimde iyileştirilebileceğine inanan kişilerdir; muhafazakârlar bizde birçok şeyin kötü olduğuna ama insan denen hayvanlarda işlerin zaten tam da böyle olduğuna inanırlar; liberaller ise hepimizde biraz iyinin ve kötünün olduğuna inanırlar.

Dan Hind'in öne sürdüğü gibi, bugün aydınlanmacı değerlere yönelik başat tehdit, feng shui, inançla iyileşme, postmodern görellik veya dinî köktencilikten ileri gelmez.²⁹ Genelde olduğu gibi bizzat

Aydınlanma'nın kendi meyvelerinden kaynaklanır, nitekim bunlar her zaman onun en kötü düşmanları olmuştur. Aydınlanma'nın dili, ticari açgözlülük, polis devleti, politik açıdan ödünler vermiş bilim ve bitmek bilmez bir savaş ekonomisi adına gasp edilmiştir. Erken dönem Aydınlanmacı orta sınıfların ekonomik bireyciliği bugün, halka karşı en ufak bir hesap bile vermeden kaderlerimizi şekillendiren, toplu ve bireysel haklarımızı ayaklar altına alan dev şirketler doğurmuştur. Diğer şeylerin yanı sıra bireysel özgürlüğü korumak için kurulmuş liberal devlet, günümüzde gözetim devletine evrilmiştir. Bilimsel rasyonellik ve araştırma özgürlüğünden ticari kâra ve savaş silahlarına hizmet etmek için yararlanılmıştır. Birleşik Devletler'in teröre açık uçlu bir savaş ilan etmesinin hayati sebeplerinden biri, çok sayıda şirketi için açık uçlu kâr akışını garantiye almaktır. Tarafsız akla beslenen Aydınlanmacı güven, devlet ve şirket propagandalarını dört bir tarafa yaymak için hocaların ve uzmanların kiralanmasına indirgenmiştir. Kültürel ifade özgürlüğü ucuz, ideolojik retoriklerle ve politik olarak yönetilen kâr odaklı kitle iletişim araçlarının haberleriyle son bulmuştur.

Rasyonel veya aydınlanmacı bireysel çıkar, beraberinde israfın irrasyonallliğini, işsizliği, müstehcen eşitsizlikleri, manipüle edici reklamları, sırf kendisi için yapılan sermaye birikimini ve bütün geçim kaynaklarının piyasanın rastlantısal dalgalanmasına bağımlı oluşunu getirmektedir. Ayrıca beraberinde Aydınlanmacı değerlerle pek uyuşmayan sömürgeciliği ve emperyalizmi de getirmektedir. Biz iktidarın küstahlığından korumayı amaçlayan politik bireycilik, toplumsal dayanışmaların esaslı bir şekilde sönümlenmesiyle sonuçlanmaktadır. Aydınlanma'nın doğayı kontrol etmeyi hedefleyen, bizi çevremizin ezik ve engelli kurbanlarına dönüşmekten kurtaracak hayati projesi, gezegenin tümünden kirlenmesiyle sonuçlanmıştır. Dünyanın malımız olduğunu iddia ederken, sonunda bir yığın ölü şeye sahip olduğumuzu görüyoruz. Özgür ruhlarımızı savunurken, bedenlerimizi mekanizma parçalarına indirmişiz.

Altın çağındayken kim olursa olsun herkesin sesini duyurma hakkı olduğunu söyleyen evrensellik öğretisi, bazıları için evrensel değerlerin tek taşıyıcısının Batı'nın kendisi olduğu anlamına geliyor.

Enternasyonalizmin cesur vizyonu, yerini büyük oranda sermayenin egemen gücünü istediği her yerde ve herkesin üzerinde uygulama hakkı anlamına gelen küreselleşme kavramına bıraktı. Eşitlik daha iyi şeylerin yanı sıra, artık piyasada başkalarını alt etme veya sömürme fırsatının eşit olması demek. Mit ve batıl inançlara yöneltilen kuvvetli eleştiri yozlaşıp laboratuvarı gizlice araştırılması imkânsız olan hiçbir şeyin ciddiye alınmaması gerektiğini söyleyen soğuk bir bilimciliğe dönüştü. Herkesin kendi aklıyla düşünme cesaretine sahip olmasını söyleyen Kant'çı buyruğun içine, geleneğin kaynaklarını hor gören bir savsaklama ile otoriteyi doğası gereği ezici bir şeymiş gibi gören çocuksu bir bakış bulaştı.

Aydınlanmacı değerlerin kendisiyle çeliştiği bir nokta daha var. Onları savunma eylemi zaman zaman onları aşağılama eyleminden ayırt edilemez oldu. Bizi özgürlüklerimize el koyacak bir komünizmden kurtarmak için Batı art arda aşağılık despot rejimlere arka çıktı. İslamcı terör Amerikalıların sivil özgürlüklerini zayıflatmasını diye, Birleşik Devletler ağırlığını Suudi Arabistan'da, Özbekistan'da, Pakistan'da ve bir dizi başka leş kokulu rejimde bu özgürlüklerin ezilmesinden yana kullandı. Ayrıca bu özgürlükleri kendi memleketinden kormaya da niyetliymiş gibi görünüyor. Bu Orwell'vari dünyada özgürlüğün en garanti teminatı, ölüm mangalarının eğitilmesi ve diktatörlerin silahlandırılmasıymış gibi görünüyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin yaşam, özgürlük ve mutluluk arayışı adına teokratik monarşileri destekleme politikası uzun bir geçmişe dayanır. Hristiyan sağının güçleri, Akıl'ın karşı konulmaz ilerlemesiyle kenara süpürüleceği ânu bekleyen ufak bir irrasyonelizm batağı olmak şöyle dursun, vaizlerin, lobcilerin, işinsanlarının, televanjelistlerin*, Washington'daki iktidar simsarlarının ve sağcı politikacıların sefil ittifakı içinde ABD'deki politik sistemin işleyişinde doğal bir parçaya dönüşmüştür.

Bunların hiçbirisi Aydınlanma'nın ıskartaya çıktığını ima etmek değildir. Tam tersine. Değerleri hâlâ canlıdır ve hayat doludur. Sözde hamilerinin bazılarının yapabilecekleri en kötü şeylere rağmen.

* Televizyonda evanjelik yayınlar yapan din insanları. (Ç.N.)

İfade ve araştırma özgürlüğü, insancıl görüşler, enternasyonalizm, varlıkların eşitliği, açık yönetim, otoriterliğin karanlık biçimlerine karşı mücadele ve politik özgürleşmeye duyulan açlık: Resmî düzlemde bu değerlere göre yaşayan liberal-kapitalist sistemin en sağlam gayretlerine rağmen, bunların hiçbiri yeryüzünden silinip gitmedi. Sistemin hırpalanmış ama hâlâ bütünlüğünü koruyan bu kıymetli mallardan çoğunu muhafaza etmesi, becerikliliğinin ve iyi niyetinin ispatıdır. Onları dışarıdan gelen, faşizmden terörizme kadar uzanan bir dizi acımasız saldırıdan koruması eşit derecede övgüyü hak ediyor. Sorun olduğunu gözler önüne seren ise daha çok içerideki düşmandır. Liberal-kapitalist kültürler kaçınılmaz bir şekilde kendi değerlerini zayıflatan kötülükler doğurur.

Bu hayati çelişki, irrasyonelizm hep ötekiye ait bir özellik olarak görüldüğü müddetçe kavranamaz. Dünyayı bugünlerde Batı ve Doğu eksenile çakışacak şekilde mantıklı ve mantıksız arasında bölmek, kapitalizmin irrasyonelizmi doğurmasının, dünya dışından gelen uzaylıların grotesk ama bizim hemen fark edilebilir versiyonlarımız çıkması kadar öngörülebilir olduğu gerçeğini görmezden gelir. Mesele Ditchkins'in rahatlatıcı bir şekilde düşündüğü gibi aydınlanmış dünyada hâlâ cahillik adacıklarının olması kadar basit değildir. Cahillik bundan çok daha kişisel bir şeydir. Batı ve Doğu arasındaki tercih kimi zaman, kişinin cani fanatiklerden oluşan belli bir iğrenç gruptan hangisini desteklemeyi seçtiğiyle ilgili bir tercihtir. Nitekim bunun Ditchkins'in yazılarında pek görülmeyen mütevazılık ve özeleştirelilik için bir vesile olabileceği ister istemez akla geliyor.

Whig'ci* Ditchkins dini, insanlığın erken, çocuksu aşamasına ait görür; feci şekilde eve postu seren biri gibidir. Yüze gülücü bir hamilikle Hitchens dini, normalde kaçınılmaz bir ilerleme olarak görülebilecek şeylere fren gibi görerek, onu "tarihöncesi" yahut "türümüzün çocukluğu" (64) dediği şeye sürgün eder. Burada mevzu bahis olan, bir çocuğun kaba çizimlerinden beklenebilecek tarzda, müt-

* Tarihin kaçınılmaz bir ilerleme ve gelişme yolunu izlediğini savunan ve geçmiş şimdinin ışığında yargılayan bir görüşle ilgili olan. (Y.N.)

hiş derecede dar görüşlü ve nefes kesici derecede indirgeyici bir dünya tablosudur. İleriye çıkmak için çırpınan ve onu geride tutmaya kararlı bir şeyler vardır. Dahası birincisi tartışmasız iyi bir şeyken, ikincisi kayıtsız şartsız iğrenç bir şeydir. Mesele batıl inançların bir türlü yok olmayan kalıntılarını silkip atmak ve o yüce Victoria devri rasyonalizmine cesur bir sıçrayış yapmaktır. “Mezbeleler” sözcüğünü kibirli şekilde kullanışıyla ve Kutsal Kitap’ın yazarlarından “kaba, kültürsüz insan memelileri” (102) olarak bahsettiği utandıran tariflerle, aldığı pahalı özel eğitimi göze sokan Hitchens, yüksekten bakan bir tavırla geçmiş kadar Doğu’yu da küçümsüyor. Kültürel üstünlükçülüğü, yan taraftan İslama olduğu kadar geriye doğru Demokritos’a da uzanır.

Sıradan bir kozmopolit alaycılıkla, Hitchens antik çağlardan gelenler için “taşralılar” yazıyor. Feuerbach, Auguste Comte ve Herbert Spencer’in ileriye bakan tavrıyla dinin, “kimsenin ... ne olup bittiğine dair en ufak bir fikrinin bile olmadığı” bir zamanda, “türümüzün bas bas bağırان ve korku dolu çocuksuluğu”ndan doğduğunu ileri sürer (64). İnsan bu tepeden bakan reddiyeye Aiskhylos’u katmadığına itimat eder. Hukuk rejiminden (çocuksuluk) inayetin düzenine (yetişkinlik) çıkan devrimci dönüşümden söz eden Aziz Paulos, İsa’daki inancı çocuksu putları ve batıl inançları olgunca terk etme eylemi olarak kabul eder. Paulos yeni yürümeye başlamış bir çocuğun aklına sahip olabilir pekâlâ, aslına bakılırsa Hitchens’in tahminine göre öyle olmalı. Fakat edebî eserleri bu konuda şaşırtıcı derecede az ipucu sunuyor.

Charles Taylor büyük eseri *Seküler Çağ*’da, dar görüşlü doğrusalılığıyla insanı şaşırtan, insan ilişkilerinin seyri içinde dinî dünya görüşünün bilimsel bulguların düzenli şekilde birikmesi karşısında gerilediğini söyleyen, kullana kullana yıpranmış miti kesin bir biçimde çürütür. Bu düz, kullanıma hazır teleolojide, İnanç Çağı efsanevi bir şekilde Akıl Çağı tarafından def edilir. Aydınlanma’nın bol sayıdaki mitinden veya batıl inancından biridir bu. Öncelikle Taylor, 17. yüzyıldaki yeni, mekanik bilimin genel itibarıyla Tanrı’ya tehditmiş gibi görülmediğini belirtir. Erken modern zamanlarda, bilimsanları sık sık dinî ortodoksinin savunucuları olmuşlardır. Deizm,

bilim ve dinin birlikte var olmasına izin veren stratejilerden biriydi. İnanç ve Aydınlanma asla basit zıtlıklar olmadı. 19. yüzyılda, dinî inançların en sevimsiz türlerinden biri olan Evanjelik Hristiyanlık, kölelerin özgürleşme arayışı içinde en rağbet görenlerden biriydi.

O halde doğa bilimlerinden tanrısızlığa uzanan yol hiç kolay değildi. Doğaya duyulan yeni ilgi, dinî bakış açısının dışına atılmış bir adım değil, içinde yaşanmış bir mutasyondur. Taylor şöyle devam eder: “‘Din’ ve ‘bilim’ arasındaki saf çatışma hali, bir kuruntudan, daha ziyade ideolojik bir kurgudan ibarettir.”³⁰ Modern bilimin gerçeklik portresi genele bakıldığında, eskiden üretken olan birçok bilimsel hipotezin feci boşluklarla dolu olduğu kanıtlanmış bile olsa, modern öncesi mitlerin portresinden daha doğrudur aslında. Fakat Claude Lévi-Strauss’un *Yaban Düşünce*’de gösterdiği gibi, nasıl bilimde bir doz mitoloji varsa, mitte de Aydınlanmacı bir öge vardır. Bir bakıma bilim dünyayı sırf onu kabullenmek için büyüünden sıyrır.

Yaşanan şey bilimin aşama aşama mitlerin ve dinin yanlışlarını sergilemesi değildi. Böyle olduğunu düşünmek her halükârda tarihi salt fikirler düzeyinde yazmaktır. Ayrıca dine tek başına yapabileceğinden daha büyük bir etki atfetmektir. Nitekim Ditchkins’in radikal İslamla ortak zeminde bulunduğu noktalardan biri budur. Taylor, meydana gelen şeyin, erken modern çağın tüm “sosyal tahayyül”ünde meydana gelen bir değişim olduğunu ileri sürüyor. Bu değişim zaman, mekân, egemenlik, benlik, toplum, beden, disiplin ve benzerlerinde algıda değişikliklere yol açarken, bilimsel rasyonelitenin sadece bir unsurunu oluşturuyor. Mit yerini gerçeğe bırakmamış, bir ahlaki bakış yerini başkasına devretmişti. Bilimsel rasyonellik, öncekilerin basit bir yadsımasını değil, insanın kendini anlamasının yeni bir formunu temsil ediyordu. Yalnızca bu tür şeylerin kararlı bir şekilde reddedilmesiyle değil kendi ontolojik ve sembolik çerçevesiyle sürdürüldü. Uzun ve karanlık yüzyıllar boyunca sabırla geleceği zamanı beklemiş ebedî, evrensel bir rasyonelliğin nihayet altına gömüldüğü dinî bölünüklerle dolu çöplükten savaşılar çıkması gibi bir durum yoktur.

Modern, bilimsel rasyonelliğin evrimi paha biçilemez bir kazanç sağlar. Bilimin değeri konusunda şüphe uyandıran postmoder-

nistler muhtemelen kalpleri teklediğinde cerrahi operasyondan medet ummayacaklar ya da uçağa ayak basmak gibi tehlikeli şeyler yapmayacaklar. Fakat gerçekliği bedensiz bir özne ile eylemsiz bir nesne arasındaki uzlaşmaz bir çatışmaya indirgerken, bilimsel rasyonelliğin yaşattığı kayıpları da kayda geçirmemesi, tam da Ditchkins'in önyargılarına göredir. Postmodern bilim deme riskini göze alacağımız şey, eğer bu bayat kartezyen düalizme meydan okuyorsa, bunu geriye, premodern olana dönecek şekilde yapar. Örneğin Aquino'lu Tomas, özne ile nesne arasındaki karşılaşmayı bir çatışma olarak değil, zihnin gerçekliğe aktif bir biçimde katıldığı ve nesnelerin içsel anlaşılabilirliğine ışık tutarak gerek onları gerekse kendi güçlerini verimli bir öz gerçekleşmeye taşıdığı bir işbirliği olarak görür.³¹ Dünya kavranma edimi sırasında bir bakıma daha gerçek hale gelirken, zihin bunu yapma sürecinde kendini ortaya koyar. Tüm öznel idealizmin aksine, bu karşılıklı ilişkide vurgu Aquino'lu Tomas için aynı Theodor Adorno'da olduğu gibi nesneden taraftadır. Beşeri bir öznenin doğası itibarıyla anlamsız bir dünyaya keyfî anlamlar yansıttığını söyleyen modern veya postmodern kavramsallaştırmayla hiçbir ilişkisi yoktur.

Yaratılış öğretisi hakkında ne düşünülürse düşünölsün, en azından hümanist küstahlığa merhem niteliğinde olduğu kesindir. Aquino'lu Tomas için dünya istediğimiz gibi biçimlendirip yönlendirebileceğimiz mülkümüz değil, aksine maddi yoğunluğu ve özerkliğine saygı duyulması zorunlu, bilinmesi imkânsız bir ötekiliğin vücut bulmuş hali, bir hediyedir. En azından bu husus, teologların biliminsanlarıyla paylaştığı ortak zeminlerden biridir. Mesele bilgiye geldiğinde Aquino'lu Tomas için kartezyen veya ampirik "temsiller", "zihinsel imgeler" veya "duyu verileri" kesinlikle söz konusu değildir: Bir fil gördüğümüzde bir fil görürüz, şahsi bir zihinsel resim veya gözyuvarımızda biçimsiz gri bir yama değil. Bilme eyleminde özne ve nesne bütünlük içindedir. Bundan ötürü şüpheciliğin girebileceği hiçbir alan yoktur. Heidegger'in şüphecilik üzerine yaptığı yorumlardan görüldüğü üzere, kepazelik orada hiçbir şeyin olmama ihtimali değil en başta bu fanteziyi ciddiye alma eylemidir. Aquino'lu

Tomas, tıpkı onu ağır şekilde yanlış anlayan Heidegger gibi, benliği cismani bir şey olarak gördüğü için (uzaktan, bir pencereden bakarak düşünmekten ziyade dünyayla aktif bir etkileşime girme projesi olarak gördüğü için) postmodern şüphecilik gibi bir şey söz konusu olmaz. Bilgi gerçeklik içinde basit bir an (modernitenin hatalı bir şekilde soyutlayıp yücelttiği bir an) veya bedenimizle öyle olduğuna karar verdiğimiz bir haldir. Aquino’lu Tomas’ın *Summa contra Gentiles*’te* belirttiği gibi yapmak, her şeyin nihai mükemmelliğe ulaşmasıdır. Var olmak Aquino’lu Tomas için bir varlıktan ziyade eylemdir. Onun için Tanrı bile bir isimden ziyade fiildir. Bedenin kendisi özne ile nesne arasındaki ikiliği ortadan kaldırır. Dünyada katılımcı bir fail olarak, gözçukurlarımın kemerleri içinden duyusuz ve serinkanlılıkla bakmak yerine, kendimi her zaman onun ortasında bulmam bu şekilde olur. Aquino’lu Tomas şüphesiz, Wittgenstein’in “dış dünya” şeklindeki basmakalıp söz karşısındaki şaşkınlığını paylaşırdı. Bir sarısalak ağacı nasıl yanımda değil de “dışında” oluyor ki? Onu “dışarıda” bir şey gibi görürsem, bedenimin içinde aynı vinç kullanan adamlar gibi oturan gerçek bir ben olmak zorunda. İyi de, onu kim kullanıyor?

Heidegger ve Wittgenstein için olduğu kadar Aquino’lu Tomas için de dünyaya ilişkin deneyimimiz, onunla kurduğumuz bedensel münasebetin bir işlevidir. Eğer bu deneyim sezgisel değil söylemsel bir form alırsa, sebebi ait olduğumuz maddi yaratık türü kendimizle aracısız bir mevcudiyet içine girmeyi yasakladığı içindir. Söz-merkezcilik/logosantrizm melekler içindir. Aquino’lu Tomas’ın hem varlığın hem de bilginin zemini olan, böylece ahenkli birlikteliklerini garanti altına alan kadir-i mutlağa dua ederek şüphecilikten kaçınabileceği doğrudur. Aslında bu önceden tesis edilmiş ahenk, Aquino’lu Tomas için de bir estetik olaydır. “Teoloji olmadan epistemoloji olamaz,” burada söylenmemiş slogan olabilir. Yine de böyle bir bilgi teorisinin teolojik temeli ne olursa olsun yahut bunu bildikçe

* Aquino’lu Tomas’ın 1259-1265 yılları arasında yazdığı dört ciltlik eseri. *Liber de veritate catholicae fidei contra errores infidelium* [Kâfirlerin günahlarına karşı Katolik inancının hakikati üzerine kitap] olarak da bilinir. (Y.N.)

bir saç kurutma makinesinin daha fazla saç kurutma makinesi olacağını farz etmek ne kadar tuhaf olursa olsun, Ditchkins'in görünüşe göre doğru kabul ettiği eski moda rasyonalist modelden daha zengin, daha dinamik, daha güncel ve genel olarak daha çekici olduğu kesindir. Kuşkusuz John Locke'tan çok Karl Marx'a yakındır.

Sosyal imgelem içinde yaşanan ve Charles Taylor'ın kaydettiği radikal değişim, tüm benzer dönüşümler gibi sosyal pratiklerde derinden gelen bir değişikliği yansıttı. Aklın saf ışığı önünde solup giden dinî bir gericilik meselesinden ibaret değildi. Aynı zamanda rasyonelliğin farklı kavramlarıyla ilgili bir sorundu. Augustinus, Anselmus ve Aquino'lu Tomas için akıl, modernist dünya tablosunun kolayca dışında bırakılan belli başlı etik, ontolojik, metafizik, hatta estetik yükümlülüklerden ayırt edilemez. Aynı şekilde *sapientia** veya bilgeliğin belli bir mirasından da ayrılmaz. Buradan hareketle, Tanrı'ya duyulan inancın rasyonel olup olmadığı sorusu farklı akıl anlayışları içinde (prosedürel, pozitivist veya doğrulamacı) ortaya atıldığında, gerçeği deneysel olarak doğrulanabilecek veya rasyonel bir şekilde çıkarımı yapılabilecek bir şey olarak gören yaklaşımlarla sorunun kendi kendisini yanıtlaması neredeyse kaçınılmaz olur.³² Doğruluk veya sağlam temellere dayanma olarak görülen kriterlerin, sözgelimi antropolojide sanat tarihinden farklı olduğunu görmek için, dünyayı birbiriyle ölçülmesi imkânsız rasyonelliklerin yuvası olarak gören bakış açısına teslim olmaya gerek yoktur. Bilimin tam olarak neleri içerdiğini bildiğimizi varsayamayız ve ardından diğer konuşma biçimlerini (örneğin psikanaliz) bu paradigmaya uydurup uyduramayacağımıza bakamayız. Ya bu bağlamda psikanalizin meselesi paradigmanın kendisini dönüştürmekse? Jürgen Habermas'ın iletişimsel rasyonellik kavramı Kıta Avrupası'nda aklın kabul edilebilir bir formu olarak dersi geçebilir ama yeterlilikleri Anglosakson felsefede çok daha kuşkulu bir gözle didiklenir.

Bilim ve rasyonellik (Taylor'ın kendisi bu şekilde öne çıkarmasa

* (Lat.) Pratik akıl ya da pratik bilgeliğin anlamına gelir. Teorik bilgi ya da akıl anlamına gelen *scientia*'nın karşıtıdır. (Y.N.)

da) yaptığımız şeylerle bağlantılı dil oyunlarıdır. Nitekim dil oyunlarımızda yaşanan bir dönüşüm genelde yaşamın maddi formlarında gerçekleşmiş bir çalkantıyı yansıtır. Taylor'ın ısrar ettiği gibi, temsillerdeki radikal değişimler ancak kültürel bir arka plan içinde anlamlı olabilir. Bugün kendimizi, içinde aşkınlığın giderek daha az anlamlı olduğu bir sosyal pratikler dünyasına taşıdık. Belki bu buhar çağında epik şiirlerin hâlâ nasıl yazıldığını sorguladığında, Marx'ın zihninde yatan şeye benziyordur. Bu koşullarda kimi derin sorular artık sorulamazken, kısa sürede çığır açan başka yeni sorular ortaya çıktı.

Özgür, kontrol sahibi, faili andıran, özerk, sağlam, onurlu, kendi sorumluluğunu alan, kendine hâkim, düşünceli, tarafsız ve bağlantısız bir varlık olarak yeni, itibarlı bir İnsan imgesi doğdu. Ditchkins'in Akıl'ın kendisi olarak göklere çıkardığı şey işte bu tarihsel açıdan özgün, ahlaki açıdan karışık imgedir. Ona göre bu insanın erginlik çağını temsil ediyor. Immanuel Kant'ın liberalizmde muhteşem bir şekilde ifade edilen bu olgunluğun, belli bir çocukluk kaygısından ayrılamayacağını görmüyor. Faillik, kontrol sahibi olmak ve özerklik hayranlık uyandıran erdemlerdir ama aynı zamanda bugün tehditkâr bir şekilde yabancı hissettiren bir dünyanın efendisi olma girişimleridir. Egemenlik yalnızlıktan ayrılamaz. Özgüvenin doruğundaki Aydınlanma İnsanı kendisini evrende, gerçekliğini kanıtlamak için kendisinden başka hiçbir şeyin olmadığı korkunç bir yalnızlık içinde bulur. Dolayısıyla onun egemenliğinde, modern çağ ilerledikçe daha keskin hale gelecek, yer yer tiksindirici bir keyflik ve tesadüfîlik hissi vardır. Bir elle daha yeni koyduğu değerleri diğer elle dünyadan çıkarmanın anlamı nedir? Dayandığı temel yine kendisi olan insani özne ne içindir? Ancak aşkınlık öylece ortadan kalkmadı. Bir anlamda bu tam da Ditchkins'in yakınıp durduğu şeydir ama mesele bundan daha karmaşıktır. Görünüşe göre din insanın bilim, maddi refah, demokratik siyaset ve ekonomik yararın ötesinde bir alan için duyduğu arzuya ne kadar mantıksız bir yanıt veriyorsa, edebiyat, güzel sanatlar, kültür, beşerî bilimler, psikanaliz ve (en son aday) ekoloji kendisini o boş noktaya yerleştirmek için o kadar kuvvetli bir gayret içine giriyor. Güzel sanatlar, pratik açıdan konuşursak, sadece farklı bir meta türünden ibaret oldukları modern çağda olağanüstü bir önem kazandıysa, bunun sebebi ruhsal değerlerin bü-

yük oranda kovulduğu bir dünyada aslının yerini tutan bir aşkınlık sundukları içindir.

Sanırım Christopher Hitchens'in adeta haçlı seferine çıkmış bir ateist olmakla kalmayıp, bir Amerikan üniversitesinde edebiyat profesörü olmasının bir sebebi de bu. O ve kimi arkadaşları için edebiyat, haşarı bir dünyada insan ruhunun son sığınaklarından birini temsil ediyor. Edebiyat, en sofu rasyonalistlerin bile sadece akılla yaşamadığını, belirgin ve akıl almaz bir yaratıcılığa sonsuz bir inanç duyarak yaşadıklarını gösteren bir isimdir. Kendim 45 yıldır edebiyat dersleri veriyorum ve bu şeyi Hitchens kadar canıgönülünden sevdiğime bahse girerim. Edebiyata aşkınlık tarzımız olarak bakıyorsak kesinlikle büyük bir sıkıntı içinde olduğumuzu açıkça belirtmeliyim. Bunun sebebi illa onun yerine dine bakmamızın gerekmesi değil. Sebebi Matthew Arnold ve F.R. Leavis'ten I.A. Richards'a, yeni eleştiriyi, Northrop Frye'a ve George Steiner'a varıncaya dek edebiyatı bir yarı dine dönüştürme kampanyasının neticede ona hatırı sayılır bir zarar vermiş olmasıdır. Edebiyat bundan hem daha çok hem de daha az önemlidir.

Charles Taylor'ın kalemiyle, zamansal katmanlara ayrılmış pre-modern çağın aksine, modern çağa has olan şey, "İlerleme, Akıl ve Özgürlük, yahut Medeniyet, Edep veya İnsan Hakları'nın öyküsü olarak farklı şekillerde anlaşılan, insanın kendini gerçekleştirmesini anlatan" tek bir "anlatı"nın öne çıkmasıdır (716). Taylor'ın bu idealere uygun bir biçimde küçük harflerle yazıldıkları sürece karşı çıkmayacağını eklemeye pek gerek bile yok. Aynı herkesin Nelson Mandela'ya hayran olması gibi, herkes ilerlemeden, akıldan, özgürlükten ve edepten yanadır. Bugünlerde daha az müşterisi olanlar sadece İlerleme, Akıl, Özgürlük ve Edep'tir. "İlerleme" sözcüğünün kendisi bugün ideolojik açıdan öyle kirletilmiş haldedir ki bazı bağlamlarda neredeyse kullanılamaz. Dahası aptalca muzaffer söylemleriyle Aydınlanma'nın gözden düşmesine yardım eden kişiler, belli başlı soyaçekim kalıntıları olmasa aydınlanmanın kendi gayretiyle mutlu mesut ilerleyeceğini iddia eden kibirli teminatlarıyla Ditchkins gibi insanlardır. İlerleme fikrinin hem Ditchkins'in kendini beğenmişliğinden hem de postmodernistlerin modaya uygun şüpheciliklerin-

den kurtarılması gerekiyor. İlerlemeyi tezahürleriyle ortaya koyan medeniyetin aynı zamanda gezegeni yok etmeye, masumları katletmeye ve insani eşitsizliği akıl almayacak ölçeklerde üretmeye meyilli görünen bir medeniyet olduğunu akılda tuttuğumuz sürece gerçekten de ilerleme denen bir şey vardır.

Görünüşe göre bunun Ditchkins'in ilgisini hiç çekmemiş olması tuhaftır. Hitchens'in beşeri medeniyetin “düz bir çizgi”de gelişeceğini reddettiği doğrudur ama bunun tek sebebi tarihöncesinden kalan safdil yapımızın bizi durdurmasıdır. Para için yazılmış gotik bir kitabın korkunç metninde şöyle söyler: “Öncelikle tarihöncemizi aşmak ve uzanıp bizi yeraltı mezarlıklarına, pis kokulu sunaklara, boyun eğme ve sefilliğin suçlu hazlarına sürükleyen yamru yumru ellerden kaçmak zorundayız” (283). Kimileri burada anlatılan dehşetengiz şeyleri, bizzat Hitchens'in hoşuna gidermiş gibi görünen askerî şiddetten daha hafif bulabilir. Belki de pis kokulu sunaklara geri sürüklenmek yerine, biyolojik savaşa ve ekolojik felaketlere sürüklenmemiz gerekir. Hitchens enayiliğimizden kurtulur kurtulmaz, “zavallı beyinlerimizin daha fazla evrim geçirmesini ve tıp sayesinde ortalama ömür süresinde yaşanacak harikulade ilerlemeleri bilinçli bir şekilde dört gözle bekleyebileceğimizi” söyleyerek bizi rahatlatıyor (94). Elbette bu esnada kendimizi yeryüzünden silmezsek. Dawkins ilerleme konusunda bire bir Pangloss'çu* bakışa sahip. Aslında tüm özbilinçli modernliğine karşı, içinde zaman zaman “ters dönüşler”in yaşandığı ama sürekli gelişen bir ahlaki ilerlemenin olduğu *Zeitgeist*'a (kendi sözcüğüyle) inandığından eski tip Hegel'ci bir şey olduğu ortaya çıktı. “Tüm dalga hareket etmeyi sürdürüyor,” diye methediyor heyecanlı bir maç yorumcusunun tavrıyla.³ Her sözcüğü ahlaki rehavet yayarak, 21. yüzyıldaki çoğu insanın “Ortaçağ'da veya İbrahim'in zamanında, hatta 1920'li yıllar gibi yakın bir dönemde yaşayan emsallerimizden bile kat kat ileri” olduğunu ekliyor (271). Bu tarih okumasıyla, Dawkins'in kendisi de bir yüzyıl kadar sonra epeyce mağara adamı gibi görünecek.

* Voltaire'in *Candide ya da İyimserlik* kitabında yer alan bir karakter. Her şeyde iyi bir taraf olduğuna ve olayların başka türlü olamayacağına inanır. (Y.N.)

Bazı açılardan başkalarının ıstıraplarına karşı daha hassas olduğumuz, bunun yanı sıra daha bilinçli bir iyilikseverlik içinde olduğumuz ve yabancılar için ahlaki sorumluluk hissetme olasılığımızın daha yüksek olduğu doğrudur. Bu gelişmeler fazlasıyla değerlidir. Fakat Holocaust ve iki dünya savaşı üzerine kafa patlatmadan bunları listelemek en berbat önyargıdır. Dawkins gerçekten de İkinci Dünya Savaşı'ndan bahsediyor ama bunu ABD'nin Irak işgalinden daha yüksek bir kayıp oranına sahip olduğunu belirtmek için yapıyor. Nitekim bu işgal, azizliğe giden kronolojik yükselişimizin bir diğer parlak simgesidir. Ayrıca Hitler'den de bahsediyor (samimiyetle bunun ciddi bir "terse dönüş" olduğunu itiraf ediyor) ama yaptığı yorumda, onun işlediği suçların Caligula veya Cengiz Han çağında pek kötü sayılmayacağını söylüyor.

Böylece Hitler de ahlaki ilerlemenin bir göstergesi oluyor. Muhtemelen Goebbels'in kendisi bile bunu yutmakta güçlük çekerti. Dawkins'in hemen belirttiği gibi Führer de bir Katolik olarak doğmuş ve yetişmişti. Bu gerçek Dawkins'e, soykırımın en azından kendisi gibi bir ateistin işi olmadığını iddia etme olanağı veriyor. Hitler'in kendisini özellikle dualara ve Lekesiz Doğum'a adanmış bir fanatik olduğunu bilen yoktu. Kendi açısından Hitchens, totaliter düşünce kontrol formlarından her birinin dinle ilgili olduğunu düşünüyor gibi görünüyor; Katolik kilisesinin faşizmle kurduğu iğrenç danışıklı dövüşe karşı sağlam bir polemik başlatsa da apaçık bir samimiyetsizlikle eleştiriyi kilisenin onlara verdiği desteğe yoğunlaştırarak dikkatleri, Nazizm ve Stalinizmin açıkça seküler rejimler olduğu gerçeğinden kaçırmaya da çalışıyor.

Dawkins'in cömertçe teslim ettiği gibi, Hitler'in Cengiz'den daha fazla insanı katlettiği doğrudur ama (bu yüzden sanki kısmi bir hafifletme yaparak yorumluyor) Hitler'in elinde 20. yüzyılın teknolojisi vardı. Aksi halde tarihin şu âna dek en kanlı yüzyılı olmuş 20. yüzyılın, birileri barlarda yahut en azından Dawkins'in müdavimi olması muhtemel türden barlarda ırkçı sohbetleri daha az iştiriyor diye ahlaki ilerlemenin işareti olduğuna inanmaya davet ediliriz. Hepimiz mütemadiyen daha kibar ve nazik kişilere dönüşüyoruz. Bön Victoria devri rasyonalistleri için olduğu kadar Dawkins için de bi-

limsel gelişmeler ve ahlaki evrim el ele gidiyormuş gibi görünüyor. Bilimin aslında incelik kazanmamıza olduğu kadar bozulmamıza da katkı yapmış olabileceği fikri, üstünkörü bile olsa dikkate alınmaz. Hitchens tarafından da ele alınmaz. Her ikisi de belli açılardan ideolojinin kalın kafalı hale getirdiği son derece zeki adamlara mükemmel örneklerdir.

Dawkins insanlığın ilerlemesinde “yerel ve geçici gerilemeler” olduğunu kabul edecek kadar naziktir. (Belsen, Hiroşima, Apartheid vb. ufak tefek kötü yola sapmalar bunlardandır) ama genel yükseliş eğilimi açıkça ortadadır. O halde Bay Halk Bilimi’nin bizzat kendi ağzından, ekolojik felaketler, etnik savaşlar ve potansiyel nükleer felaketler gibi birkaç lokal aksaklığı kenara koyarsak, Tarih’in sürekli iyiye doğru gittiğini duyarız. Işık saçıp tefler çalan Evanjelikler bile bu denli patolojik bir iyimserliğe sahip değil. Bu kör inanca bir örnek değil de nedir? Hangi rasyonel insan böyle seküler bir mite yazılır?

Bazı biliminsanlarının değerlendirmelerine göre bu seküler mitlerden diğeri, Dawkins’in *meme*’ler* fikri yani bir bakıma genetik aktarım parodisi içinde kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel birimlerdir. Kültürel ve biyolojik olanı bu şekilde birleştirmesiyle Dawkins, gerçekten de 19. yüzyıl pozitivizminin gerçek çocuklarından biridir. Birlikte evrim geçirmekten alabildiğine uzak olan ahlaki ve bilimsel ilerlemenin, şiddetli çatışmalar içinde olabileceğini ıskalayan bir birleştirmedir bu. Telekomünikasyon sistemimiz olabilir ama eskisinden daha çok katliam yapıyoruz. Medeniyet adına elde edilen zaferlerin çoğu potansiyel anlamda barbarlığın ilerleyişidir. Dawkins, George Eliot’ın *Middlemarch*’ından fırlamış, tüm mitolojilerin anaharını veya bütün yaşamın temel dokusunu arayan eski moda, kaba indirgemeci bir sistem inşacıdır. *Middlemarch*’ın coşkulu toptancı karakterleri nasıl sonunda yere çakılmışlarsa, bu tür zaferci bütünlüklerin hepsinin kaderinde yenilmek vardır. Böylesi indirgemeci sistemler Dawkins’in doğru bir tutumla savunuculuğunu yaptığı öz-

* *Meme* ya da *même*, Richard Dawkins’in ortaya attığı kültürel iletim birimidir. Dawkins’e göre nesiller değiştikçe, kültürel ve sosyal içerik bir sonraki nesle *meme*’ler tarafından aktarılır. Bu tıpkı biyolojik içeriğin DNA tarafından aktarılması gibidir. (Y.N.)

gürlükle bağdaşmaz. Bu bakımdan düşünceleri kendisiyle çelişmektedir.

Safkan bir ilerleme ideolojisinin tersine, ilerleme olasılığına inanmakta yanlış bir şey yok. İlerlemenin piyonu olmayı reddederken ilerleme adına konuşmakta tutarsız bir yan yok. Ayrıca Ditchkins birçok dindar tipin aynı kendisi gibi ateşli birer İlerleme savunucusu olduğunu akılda tutmalıdır. Ancak hepsi öyle değil. Alastair Crooke'un belirttiği gibi, birçok ana akım İslamcı, Batı materyalizmi ve bireyciliğiyle birlikte Batı'nın önüne geçilemez ilerleme anlatısını da reddeder. Washington'daki düşünce kuruluşlarından biri yakın zamanda, "değerlerimizi paylaşmayan insanlarla yüz yüze geldiğimizde (...) sağ kalmamızın imkânsız olduğunu" duyurduğunda, Batı medeniyetinin birkaç yüzyıldır bu şekilde sağ kalmayı başardığını unuttu. Sömürgecilik olarak bilinen şey budur. Kafalarındaki şey belli ki Batı medeniyetinin kendi kaba materyalizminin ve bencil bireyciliğinin güçlü bir eleştirisinden kurtulmasının zor olduğu ve bunun kendisi için belki de daha iyi olabileceği değildi. Aksine düşünce kuruluşu vardığı sonuçta, yanıtın "Batı'ya has kesinlikler"i restore etmesinde ve düşmanlarına karşı nükleer seçenek de dahil tüm araçları kullanma kararlılığını yeniden kazanmasında yattığını söyledi.³⁴

İnsan aklının egemenliğine duyulan aydınlanmacı güven, her zerresiyle Merlin'in kahramanlıkları kadar büyümlü olabilecek bir şeydir ve kendimizi sınırsızca geliştirme kapasitemize duyulan inanç, cüce cinlere duyulan inanç kadar şaşırtıcı bir batıl inançtır. Dünyamıza baktığımızda, hümanizmin zaman zaman neredeyse papanın yanılmazlığı kadar mantıksız görüldüğü bile oluyor. Sakinlerinin çoğunu beslemekten âciz bir dünya gerçekten olgun bir dünya olarak tarif edilebilir mi? J.L. Austin gerçekten de Aziz Augustinus'tan üstün bir ilerleme midir? Akla gelince, bir yanda fazlasıyla rasyonelken diğer yanda muazzam derecede irrasyonel olan, sırf biriktirmek için biriktiren ve bu süreçte müthiş miktarda israf ve değersizlik üreten bir kapitalist sistemden ne anlamalıyız? Edmund Burke'ün iyi bildiği gibi aşırı ışık karanlıkla sonuçlanabilir. Aklın fazlası (Burke'ün hem-

şerisi Jonathan Swift'in *Gulliver'in Seyahatleri*'nde gösterdiği gibi) çılgınlığın bir türüne dönüşebilir. Kendisini bedeninin canlılığından ve duygulardan koparan bir rasyonellik formu, bu subjektif alanı içeriden biçimlendirmekte başarısız olacak, böylece onu kaos ve şiddete yem edecektir. Primitivizm rasyonalizmin diğer yüzüdür.

Paha biçilemez olsa da Aydınlanma aklının kolayca kendi karşıtını doğurabilmesini mümkün kılan birkaç bağlamdan biri budur. Geçmiş tarihöncesinin ilkel ormanlarına sürülecek çok çocuksu bir şey olarak gören ilerleme ideolojisi, tarihsel miraslarımızı ve gelecek için sahip olduğumuz en kıymetli kaynaklarımızdan bazılarını gasp eder. Geçmiş silerek geleceğe yelken açacaklarını umanlar geçmişin intikamcı dönüşüyle karşılaşılır. Dinin küresel dirilişi bu bastırılmış olanın dönüşüne verilecek örneklerden biridir. Kendisiyle böbürlenen Aydınlanma akli büyük oranda dinî inancın doğasına kör kalmıştır. Duygusuz analizlerin dokunuşuyla buharlaşıp uçmayacak ihtiyaçları ve özlemleri onun nasıl kodladığını görememiştir. İnançta gülünç batıl inançlar ve çocuksu bir irrasyonellikten başka bir şey görmediği için onu aşamayacağı ortaya çıkmıştır. Ditchkins'in de benzer bir alın yazısıyla buluşması muhtemeldir.

Gördüğümüz gibi dinde ezilen yaratığın iç çekişi dediği şeyi işitmiş olan Karl Marx o kadar naif değildi. Dinin küstahça reddedilmesi değil sabırla deşifre edilmesi gerekir. Kaynağını aklın yabancı olmaması gereken bir alandan alır. Ancak akıl gücünün büyük kısmını çektiği rasyonel olmayan ilgileri ve arzuları kabul ettiği takdirde, o arzuların anarşiye kaymasını ve dolayısıyla aklın kendisini ezip geçmesini önleyecek kadar sağlam olduğunu kanıtlayabilir. Din karşısında sırf rasyonel argüman düzeyinde öne sürülen polemiklerin başarı şansı olmamasının bir sebebi budur.

Euripides bunların hepsini uzun yıllar önce kavramıştı.³⁵ *Bakkalar*'ın Kral Pentheus'u, canavarca yıkıcı, duyusal olarak ayartıcı Dionysos'a başını omuzlarından koparmakla tehdit ederek tepki vermiş toy bir rasyonalisttir. Aynı bugünkü Batı gibi, terörizmle ancak onu zincirlere bağlamaya çalışarak başa çıkabilir. Masum yaşamları tehdit eden o teröristleri tüm meşru güçlerle zapt etme zorunluluğu gayet açıkça ortadadır. Fakat Pentheus'un zora başvurusu, aynı bu-

günlerde Batı'nın birçok politik stratejisinde olduğu gibi, karşısına aldığı şeyin gerçekliğini reddetme yoludur ve bundan ötürü önleyici yöntem olarak başarısızlığa mahkûmdur. Bugün Batı açısından bu zor kullanma, terörizmin sebeplerini incelemekten yani onsuz terörün asla yenilemeyeceği bir projeden kaçmanın yolu olabilir. Aynı zamanda kapılarına dayanmış bu azgın öfkedeki kendi kısmi sorumluluğunu reddetmenin yoludur. Aklın yoksul bir formu şiddet çılgınlığıyla karşılaştığında zıvanadan çıkarır, çünkü bir aşırılık türü (anarşi) diğerini (otokrasi) kışkırtır. Freud'çuların gayet farkında olduğu gibi baskı, arzuyu sadece daha da güçlendirir.

Pentheus aklın, hâkimiyetini sürdürmesi için, kendi başlarına makul olmayan güçlerle uzlaşması gerektiğini göremez. Olması gereken aklın onlara teslim olması değil, daha ziyade onlarla geçici türden bir ateşkes yapmasıdır. Thebai kralı bundan ötürü, hayıflandığı yabaniliğin birebir aksine dönüşmeye mahkûmdur. Bu dik başlı egemen, makullük olarak değil de rasyonalizm olarak bildiğimiz şekliyle akla aşırı bir yatırımda bulunmanın, insanın kendi içindeki irrasyonel güçler karşısında bir savunma işlevi görebileceğini anlamaz. Dahası bu savunma sonunda onları provoke edebilir. Bu yüzden Pentheus, aynı Shakespeare'in *Kısasa Kısas*'ındaki Angelo gibi, kendisini kınamak için fırsat kolladığı erotik hazlara gizliden gizliye özlüm duyarken bulur. İğrenç derecede gaddar Tanrı Dionysos'ta, Hıristiyanlığın tövbe olarak bildiği eylemle, kendi benliğinden bir şeyler bulmak yerine, bu ilahî teröristi bastırılması gereken yabancı bir öteki olarak ele alır ve sonu tanrının libidinal öfkesiyle parçalara ayrılmak olur. Çılgınca rasyonel olan Pentheus, bu karanlık şeyi kendi parçası olarak kabul etmekten âcizdir. Tıpkı artık üzerine saldıran korkunç terördeki kendi rolünü itiraf etme kabiliyeti olmayan Batı gibi.

İronik bir şekilde ilerleme fikrinin dinî bir tınısı vardır. Charles Taylor *Seküler Çağ*'da bundan "İlahî Takdirin Vekili" olarak bahseder (279). Fakat Hıristiyanlık eskatolojisi sınırsız evrim kavramından çok uzaktır. Tanrı'nın krallığı, tarihin yükselen akordunda en tepeye çıkan muzaffer bir nota gibi gelmez. Görkemli bir tarihsel evrimin değil, erkek ve kadınların adalet için mücadele ettiği, bunu yaparlar-

ken Tanrı'nın hükümdarlığı olan evrensel barışla adaletin ortaya çıkışını müjdeleyen tarihteki tüm bu anlık parlama noktalarının sonucudur. Bu yolla Hristiyan teolojisi, İlerleme fikrinin kendini beğenmişliği olmadan tarihi dönüştürme olasılığına inanır. Walter Benjamin'in fark ettiği gibi Tanrı'nın hükümdarlığı, ezilenler adına verilen ve bir bakıma sonsuzluk açısından bakıldığında tutarlı bir anlatı olarak kendilerini gerçekleştirip kurtuluş için bir araya geldiklerinde, *nunc stans*'ta* yahut tek bir noktada toplanan, o dağınık, çoğu kez yenilgiye mahkûm kavgalardan başka bir şey değildir.³⁶ Modernite büyük anlatılara inanırken, postmodernite bunlara inanmaz; Yahudiler ve Hristiyanlar geriye dönük bir şekilde faaliyet yürütecek birinin geleceğini savunurlar. Benjamin'in yazdığı gibi, "Ancak kurtulmuş bir insanlık geçmişine tümüyle sahip çıkabilir."³⁷

İlerleme konusunda son söz belki de Nazilerin muzaffer, tarihsel yürüyüşünün kurbanı Theodor Adorno'ya bırakılmalıdır. Adorno şu yorumda bulunur: "İlerlemeyi en kaba, en basit terimleriyle düşünmek akılcıca olacaktır: Artık kimsenin aç olmayacağı, daha fazla işkencenin yapılmayacağı, daha fazla Auschwitz'in olmayacağı şeklinde düşünmek. Ancak bundan sonra ilerleme fikri yalanlardan kurtulacaktır."³⁸

Marksizmin liberal Aydınlanma'ya ait büyük ideallerle çok az kavgası vardır. Yalnızca sahte bir naiflikle, ne zaman bu idealleri gerçekleştirme girişimi olsa neden değişmez bir mantıkla karşıtlarına dönmeye eğimli olduklarını, bazılarının özgürlüğünün neden ötekiler için sömürüye dönüştüğünü, kavramsal eşitliğin neden gerçek eşitsizlikler yarattığını ve benzeri şeyleri sorgular. Liberalizm piskoposlar ve patriklerden özgürleşmenin neşeli bir öyküsü olup, ısrarla erkek ve kadınların sırf insan türünün fertleri oldukları için özgür, eşit, kendi kaderlerini tayin eden özneler olduklarını söyleyen skandal hakikate vurgu yapar. Yahudilik-Hristiyanlıkta emsalleri olsa da, bu yaklaşım gün yüzü görmüş en şaşırtıcı radikal içgörülerden

* (Lat.) Sonsuzluk ya da ebedi varoluş. (Y.N.)

biridir. Orta sınıf liberalizmi, parlak döneminde, sosyalizmin şimdiye dek başarabildiğinden katbekat daha devrimci bir akımdı. Onun muhteşem başarıları üzerinde inşa edilmeyen her sosyalizm, baştan ahlaki ve maddi bir iflas yaşama riskiyle karşı karşıya kalır.

Aynı zamanda liberalizm, atomistik bir benlik anlayışını, insan ilişkileriyle ilgili duygusuz sözleşmelere dayalı bir bakışı, ahlakın zayıf derecede faydacı bir versiyonunu, kaba araçsal bir akıl fikrini, dogmatik bir öğreti şüphesini, beşeri müşterekliğe dair fakir bir algıyı, ilerleme ve medeniyete duyulan kendini beğenmiş bir inancı, insan doğasının daha habis yönlerine karşı yarı körlüğü ve iktidar, devlet, özgürlük, gelenek hakkında şaşırtıcı derecede olumsuz görüşleri beslemiştir. Bir tahakküm formu olarak akıl, İslamcı radikalizmi patolojik bir tepki olarak karşısında bulan Batı medeniyetinin pek çok yönünden bazılarını doğurmuştur. Bu anlamda medeni ve barbar, aydınlanmış ve irrasyonel kesinlikle göründükleri kadar basit antitezler değildir. Uzun yıllar önce Max Horkheimer ve Theodor Adorno'nun Aydınlanma'nın diyalektiği şeklinde isimlendirdiği şey,³⁹ özellikle Dawkins'in – bilimsel ilerlemeye yaklaşımı mutaassıp, yüksek Victoria devri inancıyla olduğu için– görünüşe göre kavramakta başarısız olduğu yapıcı bir çift düşün formudur. Şüphesiz ilerlemenin gerçekliğinde ısrarcı olmakta haklıdır. Sadece daha çok dışarı çıkması gereken postmodernistler bunu inkâr eder. Fakat gördüğümüz üzere Ditchkins'in, tıpkı Herbert Spencer, G.H. Lewes ve daha birçok Victoria devri ideoloğu gibi, sadece ilerlemeye değil İlerleme fikrine de inandığı anlaşılıyor. Bugünlerde bu, Kral Arthur'un bir gün döneceğine inanmak kadar nadir ve mantıksız bir öğretilerdir. Demem odur ki liberal rasyonalizmin kendi metafizik inançları vardır ve dinî inanışla ortak şeylere sahip olduğu oranda ona şiddetli eleştiriler yöneltilmektedir. "Russell ve aralarındaki vaizler sınırsız zararlar verdi, sınırsız zararlar," diye yakınmıştı bir kere sinde Ludwig Wittgenstein bir dostuna. Çağının en meşhur, Britanyalı, din karşıtı liberal rasyonalistini, onun tenkit ettiği ruhbanlarla aynı boyunduruğa koşarak.⁴⁰ Tamamen rasyonel bir geleceğin cennetin yerini alma düşü ne kadar uzakta? "İlerleme", "ahiret yaşamı"-nın liberal-rasyonalist tercümesi mi yoksa? Liberal rasyonalizm gerçekten dinin altından kalktı mı?

Kültürel üstünlükçülüğün süper medeni türü yani sıradan ırkçılık karşısında muhakkak rahatsız olacak anlayış şimdi çok rağbet görüyor, özellikle de edebiyat entelektüelleri arasında moda. Ötekileri ırkları nedeniyle aşağı varlıklar olarak damgalamak artık kabul edilmeyecek bir şey olduğundan, bunun yerine onları dinleri nedeniyle dışarıya karanlığa sürgün etmek işe yarayabilir. Romancı Martin Amis, Batı'nın yüz binlerce üyesini katletmekle meşgul olduğu bir dönemde, İslami toplumun Batı'dan "daha az evrim geçirmiş" olduğundan söz ediyor. Bundan daha az evrim geçirmiş olmak zordur. Hem daha önce bahsettiğim gibi kimi Batılı liberallerin, liberal değerlerine yapılan ilk saldırıda kolayca liberalizm karşısına dönmelerine tanıklık etmek korkutucudur. Bu paniğin arkasında alışıldık bir anlatı vardır. İçinden önce barbarlığın ardından medeniyetin çıktığı ama barbarlığın her zaman başımıza bela olmak üzere geri dönme olasılığının olduğu bir masal. Medeniyet vahşiliğinin pis kokulu bataklıklarından ter ve bin bir zahmetle kurtulur ve sürekli o bataklara tekrar sürüklenme tehlikesi altındadır. Bu Victoria devrinin bilinen kaygısıydı.

Bu masalın gözden kaçırdığı gerçek, barbarlığın ve medeniyetin sadece birbirini takip etmediği aynı zamanda eşzamanlı da olduğudur. Yani insan medeniyetinin daha incelikli başka şeylerin yanı sıra şiddetin ve saldırganlığın da "daha yüksek" yahut yüce bir formu olmasıdır. Radikal düşünce açısından barbarlık, adına medeniyet dediğimiz o kıymetli şeyin gizlice olanaklı kıldığı koşullardan biri veya güçbela saklanan alt yüzüdür. George Bush'un ve *neocon** gangsterlerinin yardımı sayesinde son yıllarda çekingenliğini atan ve yer altından biraz daha çıkan barbarca bir alt metindir. Normalde ulus devleti kuran şiddet, yerini kolayca medeniliğe bırakmaz. Bunun yerine Doğa'yı saldırgan bir şekilde kontrol altında tutma işine dönmüşür, bu olmadan medeniyetin sağ kalması çok güçtür. Ayrıca politik devleti koruma işine evrilir ve artık o ordu, hukuk veya politik otorite olarak bilinir. Terörizmin bu denli kaygı verici olmasının bir

* "Yeni muhafazakâr"ın kısaltması olan "neocon" tabiri aşığılama amacıyla da kullanılmaktadır; örneğin Bush dönemindeki bakanlar için çok sık kullanılıyordu. (Ç.N.)

nedeni, ahlaki iğrençliğini kenara ayırırsak medeniyetin inkâr ettiği gizli benliğini ona göstermesidir. Özgürlüğün kalbinde bir baskı gizlenir, tıpkı aklın içine her zaman karşıtının sızması gibi.

Dine ne liberal ne rasyonel sayılabilecek rasgele suçlamalar yönelmek yerine, konuya her zamanki gibi liberal bir rasyonalist olarak yaklaşmak, Ditchkins'in dine karşı yönelttiği sert ve gülünç derecede ölçüsüz eleştirisine hiçbir zarar vermez, aksine güçlendirirdi. Richard Dawkins'in ruhsuz tarafsızlığı öyledir ki neredeyse 400 sayfalık bir kitapta, dinî inancın sağladığı tek bir insani yararı bile güçlükle kabul edebilir. Nitekim bu ampirik açıdan yanlış olduğu kadar *a priori* olasılık dışı bir görüştür. Hayatlarını İsa, Allah veya Buda adına başkalarına fedakârca hizmet etmeye adanmış milyonlar insanlık tarihinden bir kalemde silinip atılıyorlar – ve bu kendisini bağnazlığa karşı haçlı seferi açmakla görevlendirmiş biri tarafından yapılıyor.

Hitchens'a gelirse, *God Is Not Great* sayfa 27'de inananlar tarafından yapılmış fedakâr eylemlerle ilgili “birçok” örneği ele almayı vaat eder ama bir-iki yarım yamalak dokundurmayı saymazsak bunu yapmakta gizemli bir şekilde başarısız olur. Ayrıca bize, cesurca kendisini suçlayan bir tarzla “insanlığın özür dilemesi gereken birçok suç işlemiş olduğu”nu söyler (250) ama ne olduklarını asla tam olarak göremeyiz. Her halükârda Hitchens'ın kitabı sanki dindar erkek ve kadınların yaptığı iyiliklerin seküler hümanizm vesilesiyle yapıldığını iddia eder. Nitekim bu daha çok feministlerin yaptığı atılımların tamamen babalarının sevecen ve yumuşak yaklaşımları sayesinde olduğunu iddia etmeye benziyor.

Ditchkins'in biraz saplantılı bir şekilde dine yönelttiği hicivlere, sözgelimi Hristiyanlık ve diğer inançların insanların acısını yatıştırma işini yüzyıllar boyunca yeryüzünün lanetlileri arasında yürütmesine, küresel barış uğruna mücadelelerine veya bazı dindar tiplerin yaşamlarını dostları uğruna vermek için gösterdikleri hevese, ABD'nin desteklediği otokrasilere karşı mücadelede şehit olmuş din adamlarına yapılacak tuhaf, parlak göndermeler serpiştirmek, Ditchkins'in ahlaki doğruluğunu ve entelektüel dürüstlüğüne katbekat artırır. Bunların tümünü kabul etmek, Ditchkins için illa ideolojide ölümcül bir yaranın açılması anlamına gelmez. Birçok Batılı libe-

ral, radikal İslam dedikleri şeye yönelttikleri eleştirileri İslamın kendisine yöneltilen eleştiriden ayıracak kadar dikkatlidir. Mesele Hristiyanlığa geldiğinde ise bu kadar dürüst olmaları pek nadirdir. Görünen o ki liberalizmin evde başladığı doğru değil.

İrlanda'da yaşıyorum ve İrlandalılar, Roma Kilisesi tarafından sayılamayacak kadar çok tanıdık yollarla utanç verici bir şekilde suistimale uğrayıp sömürülmüşlerdir. Ancak şüpheye yer bırakmayacak şekilde bu gerçekten en habersiz topluluk olmalarının nedeni, kendilerine onu reddetmek için ufak da olsa zahmete girecekleri bir İncil versiyonunun hiç sunulmamış olmasındandır. Bundan ötürü kolayca ateizmi veya agnostisizmi benimseyebiliyorlar. Ditchkins de aynısını yapıyor. Evlilikdışı çocuk doğurdıkları için psikopatlık derecesinde sadist rahibeler tarafından ömür boyu kilit altında tutulmakla kıyaslandığında daha hafif bir güçlük olsa bile, bu hakkıyla protesto edilmesi gereken bir yoksunluk durumudur.

Katolik kilisesi bugünlerde İrlanda'da anlaşılabilir sebeplerden ötürü öyle kötü bir şöhrete sahiptir ki insanlar kimi zaman karşıdan bir rahibin geldiğini görünce sokağın karşısına geçiyorlar. Eski günlerde muhtemelen kaçtıkları kişi ev sahipleriydi. Ancak İrlanda kilisesinin yaptığı zulümler ve ahmaklıklar, atalarımın kuşaklar boyunca kilise olmadan nasıl okulsuz, hemşiresiz, hiçbir avuntu olmadan ve gömülmeden yaşadıklarını hatırlamaktan alıkoymuyor. 19. yüzyılda İrlanda'da yaşamış atalarımdan biri Dr. John Eagleton, henüz 20'li yaşlarında yoksulları tedavi ederken yakalandığı tifo yüzünden ölmüş. Diğer atam Peder Mark Eagleton ise yerel arazi sahiplerini kürsüde açıkça kınadığı için piskoposla başını belaya sokmuş.⁴¹ Bence sofu bir Darwin'ci olan Dawkins, edinilmiş politik özelliklerin genetik olarak aktarılabilceği düşüncesine sıcak bakmayacaktır ama bu ufak bir örnekmiş gibi görünebilir.

Burma'da 10.000 Budist keşiş, dinî ilkelerinden ilham alarak acımasız bir otokrasiye karşı yürüyüş başlattığında, dertleri için dayak yediğinde, hapse atıldığında ve öldürüldüğünde Dawkins'in *Tanrı Yanılgısı* ile Hitchens'in *God Is Not Great* kitabındaki mürekkep daha kurumamıştı. Çinhindi'ndeki savaş konusunda Amerikalıların vicdanlarını ilk uyanan şey, 1963'te Budist bir keşişin Saygon'da ken-

disini ateşe vermesiydi. Bir diğer Vietnamlı keşiş Thich Nhat Hanh, Amerikan sivil haklar hareketinde önde gelen bir zat olmuş ve Martin Luther King'i Vietnam Savaşı'na karşı konuşmaya ikna etmişti. Kamboçya'da, Kızıl Khmerler'in ülkedeki 60.000 keşişin neredeyse hepsini katlettiği yerde, Keşiş Maha Ghosananda ülkenin yeniden inşasında önemli bir figüre dönüşmüştü. Tibet'te yıllar sonra ilk büyük gösteriyi 1987 yılında başlatanlar ve bunun sonucunda ağır şekilde cezalandırılanlar Budist keşişlerdi.⁴² Eğer sosyalistler orta sınıfları tarihin en devrimci gücü olarak övebiliyorsa, onlar olmasa üzerine titrediğimiz hakların ve değerlerin neredeyse hiç var olmayacağını söyleyebiliyorsa, Ditchkins (uzlaşma için güzel bir nokta olabilir bu) insanlığın refahına yapılmış bu müthiş katkıların son değerlendirmede örgütlü dinin gerçekleştirdiği korkunç şeylere baskın çıkamadığını söylemeye devam ederken, neden dinî inancın mükemmel kazanımlarını inkâr edecek kadar cimri olmak ve entelektüel açıdan kaypak davranmak zorunda ki?

Liberal Aydınlanma'nın Hitchens, Dawkins, Martin Amis, Salman Rushdie ve Ian McEwan gibi avatarlarının, radikal İslamın kötülüklerine karşı sıraladıkları sözlerin, küresel kapitalizmin kötülüklerine karşı sıraladıklarından daha fazla olması çarpıcıdır. Doğrusu içlerinden çoğu "kapitalizm" sözcüğünü bile nadiren zikreder, ancak zaman zaman şu veya bu aşırılıklarını protesto edebilir. Pek çoğunun, sözgelimi Suudi Arabistan veya Pakistan'daki Amerika'nın desteklediği korkunç rejimlere karşı konuştuğunu kimse fark etmemiştir. İkiz Kuleler'e yapılan saldırıdan otuz yıl önce aynı gün, Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin Şili'de demokratik olarak seçilmiş hükümeti şiddetli bir şekilde yıktığı, yerine Dünya Ticaret Merkezi'nde ölenlerden çok daha fazla insanı katletmiş iğrenç bir kukla otokrati koyduğu bilindik bir gerçektir (ancak belli ki ABD medyasının pek de bildiği bir şey değil). Amerika Birleşik Devletleri ayrıca Endonezya'da yıllarca Saddam Hüseyin'den daha fazla insanı infaz etmiş bir rejimi desteklemiştir. İslamcı vahşete karşı kendilerini Amerikan bayraklarıyla saranlar belki bu gerçekleri hep akıllarında tutmalıdırlar.

İslamcı terörizmin ölçsüz şiddetinin başka nedenlerle birlikte bu emperyal tarihe verilmiş bir tepki olduğuna inanmak için sağlam

sebepler vardır. Aijaz Ahmad'ın iddia ettiği gibi aşırı İslamcılar, aşırı ısınmış bağınaz hayal güçlerinde Batı'yı bir yozlaşma ve sefahat çukurundan başka bir şey olarak görmeyen insanlardır, ama aynı zamanda düşman gördükleri (çoğunlukla da düşman olan) bir Batı ortamına göç ettiklerinde "kendilerine hiç var olmamış kalıcı, ortak bir geçmiş hayal eden" insanlardır.⁴³ Bu başta Amerikalı İrlandalılar olmak üzere birçok başka göçmen toplulukla paylaştıkları bir aldanmadır. Yine de Ahmad'ın parmak bastığı gibi, El Kaide'ye katılma potansiyeli olan onca kişi, Avrupa tahakkümü veya sömürge işgaliyle dolu uzun, yüz kızartıcı tarihleri olan ülkelerden geliyor. Arap dünyasından olan hoşnutsuzlar, yöneticilerinin "ulusal kaynakları Batı'ya rehin verdiklerini, rantın getirdiği zenginlikleri kendileri ve yakınları için lüks şeylere harcadıklarını, asla istilacı ve işgalciyle değil birbiriyle savaşması muhtemel ordular kurduklarını" görüyorlar. Katılacak güvenilir ordular bulamayınca, kendi ordularını yaratmaya yöneliyorlar: Gizli, devletsiz, yapılan eylemlerin propagandasına adanmış bir ordu. "Amerikalılar ve İsrailliler tarafından öyle sayısız sivilin öldürüldüğüne tanık olmuşlardır ki," diye ekler Ahmad, "sivilleri hedef alan kendi cinayetlerini terörizm olarak görmez, hatta kendi insanların çektikleri acılarla bile kıyaslamazlar. Aksine kendilerini *kontr*-teröristler olarak sayarlar."⁴⁴

Bu ifadelerin İslamcı propagandalar olduğundan şüphelenebilecek kişiler, yazarının bu gruplara ait şiddet eylemlerini, çarlık Rusya'sında devrimci teröristlerin şiddetiyle kıyaslarken, Taliban'ın "korkutucu derecede cezalandırıcı ve sırlarla dolu rejimi"ni Kamboçya'daki Pol Pot'a benzettiğine dikkat etmeliler. Ancak bu tartışmalarda nadir rastlanan bir dengeyle Ahmad bize şunu da hatırlatır: "Taliban yönetimi çirkindi ama postkomünist Afganistan'da kadınların yönetici seçkinler tarafından tecavüz edilmediği, hiçbir yöneticinin rüşvet almadığı, hiç haşhaşın yetiştirilmediği veya eroinin üretilmediği tek dönem oydu."⁴⁵ Önceki dönemle, savaş lordu mücahitlerin ABD desteği ve silahlarıyla kurdukları yönetimle taban tabana zıttır. Eğer Taliban herkesin aklıktan öldüğü ve yokluk içinde olduğu koşullarda ülkenin tamamını kadınlar için uçsuz bucaksız tek bir hapishaneye dönüştürmüştü, mücahitlerin iktidarı da toplu tecavüz âlemleri, yolsuzluk batağı ve karşılıklı imha demekti.

Ahmad son yarım yüzyıllık sürede, politik olarak aktif İslamcılarının büyük çoğunluğunun Batı yanlısı olmaya başladığını ve esasen Batı politikalarının saldırganlığı karşısında Batı karşıtı kampa sürüklendiğini belirtir. Şiiler arasında, sivil yönetimin dinin egemenliği altına girmesi gerektiğini ve silahlı ayaklanmanın bu amaca ulaşmak için meşru bir araç olduğunu söyleyen Humeyni'ci doktrin, çoğu kez politik değişime seçim terimleriyle bakmış İslamcı gelecekte şaşırtıcı bir yenilikti. İslamı silah zoruyla dayatmaya çalışanlar çok küçük bir azınlığı oluşturuyorlardı. İslami inanç intiharı da sivililerin katledilmesini de yasaklar. Bu vahşi öğretiyi ortaya çıkaran şey Ahmad'ın görüşünce bir dizi faktörün birleşmesinden ileri gelmekteydi. İran'da CIA'in 1953'te desteklediği darbeye solcuların ve seküler antiemperyalist güçlerin bastırılması söz konusuydu. Bu darbe monarşiyi restore etmiş, komünistlerle sosyal demokratları yok etmiş ve kana susamış bir iç güvenlik gücü yaratmıştı. Şah rejiminin aşırı otokratik yapısı ileride Amerika Birleşik Devletleri'yle kurduğu samimi bağlarla birlikte, 1978'de İslam devrimi şeklini alacak radikal bir dinî geri tepmeye neden oldu. CIA'in yardımıyla İran, seküler solcuları ve liberal demokratları içeren bir ulustan katı ve uzlaşmaz bir İslami devlete geçti.

Dünyanın en kalabalık Müslüman nüfusuna ama aynı zamanda iktidarda olmayan en büyük komünist partisine de sahip olan Endonezya'da, Sukarno'nun seküler, sömürgecilik karşıtı hükümeti, 1965'te ABD destekli bir darbeyle yıkıldı ve darbe İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki tarihsel dönemde yaşanmış en büyük komünist katliamına, yarım milyonu aşkın ölüye ve Suharto diktatörlüğünün kurulmasına yol açtı. Afganistan'da hem yerel komünistlere hem de Sovyetler'e karşı İslami cihadı besleyen ve zincirlerinden kurtaran, böylece mücahitlerin savaş lordu İslamcı yönetiminin temellerini atan Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Cezayir'de, demokratik yollarla seçilmiş ve hükümet kurmaya hazırlanan İslamcı partiyi tehdit olarak gören devlet, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın gürültülü alkışları arasında seçim sürecini iptal etti. Bu baskının sonuçlarından biri, İslamcı hareket içindeki cihatçı unsurlara güç aşılacak oldu. Mısır'da ABD'nin arka çıktığı Mübarek rejimi, meclisteki

Müslüman Kardeşler partisini bastırdı, liderlerini hapse attı ve seçimlere hile karıştırdı. Zapt edilmiş Filistin topraklarında, halk ezici ağırlıkla Hamas'a oy verdi ama bu meşru yönetimin seçilmesi, Filistin halkının yaşam kaynaklarını boğmaya devam eden ve Batı eliyle uygulanan bir ekonomik bastırma hamlesini tetikledi.

Bunların hiçbiri, ne Ahmad'ın bakış açısına ne de bana göre, teröre başvurmayı ufak da olsa meşrulaştıracak bir şey olamaz. İntihar bombalarından Batı'nın sorumlu olduğunu da söylemez. İntihar bombalarından intihar bombacıları sorumludur. Söylenen daha ziyade, bu suçların işlenmeye değer görüldüğü koşulları yaratmada Batı'nın önemli bir rol oynamış olduğuna işaret etmektir. Ahmad, "bir yanda yerel, sol karşıtı ve çoğunlukla otokratik sağcı (Müslüman) rejimlerin, öte yanda 'ılımlı', demokratik İslamcılığın kendisinin birçok yerde aşırılıkçı, bin yılcı* versiyonlarına yol açtığı nesnel koşulları yaratan (Batı tarafından) belirlenmiş emperyalist-Siyonist politikaların bir birleşimi olduğu" iddiasında kesinlikle haklıdır.⁴⁶ Batı kapitalizmine karşı ekonomik milliyetçiliği benimsemeye cüret etmiş tüm ülkeleri tarif etmek için kullanılan bir yaftalama olan sözde komünizme karşı kullanmak için radikal İslamı silahlandırıp gelişmesine yardım eden Batı'ydı. Müslüman dünyasında ya komünistlere hoşgörüyle bakan ya da Batı'yla ittifak kurmayı reddeden (Endonezya'da Sukarno, Mısır'da Nasır) veya ekonomik milliyetçiliğin ılımlı formlarını vaaz eden (İran'da Musaddık) seküler hükümetleri yıkarak, bu toplumlarda seküler siyasetin gelişme alanını daraltan ve böylece İslamcı ideolojinin açığa çıkmasına yardımcı olan yine Batı'ydı.

Ayrıca İslamcılık bu kadar çok ülkede güçlü bir eğilime dönüştüğünde, Afganistan'da Sovyet yönetimine karşı kutsal savaşlar organize ederken, Mübarek gibi otokratik liderleri ve diktatöryal Suudi hanedanını destekleyerek, onlara "antiemperyalist" hüviyetleri tabakla sunan Batı olmuştur. Bu esnada İsrail, Filistin'i işgal ederek uluslararası hukuku takmamaya devam ediyordu. İslamcı isyancılar çoğunlukla kendi dinî inançlarından tamamen habersiz olan, cana-

* Yakın gelecekte, yeni bir çağın gelişini gösterecek olan yıkıcı değişimlerin gerçekleşeceği biçimindeki dinsel inançlar. (Y.N.)

varca baskıcı ve Ortaçağ zihniyetli, en ufak bir vicdani rahatsızlık duymadan öldürmeye hazır, kudurmuş, bağnaz Yahudi aleyhtarlarıdır. Bununla birlikte Ahmad'ın dikkat çektiği gibi, "İslamcıların Batı hukukunun ... kendilerine adalet getireceğine hiç inanmamaları" pek de şaşırtıcı değildir.⁴⁷ Dickens'ın Artful Dodger'ı, Old Bailey'deki limana sürüklendiğinde ve bağırarak, "Burası adaletin dükânı değil," diye karşı koyduğunda, kendine acıyan bir sahnelemenin parçasıdır. Aynı zamanda romanın da gösterdiği gibi son derece haklıdır.

Ahmad'ın iddia ettiği üzere, 1945-1965 yılları arasında Endonezya'dan Cezayir'e çoğunluğu Müslüman olan birçok toplum, solcu ve seküler fikirlere alışılmadık derecede sıcak bakıyordu. Öncesinde belirttiğimiz gibi çok sayıda Müslüman âlim İslam ve sosyalizmin (hatta Marksizmin) birbiriyle uyumlu olduğunu savunmuş ve özel mülkiyetin İslami temeline şüpheyle bakmıştı. 1950'li yıllarda Irak'taki en kitlesel politik örgüt Komünist Parti'ydi. Oysa 1960'ların ortaları ile 1970'lerin sonları arasında, Endonezya'daki darbenin, Arap-İsrail Savaşı'nda Arap ordularının yok edilmesinin ve Afgan cihadının ilk kıpırtılarından sonra, sol ve sekülerlik İslami dünyada ciddi krize girerken, İran ve Suudi Arabistan'daki rakip köktencilikler giderek güçlendi.

Bir zamanlar Arap dünyasında hâkim olan seküler-milliyetçi, otoriter-sosyalist akım Nasır'cılık, 1967'de İsrail'in Batı destekli zaferiyle büyük darbe aldı. Bu yenilginin ardından yükselişe geçen İslamcılık, Arap güçlerini İsrail'e karşı galibiyete taşıyamadığı için Nasır'ı suçladı. Arap dünyasındaki politik dengeler buna göre değişti, ağırlık itibarını kaybetmiş Nasır'cılıktan Suudi Arabistan'ın monarşik, Batı yanlısı Vahabi köktencilerine kaydı. Görünüşe göre seküler bir politikanın başaramadığı şeyi, fanatik derecede dindar bir güç başaracaktı.

Batı böylece gelecekte kendi kudretine saldırılar yapılmasına neden olacak koşulların yaratılmasına yardım etti. 1971'de İsrail'in Ürdün'de yaptığı katliamlardan sonra, Filistinliler arasında İslamcı ideoloji giderek güçlendi. 1990'da Afganistan'da ABD vesayeti altında İslamcı bir devletin ortaya çıkışıyla radikal İslamın yeniden

dirilmesi çoktan gerçekleşmişti. Dünya artık dinî köktencilğin kudurmuş formuna tanıklık ediyordu. Ya Suudi Arabistan'da olduğu gibi emperyal Batı ile barışmış ve ondan beslenen bir köktencilik ya da kendi ülkelerinde teokratik, baskıcı, yabancı düşmanı, vahşi derecede ataerkil rejimler kurarken (veya kurmaya çalışırken) antiemperyalist mücadeleyi sürdüren bir köktencilik. Martin Amis gibi yorumcuların ve Batı'da onun gibi düşünen birçok kişinin, Ahmad'a ait tabirle "içinde her tür kanserli oluşumun ortaya çıkmasının ihtimal dahilinde olduğu habis bağlamlar"dan üzücü veya kasıtlı bir şekilde habersiz bir halde, psikopatların eylemlerinden başka hiçbir şey göremedikleri şey işte bu militanlıktır. Ahmad şu yorumu yapar: "Sürekli kâfirlerin adaletsizliklerine karşı Tanrı'nın adaletini çağıran bir dünya olmaması için, seküler dünyanın içinde yeterince adalet olması zorunludur."⁴⁸ Dinî terörün çözümü seküler adalettir.

Söylenenlerin hiçbiri Batı emperyalizmi olmasaydı hiç fanatik İslamcı olmayacağını iddia etmek için değil. Nasıl fanatik Hıristiyan Evanjelikler kesinlikle olacaksalar, onlar da aynı şekilde olacaktı. Mesele daha ziyade, Gazze Şeridi olarak bilinen o uçsuz bucaksız toplama kampı olmasa İkiz Kuleler'in hâlâ ayakta durmasının hiç de olanaksız olmayacağıdır. Basitçe psikozlu bir şey olarak görmeyi tercih ettikleri İslamcı radikalizme bu kadar da olsa rasyonellik atfedilmesine gücenenler, görevi birkaç yıl önce İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nu gözetlemek olan Britanya gizli istihbaratında çalışanlarla iki çift laf etmelidir. Bu profesyonel antiteröristler, teröristleri canavarlar ve çılgın yaratıklar olarak aktaran o tabloidlerin* ahmakça histerisini yutmayacak kadar meseleye hâkimdiler. Kimi zaman canice eylemler yapsalar da IRA'nın davranışlarının, sözcüğün dar anlamıyla rasyonel olduğunun ve bu gerçeği kabul etmeden de onları yenme ihtimallerinin düşük olduğunun gayet farkındaydılar. Adam kaçırma, işkence ve cinayet kayıtlarıyla, ölüm tugaylarına verdiği destekle ve demokrasiyi yoldan çıkarmasıyla CIA'in terörist örgüt olarak sınıflandırılması kesinlikle mümkündür. Fakat bu ajanlarının mantıksız

* Yaklaşık A3 boyutlarındaki gazete. (Ç.N.)

olduğu anlamına gelmez. Tam tersine. İnsanın düşmanını patolojik-
leştirmesinin diğer yüzü kendisini sorumluluktan kurtarmaktır.
İnancı aklın tam karşıtı olarak gördüğümüz sürece bu hataları yap-
maya devam edeceğiz. Şimdi yönümüzü dönebileceğimiz konu işte
budur.

İNANÇ VE AKIL

Freud'çular ve politik radikaller, kendilerini ikisi olarak da görmeyen bir dolu insanla birlikte, akıl olmasa batağa gömüleceğimizin ama buna rağmen aklın nihayetinde bizimle ilgili en temel şey olmadığının farkındadırlar. Richard Dawkins tumturaklı bir budalalıkla, dinî inancın akıldan tamamen vazgeçtiğini iddia eder. Nitekim bu ilkokulda beni hırpalayan beyinsiz ve otoriter rahipler için bile doğru sayılmazdı. Akıl olmadan yok oluruz ama akıl her yere erişmez. Bir uçtan diğerine her şeyi kaplamaz. Richard Dawkins bile akıldan çok inançla yaşayan biridir. Hatta seküler rasyonellik için verdiği ateşli savaşta, saplantılı irrasyonalizmin hafif de olsa esintisini tespit etmiş merhametsiz gözlemciler vardır. Onun ateşli din karşıtlığı, Büyük Engizisyoncu'yu bile vıcık vıcık bir liberal gibi gösterir.

Doğrusu Dawkins inancın kendisine, olumlu anlamda Mao'cu bir inanç besliyor gibidir. Örneğin iflah olmaz derecede idealist bir anlayışla, dinî ideolojinin (sözelimi maddi koşulların veya politik adaletsizliğin aksine) radikal İslamı besleyen temel şey olduğuna inanıyor. Buna karşılık Robert Pape'in konu üzerine yaptığı ve 1980'den bu yana gerçekleşmiş tüm intihar saldırılarına eğilen iyi araştırılmış

çalışması bu varsayım üzerinde büyük ölçüde şüphe uyandırmaktadır.⁴⁹ Dinin rolünü bu şekilde abartması bakımından, Dawkins birçok radikal İslamcıya yakındır. Dinin gücüne duyduğu inanç her zerresiyle papaninki kadar sağlamdır.

Aklın her şeye uzanmadığını ama bundan ötürü de irrasyonalizme düşmediğini iddia etmek, Freud'çular veya teologlar için olduğu kadar politik radikaller için de zordur. Yine de ancak akıl, enerjileri ve kaynakları kendisinden çok daha derin, daha dirençli ve daha az kırılğan hale getirdiğinde onlardan yararlanabilir. Bu liberal rasyonalizmin çoğu kez feci halde gözden kaçırdığı bir hakikattir. Dahası bu bizi basit bir teolojik mesele olmaktan çok uzak olan akıl ve inanç meselesine getirir. Ditchkins'in teolojik cehaletini, Tanrı'ya Yeti'ymiş gibi inanmak olarak adlandırılabilir bir görüşle aynı fikirdeymiş gibi görünmesinden daha iyi kanıtlayan bir delil muhtemelen yoktur. Bununla kastettiğim şey, Tanrı'yı aynı Yeti, Loch Ness canavarı veya kayıp Atlantis kentinde olduğu gibi, şu ana kadar sahip olduğumuz kanıtlarla düpedüz şaibeli olduğunu söyleyemesek de tamamen muğlak olan bir varlık türü olarak görmektir. Böylece Tanrı'nın varlığını nekrofil veya Michael Jackson'ın varlığını kanıtlar gibi düz bir mantıkla ispatlayamadığımız için, bunun yerine inanç olarak bilinen daha belirsiz bir şeyle yetinmek zorunda kalırız.

Bu yaklaşımın nasıl Hristiyanlık inancını alaya alan bir parodi olduğunu birinci sınıf teoloji öğrencilerine bile söylemeye pek ihtiyaç yoktur. Muazzam özgüvenli otoritesiyle duyurmayı tercih ettiği en temel teoloji sorunları söz konusu olduğunda, Ditchkins ummanda ümitsizce kaybolmuş haldedir. Evvela Tanrı, kavranması muhtemel bir nesne bile olmamasıyla UFO'lardan veya Yeti'lerden farklılaşır. Bu bakımdan Koca Ayak'tan çok dış perisine benzer. İkinci olarak, dinî inanç en başta üstün bir varlığın var olduğunu söyleyen önermeye katılma meselesi değildir. Nitekim neredeyse tüm ateizm ve agnostisizmlerin yolunu şaşırdığı yer burasıdır. Tanrı dünyada bir mevcudiyet olarak "var olmaz". Ateistler ve inananlar en azından bu konuda anlaşabilirler. Dahası inanç çoğu kez önermelere dayanan bir şey değil edimsel bir şeydir. Hristiyanlar kesinlikle bir Tanrı'nın olduğuna inanırlar. Ama bu dinî inanışa dayalı "Tanrı'ya inanıyo-

rum” ifadesinin kastettiği şey değildir. “Bazı cinlerin eşcinsel olduğuna dair sarsılmaz bir kanaatim var,” gibi bir cümle kurmaktan ziyade “Sana güveniyorum,” gibi bir cümlenin telaffuz edilmesini andırır. İbrahim Tanrı’ya inanmıştır ama onun var olmadığı aklına bile gelmemiş olabilir. Eskiden beri şeytanların Tanrı’nın var olduğuna inandığı söylenir ama ona inanmazlar.

Yeti teorisyenleri bir başka hata daha yaparlar. Hristiyanlık açısından inanç, geçmişten bu yana bir akla yatkınlık, zekice bir varsayım veya spekülasyon meselesi değil kesinlik meselesi olarak ele alınır. Bu, inancın bilgidan aşağıda görülmediği anlamına da gelmez. Fakat ancak rasyonalizmin daimi üyeleri, şayet böyle bir yapı gerçekten varsa, inkâr edilemez bilgiler haricinde kesin hiçbir şeyin olmadığını düşünürler. Barnabas İncil’ini yazanın gözlemlediği gibi inanç, umulan şeylerin teminatı, görülmeyen şeylerin kanaatidir. Hristiyanlık açısından umut erdemi de aynı şekilde bir kesinlik içerir: Kişinin dua etmesiyle ilgili değil mutlak bir güven meselesidir. Bilim ve dini ayıran şey ne olursa olsun, teologlar için bu kesinlik konusu değildir. İnanca uygun olan kesinlik, elbette “Şimdi kırmızılaştı” veya “Fare belli ki sarhoş ve deney bundan dolayı yarıda bırakıldı” gibi sağlam bilimsel gözlemlerinkiyle aynı türden değildir; fakat “Seni seviyorum” veya “Liberal demokrasi kölecilikten kat kat iyidir” yahut “Kendini beğenmiş Emma Woodhouse sonunda hak ettiği cezayı bulacak” cinsi cümlelerinkiyle de aynı değildir.

Bilgi ve inanış arasındaki ilişki epeyce karmaşıktır. Örneğin bir inanış rasyonel olabilir ama doğru olmayabilir. Varsayımları ve bilgi birikimleri dikkate alındığında, atalarımızın daha sonra yanlış çıkacak belli başlı öğretilere tutunmuş olmaları rasyoneldi. Güneşin dünya etrafında döndüğünü düşünüyorlardı çünkü öyleymiş gibi görünüyordu. (Şu da var, Wittgenstein’in muzipçe sorguladığı gibi, dünya güneşin etrafında dönse nasıl görünürdü?) Dünyayla ilgili iddialar da doğru olabilir ama bu doğruluk rasyonel bir anlamda olmayabilir. Nükleer fizikçilerin bize anlattıklarının çoğunun doğru olduğuna şüphe yok ama bunlar Samuel Johnson’a veya Bertrand Russell’a pek rasyonel görünmezdi. Dahası şeylerin doğasıyla ilgili algılarımızı kopma noktasına varıncaya kadar geriyorlar. Bize aynı nükleer

leer parçacığının aynı anda iki farklı aralıktan geçebileceği söylendiğinde aklımıza düşen sözcük pek de “akla yatkın” olmuyor.

Nasıl kişi bilgiye sahip olmayıp inanca sahip olabiliyorsa tam tersinin de doğru olabileceğini görmek önemlidir. Ateizmin özel olarak kayırdığı Amerika Birleşik Devletleri haricinde hemen hemen her yerde yayıldığını görüp öfkeye kapılan Tanrı, yarın gökyüzünü harflerle süsleyip “BEN YUKARIDAYIM SİZİ APTALLAR!” diyecek bile olsa, inanç meselesinde pek bir fark yaratmayacaktır. Bunun yerine Arthur C. Clarke’ın romanındaki uzaylılar gibi olabilir biraz. Hani herkese kendilerini göstermek için çıkıp gelen ama herhangi bir şeyde pek farklılık yaratmayan, sonunda neredeyse görmezden geline uzaylılar gibi. Böyle dramatik bir kendini göstermenin, bilgi birikimimize ilave bir kalem eklemekten öteye uzanıp inançla ilgisi olabilmesi için söylediğimiz ve yaptıklarımızda radikal bir dönüşüm yaratması zorunludur. Dahası böyle bir işaret görmenin gerçekten bu tür bir dönüşümü sağlayıp sağlamayacağı, Yeni Ahit’teki İsa’nın öfkeyle fark ettiği bir noktadır. İdam edilmiş bir beden yerine bir teorem veya önerme talep edenlerin, genel olarak terimin çok ilginç olan anlamlarından herhangi biriyle inanç duyma ihtimalleri zayıftır.

Tanrı birdenbire roman yazarı Thomas Hardy’ye inek ağılının üzerinden görünmüş olsaydı, Hardy’nin gereğinden fazla etkilenmeyeceğini hayal etmek pekâlâ mümkündür. Çünkü Hardy, Tanrı’yı, tüm saf insani perspektiflerin çıktığı kurgusal bir nokta olarak gördü. Nitekim bir Varlık ilkesel anlamda bu konumu işgal edebilecek olsa bile, iyi bir evrimsel düşünür olarak, doğası gereği kısmi ve perspektiflere bağlı bir insani varoluşla nasıl ilgili olabileceğini görmedi. Tesadüf eseri bu, evrimi Tanrı fikrini itibarsızlaştırmak için kullanma konusunda Dawkins’in ortaya attıklarından çok daha orijinal bir fikirdir. Hardy’ye göre Tanrı var olsa bile söyleyeceği ilginç bir şey yoktur. Şiirlerinden birinde Tanrı gerçekten de dünyayı yaratmıştır ama uzun süredir onunla ilgilenmeyi bırakmıştır. Wittgenstein’in bir deyişinden yararlanırsak, Tanrı konuşabilseydi söylediklerini umursamazdık.

Slavoj Žižek *Kaybedilmiş Davaların Savunusu Adıma*’da, kökten-

ciliğin inancı bilgiyle karıştırdığı yorumunda bulunur. Köktenciler, sevildiğine güvenmeyen ama çocuksu bir mizaçla bu sevginin inkâr edilmez bir kanıtını isteyen nevrotikler gibidir. Aslında *inançlı* bile değildirlir. Köktenciler inançsızdırlar. Aslında şüphecilerin aynadaki akisleridirler. Belirsizliğin uç noktalara vardığı bir dünyada, ancak Tanrı'nın bizzat yaydığı, taş gibi sağlam ve yadsınması imkânsız hakikatlere güvenilebilir. “[Dinî köktenciler] için,” diye yazar Žižek, “dinî ifadeler ve bilimsel ifadeler aynı pozitif bilgi şekline aittir... Bazı köktenci mezheplerin isminde ‘bilim’ teriminin görünür olması (Hıristiyanlık Bilimi, Scientology) sadece ayıp bir şaka değildir, aksine inancın bu şekilde pozitif bilgiye indirgendiliğine işaret eder.”⁵⁰

Ditchkins’in de düşündüğü şey tam da bu. Onun için de dinî cümleler bilimsel olanlarla aynı türden şeyler. Sadece onlar değersiz ve içi boş cümleler. Hıristiyanlık inancının mantıklı ama kanıtlanamaz olduğunu söyleyen ortodoks yaklaşımı savunan Herbert McCabe, su sızdırmaz kanıtlar talep etmenin aslında gerici bir hamle olabileceğine işaret eder. Şöyle yazar: “Kanıtlar yüzde 100 ikna edici olmadığı için fikirlerini değiştirmeyi reddeden insanlarda belli bir ahlaki üstünlük olduğunu söylemek romantik bir mittir. Yahudilerin Almanya’da zulüm gördüğünden, Apartheid’in iğrenç derecede adaletsiz olduğundan, bazı yerlerde Katoliklere zulmedildiğinden, başka yerlerde mahkûmların işkence gördüğünden ve benzeri şeylerden mutlak suretle *emin* olamayacağımızı ısrarla belirtmiş pek çok insan gördük.”⁵¹ Üstelik bilimsel rasyonalistler nelerin kesinlik olarak *sayı-lacağı* gibi dikenli bir meseleyi ve yaşadığımız farklı kesinlik türlerini çok çabuk geçirirler.

Bilinçdışı kimsenin gözüne bile ilişmedi. Yine de birçok insan, dünyada edindikleri deneyimleri mükemmel bir biçimde anlamlandırdığı için var olduğuna inanıyor. (İnsan içlerinde Ditchkins’in de olduğundan şüphe ediyor, çünkü İngilizler genelde bilinçdışına değil sağduyuya sahip olurlar.) Dahası inandığımız şeylerin çoğunu ilk elden bilmeyiz. Bunun yerine uzmanların bilgisine inanırız. Ayrıca bir hayli insanın, tamamen adil bir toplum gibi hiç var olmayan şeylere inandığı da doğrudur. Kısaca bütün inanç ve bilgi meselesi, rasyonalistlerin sandığından katbekat daha karmaşıktır.

Bunların hiçbirisi, Dawkins'in sandığı gibi dinî iddiaların onları desteklemek için hiçbir kanıtı ihtiyaç duymadığına veya sadece “şiiir-sel” ya da sübjektif hakikatleri ifade ettiklerine işaret etmez. İsa'nın bedeni Filistin'in tozuna toprağına karışmış olsa, Hristiyanlık inancı beyhude olur. Burada inanç ve bilgi arasındaki ilişkileri bir analogiyle netleştirebiliriz. Sizi seviyorsam sizde neyin bu kadar sevebilir olduğunu açıklamaya hazır olmalıyım, aksi takdirde buradaki “sevgi” bir homurtudan daha anlamlı olmaz. Hissettiğim duygular için sebepler sunmalıyım. Fakat aynı zamanda başka birinin nedenlerimi gönülden onaylasa da size hiç âşık olmayabileceğini kabul etmek zorundayım. Tek başına kanıtın kendisi meseleyi çözüme bağlamayacaktır. Bir noktada kanıtı görmenin belli bir yolu ortaya çıkar ve bu yol özel kişisel bir ilişkilenemeyi içerir; dahası kanıtların hiçbirisi çıplak değerleriyle kaçınılmaz olarak harekete geçirme anlamında olguların kendisine indirgenemez. Bir şeyi tavşan olarak değil de ördek olarak görmek veya büyüleyici bir etnik görenek olarak değil de klitoridektomi* suçu olarak görmek, dış görünümünden okunabilecek bir bakış açısı değildir. (Yeri gelmişken, bu ve aklın bizi bir yere kadar götürebileceğini söyleyen şüpheli düşünce arasındaki farkı not edebiliriz, ardından da karanlığa yapılacak varoluşsal bir sıçramanın elzem olduğu kanıtlanmış olur.) Bir Germenist olarak *Orpheus'a Soneler*'le ilgili bilinebilecek her şeyi bilebilirsiniz ama size tesir etmeyeceğinin bir garantisi yoktur.

Bunların hiçbirisi Dawkins gibi bir biliminsanına yabancı gelmemeli. Bana göre biliminsanları büyük anlamda hem inanç hem de estetik sahibi kişilerdir. Tüm iletişimlerin içinde inanç vardır. Doğrusu bazı dilbilimcilere göre, sözlü anlaşma edimleri önündeki potansiyel engeller öyle çok ve çeşitlidir ki anlaşmanın gerçekleşmiş olması adeta ufak bir mucize gibidir. Dahası akıl esasen diyalojik olduğundan, o da bir iletişim meselesidir ve bundan dolayı içinde bir inanç barındırır. Kanıtları toplayanlara karşı bir derece güveniniz yoksa, neyin güvenilir bir kanıt olduğuyla ilgili belli kriterleriniz

* Kadınların cinsel haz alma duygusunu yok etme amacıyla klitorisine yapılan cerrahi işlem. (Ç.N.)

yoksa ve konuya vakıf olanlarla inadına tartışmaya girmiyorsanız, sağa sola kanıtlar sallamanın hiçbir manası yoktur.

Belki yaşayan en büyük Fransız filozof olan solcu, ateist Alain Badiou, tahmin edilebileceği gibi Britanya akademisi içinde hemen hemen hiç tanınmaz, bu gerçeği Anglosakson liberal-rasyonalist akranlarından katbekat daha iyi anlar. Badiou inanç eylemlerinde yatan hakikat türünün, önermelere bağlı hakikatten bağımsız olduğu kadar ona indirgenemeyeceğini de kavrar.⁵² Onun için inanç, “olay” dediği şeye sıkı bir sadakatten oluşur. Olay, tarihin pürüzsüz akışıyla uyumsuz olan ve gerçekleştiği bağlam içinde isimlendirilip kavranması imkânsız olan, baştan başa orijinal bir hadisedir. Hakikat dünyanın gidişatına aykırı olan, eski yazgıdan kopan ve radikal derecede yeni bir gerçeklik kuran şeydir. Bu mühim “hakikat olayları” çeşitli şekiller ve formlarda ortaya çıkar. İsa’nın dirilişinden (Badiou’nun bir an için bile olsun inanmadığı bir şeydir) Fransız Devrimi’ne, kübizmin uğrağından Cantor’un küme teorisine, Schönberg’in atonal bestelerinden Çin Kültür Devrimi’ne ve 1968’in militan siyasetine varıncaya dek her renge bürünebilir.

Badiou’ya göre kişi, böyle bir kendini göstermeye tutkulu bağlılığıyla, biyolojik bir türün isimsiz ferdi olmaktan çıkıp sahici bir insan öznesine dönüşür. Bir öznenin kararlı eylemi olmadan hakikat olayı da olmaz (sadece bir özne hakikat olayının gerçekten yaşandığını doğrulayabilir), ancak buradan hareketle böyle olayların sadece öznel şeyler oldukları da söylenemez. Bununla birlikte amaca gösterilen sadakatten doğan da öznenin başka bir şey değildir. Hakikatler ve öznel bir anda doğarlar. Badiou için, bir özneyi var olmaya kıskırtan şey, özneyi doğuran bir sadakat edimini ortaya çıkaran, istisnai, tamamen tikel bir hakikattir. İnsanın aklına hem inanç hem hakikat anlamına gelen İngilizce sözcük *truth* geliyor. Ancak hakikat aynı zamanda bir dayanışma meselesidir ve genellikle kilise gibi inanan bir topluluğun doğuşunu da içerir. Bu sadakat yeni bir hakikat düzeninin kapısını aralar ve bu hakikate bağlı olmak Badiou’nun etikle kastettiği şeydir. Aynı ilahî lütuf gibi hakikat olayı da herkese açık bir daveti temsil eder. Hakikat önünde hepimiz eşitiz.

Badiou açısından bu hakikat olayları yeterince gerçek hadiseler-

dir. Aslına bakılırsa yaygın bir şekilde gerçeklik yerine konan kırık dökük illüzyonlar kümesinden daha gerçektir. Yine de ortaya çıktıkları durumlara “ait” olmamaları ve o bağlamın başka unsurlarıyla sayılamamaları bakımından gerçek değildir. Diriliş Hristiyanlar için sadece bir metafor değildir. Yeterince gerçek bir şeydir ama elinizde Kodak fotoğraf makinesiyle İsa’nın mezarı etrafında pusuya yatıp fotoğrafını çekebileceğiniz bir gerçeklikte değildir. Anlamlar ve değerler de gerçektir ama onların da fotoğrafını çekemezsiniz. Bir şiir nasıl gerçekse onlar da aynı şekilde gerçektir. Uzaydaki tekillikler veya sadece kendilerine ait matematiksel kümeler gibi, Badiou tipi olaylar da kendi normallik kıstaslarımızla ölçüldüğünde imkânsız sayılacak şeylerdir. Ne var ki tüm fikirleri bu dünyanın Ditchkins’lerine büyük ihtimalle Parislilere özgü laf salataları gibi gelse de, Badiou kendisini “batıl rezaletler” dediği şeyle savaşmak için bilimin, eşitliğin ve evrenselliğin kaynaklarını toplayan bir Aydınlanma düşünürü sayar.

Başka bir yerde Badiou’nun fikirlerini eleştirme fırsatım olmuştu.⁵³ Bu teoride kaygı verici sayıda sorun vardır. Fakat Badiou hayati bir noktayı yani şeylerin var olma şekline ilişkin bir tarif olarak sayılmadan önce inancın sevecen bir sadakati ifade ettiğini kavrar. Ayrıca aynı ahlaki zorunluluklar gibi, içinde şeylerin var olma şekliyle ilgili bir değerlendirme de barındırmaktadır. Özel mülkiyet lağvedildiğinde hırsızlığa karşı ferman çıkarmanın bir manası yoktur. Göçmen karşıtı yasalara Kuzey Kutbu’nda ihtiyaç duyulmaz. Tıpkı inancın ispatlanamayan bazı önermelerin onaylanmasına indirgenemeyeceği gibi. Sözgelimi insanları ırkçı olmayan bir toplumun var olma olasılığına inanmaya iten şey, ilk başta bir önermeler kümesi değil bir taahhütler kümesidir. Eğer erkek ve kadınların ten renkleri nede niyle işe alınmadığı bilgisi onları harekete geçirecekse, halihazırda belli bir adalet fikrine ve onun gerçekleşme olasılığına bağlı olmak zorundadırlar. Tek başına bilgi bunu yapmaya yeterli değildir.

“İnanan biri neticede seven biridir,” diye öne sürer Kierkegaard *Ölüme Götüren Hastalık*’ta. Nitekim bu sadece dinî inanç sahipleri için geçerli olan bir iddia değildir kesinlikle. Aziz Anselmus’a göre aklın kökeni Tanrı’dadır, böylece kişi sadece inanç yoluyla onu tam

olarak elde edebilir. Meşhur “Anlamak için inanıyorum” savıyla kastedtiği şey kısmen budur. Farklı bir açıdan sosyalistler ve feministler gibi inançlı kişiler için de geçerli olabilecek bir önermedir bu. Halihazırda kadınların kurtuluşuna tutkuyla bağlı olduğunuz için, ataerkilliğin işleyişini daha iyi kavrayabilirsiniz. Aksi takdirde zahmet etmeyebilirsiniz. Tüm akıl yürütmeler, belli bir inanç türünün, çekimin, eğilimin, yönelimin, yatkınlığın veya eski bir bağlılığın çevresi içinde yapılır. Pascal’ın yazdığı gibi, azizler şeyleri bilmeden önce onları sevmemiz gerektiğini savunurlar, çünkü büyük ihtimalle ancak duyduğumuz ilgi sayesinde onları tam olarak bilebiliriz.⁵⁴ Augustinus ve Aquino’lu Tomas için sevgi, hakikatin önkoşuludur: Hakikatin peşinden koşarsız çünkü maddi bedenlerimiz onun için köklü, sökülmesi imkânsız bir arzu besler. Tanrı’ya duyduğumuz özlemin ifadesi olan bir özlemdir bu. Aquino’lu Tomas’ın Tanrı’nın varlığını evrenle ilgili akıl yürütmelerden yola çıkarak gösterdiği meşhur kanıtlar ona duyulan inancı varsayar. Bunların amacı Tanrı’nın varlığını, daha önce tespit edilememiş bir gezegenin varlığını kanıtlar gibi ispatlamak değil, inananlara inançlarının doğal dünyayı nasıl anlamalı hale getirebileceğini göstermektir.

O halde Hıristiyanlık ortodoksisi için inanç, hakiki bilgiyi mümkün kılan şeydir ve bu bir oranda gündelik yaşam için de geçerlidir. Bununla Vladimir Lenin’in devrimci teori ancak kitlesel bir devrimci hareketin temelleri üzerinde tamamına erebilir diyen iddiası arasında uzak bir paralellik vardır. Bilgi aktif ilişkilene ile toplanır ve aktif ilişkilene inanç demektir. İnanç elbette eylemi motive eder ama inançlarınızı yaptıklarınızla tanımladığınız bir durum daha vardır. Üstelik bilgiyi esas olarak kişilerden çok şeyleri bilmeye dönük modeller üzerinde gördüğümüz için, inanç ve bilgiyi iç içe geçiren başka yolları görmekte başarısız oluruz. Kendimizi birine tamamen açma riskini alabilmemiz, böylece kendimize dair hakiki bilgiyi mümkün kılabilmemiz ancak o kişiye inanmamızla gerçekleşir. Burada anlaşılabilirlik ahlaki bir kavram olan ulaşılabilirliğe sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bilgi ve erdemin birlikte var olduğu birkaç durumdan biridir. Duke’un *Kısasa Kısas*’ta iftiracı Lucio’yu azarlarken söylediği gibi: “Sevgi daha iyi bir bilgiyle konuşur ve bilgi daha candan bir sevgiyle” (perde 3, sahne 2).

Neticede sadece sevgi (ki inancın özel bir formudur), bir durumu olduğu haliyle, romantizmin narin büyülerinden ve arzunun darmadağınık fantezilerinden yoksun bir şekilde görmek gibi imkânsıza yakın bir hedefe ulaşabilir. Bu tip tarafsız, soğuk bakışlı bir gerçekçilik her tür erdemi talep eder: hata yapmaya açık olma, kendini düşünmeme, mütevazılık, ruh zenginliği, çalışkanlık, azim, işbirliğine hazır olma, vicdanlı yargılarda bulunma ve benzeri. Nitekim Aquino'lu Tomas için tüm erdemlerin kaynağı sevgidedir. Sevgi ağırbaşlı bir şekilde büyüden arındırılmış gerçekçiliğin nihai formudur, bundan dolayı da hakikatin ikizidir. Ayrıca ikisi de çoğunlukla tatsız olmak gibi ortak bir özelliğe de sahiptir. Radikaller hakikatin genelde iktidardakilerin bizi inandırdıklarından çok daha az yenilir yutulur bir şey olduğundan şüphelenirler ve Yeni Ahit'e göre de sevginin sizi götüreceği muhtemel yerleri zaten görmüştük. Kelimenin bir anlamıyla tarafsızlık, başka anlamda olmasa da, bilginin ölümü anlamına gelir. Bir tür arzu veya çekim olmasaydı, en başta bilgi edinme zahmetine girmezdik. Ama gerçekten bilmek için de arzunun tuzaklarını ve hilelerini elimizden geldiğince aşmak zorundayız. Bilmeye çabaladığımız şeyleri fantezilerle biçimsizleştirmeye veya bilgi nesnesini kendimize ait narsisist bir imgeye indirgemeye çalışmamalıyız.

Bugünlerde sosyalizme inanç duymanın, Kutsanmış Bakire Meryem'in bedeni ve ruhuyla cennete kabul edildiğini söyleyen egzotik kanıdan çok daha tuhaf ve garip olduğunu düşünenler var. O halde neden bazılarımız hâlâ çoğu kişinin akıl ve sağlam kanıtlar olarak saydığı şeylerin karşısında bu politik inanca sıkı sıkıya tutunuyorlar? Yalnızca bu olmamakla birlikte bana göre sebebi, sosyalizmin itibarı kolay kolay sarsılmayacağı kanıtlanan olağanüstü iyi bir fikir olması ve bunun kendi gayretli çabalarına rağmen böyle olmasıdır. Diğer sebeplerine geelim. Çünkü ampirik olarak durumun doğruluğunun kanıtlanabileceği söylene de, (etrafımızda gördüğümüz dünya ıstırap içinde inlerken) şeylerin sadece bu şekilde olabileceğini insanların kabul edememesindendir. Çünkü insan, bir-iki reformist ince ayarla her şey iyi olacak diyen o gerçekçi ve akıllı başında tiplere şaşkınlıkla bakıyor. Çünkü bu tasavvuru terk etmek, insanın

en kıymetli güçleri ve kapasiteleri olarak hissettiği şeylere ihanet etmektir. Çünkü kişi ne kadar çabalarsa çabalasın, *işlerin bu şekilde yürümemesi gerektiğini* söyleyen o ilkel kanaati kolayca söküp atamaz, muhtemelen Walter Benjamin'in de söyleyeceği gibi bu dünyayı kıyamet gününün ışığında görmenin, finansçılar için aptallık, borsa simsarları için engel olduğunun bilincinde olsa da bu fikirden kurtulamaz. Çünkü bu bakışta kişinin varlığının derinliklerine seslenen ve orada tutkulu bir kabul gören bir şeyler vardır. Çünkü bunu hissetmemek insanın kendisi olmamasıdır. Çünkü kişi bu insanlık vizyonuna, geri adım atmayacak, basıp gitmeyecek veya hayırını yanıt olarak kabul etmeyecek kadar çok sevgi besliyor.

Bunların hiçbiri akla aykırı değildir. Sözelimi dünyanın çoktan nükleer bir çöl olduğunu veya sosyalizmin aslında çoktan kurulmuş olduğunu ve farkında olmadığımızı söylemek akla aykırı olacaktır. Bu sadece bilimsel bir gözlemden veya gündelik bir bilişten farklıdır. Aslına bakılırsa Ditchkins'in bireysel özgürlüğün değerine duyduğu inanç da bunlardan farklıdır. Ditchkins bu inançları bilimsel bir zemine oturtamaz ve kesinlikle bunu yapmasını gerektiren bir sebep yoktur. Elbette bu onlara kanıtlar sunma yükümlülüğünden muaf tutulduğuna işaret etmez. Çürütülmesi imkânsız, hiçbir gerekçesi olmayan ama buna karşın akılda tutulması makul bir sürü inancımız vardır. Aslında temelcilik karşıtları, inandıklarımız yahut bilgi iddialarımızdan hiçbirinin çürütülmez bir şekilde gerekçelendirilmeyeceğini iddia edeceklerdir. Kanıt eğer onayı mecbur eden herhangi bir şeyse, sayısı feci halde azdır. Aquino'lu Tomas, Tanrı'nın varlığının izahtan varestede olduğuna kesinlikle inanmamıştır.

Ancak bu tabii ki, bilgi ve inancımızın tümüyle kurgu olduğunu söylemek değildir. Mutlak doğrulamaya duyulan açlık, hayranlık duyulacak bir azim değil sinir bozukluğudur. Bu, her beş dakikada bir yatağınızın altında tıslayan kobralarla dolu bir yuva var mı diye kontrol etmek yahut Wittgenstein'in *Felsefî Soruşturmalar*'ında geçen, birincisinin doğru olduğundan emin olmak için her gün aynı gazeteden iki adet satın alan adam gibidir. Doğrulamalar ve ispatlamalar bir yerde sona ermek zorundadır. Nitekim bunların genelde sona erdikleri yer bir tür inançtır.

Christopher Hitchens görünüşe göre bu temellendirme meselesine karşı çıkıyor. *God Is Not Great*'te kendisi gibi ateistler hakkında, "Bizim inancımız bir inanç değildir," diye yazıyor. "Bizim ilkelerimiz bir inanç değildir."⁵⁵ Yani Ditchkins gibilerinin liberal hümanizmi bir inanış değildir. Örneğin erkeklerin ve kadınların rasyonelliğine veya özgürlük arzularına hiç güven duyulmuyor, tiranlık ve baskının kötülükleriyle ilgili hiçbir yargıda bulunulmuyor, söylencelerle batıl inançların etkisi altında olmadığına erkeklerin ve kadınların olabilecekleri en iyi noktaya geleceğine tutkulu bir inanç beslenmiyor. Hitchens kendisi gibi seküler liberallerin (burada yeni muhafazakâr yol arkadaşlıklarını iyilik olsun diye görmezden gelelim) "sadece bilim ve akla" dayanmadıkları konusunda nettir, dolayısıyla inancı bilimsel temelleri olan önermelerle karşılaştırmaz. Aslında yaptığı şey kendi inançlarını başkalarınıninkilerle karşılaştırmaktır. "Biz [seküler liberaller] bilimle çatışan veya akli zedeleyen hiçbir şeye güvenmeyiz," diye ileri sürer (5). Çoğu Hristiyan aslında inancın bilimle çatıştığını savunmaz; ne var ki bazı açılardan bilimin sürekli kendisiyle çatıştığını ve bunun bilimsel ilerleme olarak bilindiğini iddia etmek makul olacaktır. Hitchens mantıklı inanışlar ile mantıksız inanışları ayırt edemiyor. İnsanların akli zedeleyen şeylere güven duymaması gerektiğini söyleyen inancı mantıklı inanışlara bir örnekken, tüm inançların kör inanç olduğuna inanması mantıksız inanışlara örnektir.

Ditchkins atalarımızın güvenle bir araya getirdiği birçok önemli bilimsel hipotezin nasıl un ufak olup yok olduğunu ve aynı kaderin bugün el üstünde tutulan birçok bilimsel öğretinin de başına gelmesinin muhtemel olduğunu gösterme konusunda pek istekli değildir. Akli zedeleyen şeylere gelecek olursak, Hitchens'ın Irak'taki ABD işgaline verdiği rahatsız edici desteğin tam da böyle bir şey olduğunu savunan kişiler vardır. (Hakkını yemeyelim, Dawkins güçlü bir şekilde savaşa karşı çıktı.) Ne tuhaf ki, Rahibe Teresa'dan Tahran'daki kafe yaşamına varıncaya dek her şey hakkında görüşlerini duyurmayla alışmış olan o çenebaz köşe yazarı mesele bu işgal olduğunda, aniden utangaçlık krizine giriyor. "Nisan 2003'te Saddam Hüseyin'in devrilmesi konusunda bir tutum belirlemeyeceğim," (25) diye anlatı-

yor bize. Niye ki? Yine de savaşı biraz olsun tartışıp, diplomatik bir şekilde ABD'nin vahşetleri veya Batı'nın petrole duyduğu dindirilmez susuzluğu gibi meseleleri es geçiyor.

Hitchens eski Marksist görüşlerini “bir inanç meselesi” olarak sahiplenmediği konusunda bizi bilgilendirirken (151), zamanında adaletsizliğin bilimsel temellere dayandığına inanıp inanmadığı konusunda merakta bırakıyor. En olgucu Marksistler bile bu düşünce karşısında irkilebilir. (Ne var ki artık kendisi bir Marksist değil, bize geçmişe kıyasla “daha az radikalmış” gibi hissetmediğini söylüyor (153). Onun bu fikrini paylaşanların sayısı, Kate Winslet'in Deccal olduğundan kuşkulananlardan daha az.) Sonrasında küçümseyici bir tavırla “inanç insanları”ndan (230) söz ediyor; kendisi de laboratuvarı anlaşılar şeyler oldukları kanıtlanamayacak iki şeyin, serbest konuşma özgürlüğü ve emperyal saldırganlığın savunucusu olarak, mantıken bu tanımın kapsamına girmesi gerektiğinden belli ki habersizdir. Bakıldığında tüm inançların kör inançlar olduğunu var saydığı için kendisini biraz komik sayılabilecek olan bu entelektüel karmaşıklığın içine sokuyor. İnsan bunun dostlara veya çocuklara duyulan inanç için de geçerli olup olmadığını merak ediyor. Doğrusu çoğu insan kendi çocuklarına kör bir inanç besler. Fakat bu bir hatadır. Kimse en baştan 14 yaşındaki oğlunun seri katil olma olasılığını göz ardı edemez. İlkesel anlamda kişi bu olasılığa hazır olmalı, bu iş için çağrıldığında kanıtları değerlendirmeli ve olayın su götürmez olduğu belliyse ona beslediği inancı sonlandırmalıdır. Katı bir gerçek olarak onun sizin oğlunuz olması hiçbir fark yaratmaz. Tüm seri katiller birilerinin oğullarıdır.

God Is Not Great bize hümanistlerin dinî inanç sahiplerinden farklı olduklarını söyler, çünkü onların “değiştirilmesi imkânsız bir inanç sistemleri” yoktur (250). O halde Hitchens'ın her an insanın özgürlüğüne duyduğu inancı, politik tiranlara ve İslamcı intihar bombacılarına duyduğu tiksintiyle birlikte terk etmeye hazır olduğunu kabul etmek gerek. Aslına bakılırsa mesele başka insanların dogmalarına geldiğinde şüpheci, kendi dogmalarına geldiğinde gerçek bir inanç sahibi olduğuna kuşku yok. Yeri gelmişken basitçe “öğretilmiş şeyler” anlamına gelen dogmada yanlış hiçbir şey yoktur.

Liberal özgürlük ve hoşgörü ilkeleri birer dogmadır ve bu onlara zarar vermez. Açık fikirlilik konusunda bağnaz olma, hoşgörü konusunda katı olma en basit haliyle liberal bir paradokstur. Liberalizm kendi kurucu ilkeleri söz konusu olduğunda aşırı liberal olmayı göze alamaz, bu da Batı'nın liberal olmayan düşmanlarına adil davranmak ile hayalarını ezmek arasında kalmasının nedenlerinden biridir. Britanya Başbakanı Tony Blair'in kendisini yapısöküme uğrattığı klasik bir demecde belirttiği gibi: "Hoşgörümüz Britanya'yı Britanya yapan şeylerden biridir. Dolayısıyla ya buna uyum gösterin ya da buraya hiç gelmeyin." Hitchens "haklı olduklarını *bilen*" insanlardan hazzetmez (282) ama çoğu kez onlardan biriymiş gibi konuşur. Kendi liberal-hümanist değerleri söz konusu olduğunda koşullara göre hareket ettiğini iddia etmek onun açısından düpedüz kötü niyettir.* Kesinlikle böyle biri değildir ve yeryüzünde neden öyle sayılması gerektiğini açıklayacak hiçbir sebep yoktur. Üstelik ukala tiplerden hazzetmiyorsa, nasıl oluyor da *neocan* olarak bilinen o köktenci ekipten birileriyle takılıyor?

Başka şeylerin yanı sıra akli yeteneklerin her şeye yetmediği kimi durumları inceliyorum. Örneğin kendi başına akla indirgenemeyen aklın kendisine bağlanmaya ihtiyacımız var. Hakikati keşfetmenin en başta neden bu kadar arzulanır olması gerektiğini kendimize her zaman sorabiliriz. Nietzsche'nin böyle düşünmediği açıkken, Henrik Ibsen'in de Joseph Conrad'ın da bununla ilgili şüpheleri vardı. Bu amansız hakikat isteğinin arkasında nasıl bir hınç, haset, endişe veya tahakküm etme dürtüsü saklanıyor diye sorabilir Nietzsche. "Hakikati keşfetmenin ve paylaşmanın ahlaki görevimiz olduğunu söyleyen iddianın olgusal temeli," diye yazar Dan Hind, "İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu söyleyen iddianınkinden fazla değildir."⁵⁶ Eğer akli savunacaksak, bunu yapmak için bize akıldan fazlasının ilham vermesi gerekir. Akla değer verilmesi gerektiği Sorel veya Schopenhauer için izahtan varestedir bir şey değildi.

* Sartre'ın felsefesinde özgür iradenin sorumluluğunu üstlenmemek için koşulları suçlayarak kendini aldatma. (Y.N.)

Rasyonelliğin bizzat doğası ve statüsü hakkında irrasyonelizm olarak değerlendirilemeyecek meşru ihtilaflar vardır. Örneğin aklın estetiği, hayal gücünü, sezgileri, duyuları ve hisleri ne ölçüde kuşattığı, hangi açıdan diyalojik bir mesele olduğu, neyin rasyonel bir temel olarak sayılacağı, aklın doğası gereği özgürlük, özerklik ve özbelirle-nim değerlerini taşıyıp taşımadığı, tözsel mi prosedürel mi, aksiyo-matik mi tartışmaya açık mı, araçsal mı ototelik mi olduğu gibi tartışmalardır bunlar. Her şeyi bütünleştiren ve açıklayan doğası içinde tarihsel olarak def etmeye çalıştığı mitolojilerin geri dönüştürülmüş bir versiyonunu ne derece taşıdığını, esas olarak nesnelere ilişkin bil-gimizi mi yoksa kişilere ilişkin bilgimizi mi model alacağını ve rasyo-nel egonun süper ego ve birincil süreçlerle hangi ilişkileri sürdürece-ğini kendimize sorabiliriz. Daha da ileri gidip, uygun bir şekilde akıl yürütmeye başlamadan önce dünyanın ilkesel anlamda en baştan beri kavranabilir bir yer olduğunu nasıl anlamlandıracağımızı, yaptığımız şeyler yüzünden yürüttüğümüz akılların doğru olup olmadığını ve aklın Ditchkins benzeri liberal rasyonalistlerin düşündüğü gibi sağ-duyu ve ılımlılıkla mı, yoksa John Milton ve Jakobenlerin savunduğu gibi devrimle mi ilişkili olduğunu sorgulayabiliriz. Ayrıca aklın sade-ce alacakaranlıkta mı uçtuğu*, hayvansı doğamızın karşısına mı ko-numlandırılacağı yoksa onun içkin bir parçası olarak mı görüleceği ve benzeri şeylerle ilgili sorular da vardır.

Denys Turner'dan alıntı yaparsak “rasyonellik” Aquino’lu To-mas’a göre “hayvani doğamızın formudur ... bedensellik düşünsel varlığımızın maddesidir.”⁵⁷ Teoloji bu anlamda materyalizmin bir türüdür. Bu cinsten maddi mahluklar olduğumuz için böyle akıl yü-rütürüz. Hayvan olmamıza rağmen değil, hayvan olduğumuz için akıl sahibiyiz. Bir melek konuşacak olsa söylediklerini anlayamazdık. Bu tür düşüncelerin, tam da Jonathan Swift’in muhteşem bir şekilde paraladığı türden rasyonel hoşnutlukları olan Richard Dawkins’in zihninin ön saflarında yattığını düşünmek güçtür. Şahane bir gaze-teci ama vasat bir teorisyen olarak kendisini soyut fikirlerden ziyade

* Yazar, Hegel’in, “Minerva’nın baykuşu alacakaranlıkta uçar,” cümlesine gönderme ya-pıyor. (Y.N.)

Zimbabve siyasetinde evinde hisseden Christopher Hitchens'ın da bunların üzerine derin derin düşündüğünü hayal etmek aynı şekilde zordur.

Robert Bolt'un *Her Devrin Adamı* adlı oyununda Thomas More, insanın Tanrı tarafından "zihninin karmaşıklığı içinde, akıllıca" ona hizmet etmek için yaratıldığını ileri sürerek çok Katolik bir akıl savunusunda bulunur. Krala bağlılık yemininin yeni versiyonu çıktığında, More şevkle kızına sözcüklerin tam olarak ne olduğunu sorar. Kız belgenin "ruh"una veya kaynağına dayanarak sabırsızca, ne önemi var ki, diye cevaplar. More da buna tipik bir papacı, semantik-materyalist bir tarzla şöyle yanıt verir: "Bir yemin sözcüklerden yapılır. Bunu kabul edebilirim." Fakat kızı aklını başına toplamadığı ve krala biat etmediği için onu azarladığında şunları söyleyen de aynı More'dur: "Eh, sonuçta bu bir akıl meselesi değil. Sonuçta bu bir sevgi meselesi." Sebepler ve akıl yürütmeler sonuçta biter. Fakat sonuca daha çok uzun zaman vardır.

Filozof Fichte'ye göre inanç (ancak dinî çeşidi değil) tüm bilgilerden önce gelir ve onların temelidir. Heidegger ve Wittgenstein içinse bilgi, dünyayla kurduğumuz ve asla tam olarak şekillendirilip temalaştırılamayacak pratik bağlarımıza gömülmüş varsayımlar içinde işler. Wittgenstein *Kesinlik Üstüne*'de şu yorumda bulunur: "Dil oyunlarımızın temelinde eylemlerimiz yatar."⁵⁸ Yapabilme bilgisi, bilmekten önce gelir. Ne kadar uzak görünürse görünsün tüm kavramsallaştırmalarımız, pratik yaşam formlarımıza dayanır. Bazı postmodern düşünürler buradan hareketle, aklın yaşam tarzlarının içine onlara etkin eleştiriler sunamayacak kadar gömülü olduğu sonucuna varır. Onlar açısından, böyle bir eleştirinin terimleri ancak kişinin mevcut yaşam tarzından türetilebilir, fakat eleştirinin didiklemeyle çalıştığı şey tam da bu yaşam tarzının kendisidir. "Topyekûn" eleştiri ve onunla birlikte derin politik dönüşüm olasılığı da böylece yasak bölgeye atılır. Fakat bir durumu eleştiriye tabi tutmak için onun dışında olmanız gerekmez. Her halükârda buradaki içeride ve dışarıda olma ayrımı ortadan kaldırılabilir. Kendimizi eleştirel olarak dünyadan uzak tutabilme becerisinin onunla ilişki kurma şeklimizin parçası olması, bizim gibi mahlukların özelliğidir.

Daha biçimsel akıl yürütmelerimizin hepsine payanda olan üstü kapalı kesinlikler veya verili kabul edilen hakikatler, bilim söz konusu olduğunda her yerde olduğu kadar açıktır. Örneğin bilimin verili kabul ettiği varsayımlardan biri, sadece “doğal” açıklamaların ihtimal dahilinde tutulacağı önermesidir. Bu pekâlâ akıllıca bir varsayım olabilir. Bir dolu berbat saçmalığı dışarıda bırakacağı kesindir. Fakat aslında bir önermeden ibarettir, kanıtlanabilir bir hakikatin neticesi değil. Eğer bir biliminsanı mikroskopta bakarken aniden, uğursuzca kendisine bakan Lucifer’in kızarmış gözleriyle karşılaşır veya en azından bunu titizlikle kontrol edilen koşullar altında yeter sayıda görürse, bilimin olağan genel kabulüyle bu işleyen varsayımı bırakmaya yahut Lucifer’in doğal bir fenomen olduğu sonucuna varmaya mahkûmdur.

O halde bilim diğer tüm bilgi formları gibi belli inançlardan faydalanır. En azından bu kadarı bilime şüpheyile bakan postmodernistler için yeter de artar. Ne var ki hümanistlerin her zaman biliminsanlarına karşı önyargılı oldukları ve postmodernizm söz konusu olduğunda sadece gerekçelerini değiştirdikleri akıldan hiç çıkarılmamalıdır. Eskiden biliminsanları, okuldan yakalarında kepekleriyle ve Rimbaud’nun sinemaya özgü bir sirk adamı olduğunu düşünerek çıkan, tarif edilemeyecek derecede hödük insanlar olarak görülürken, günümüzde mutlak hakikatin otoriter bekçileri oldular. Nesnellik olarak bilinen menfur ideolojinin, ideolojik önyargılarını kolayca kabul edilebilsin diye tarafsızlık kisvesi altında sunan bir düşüncenin işportacılarıdır onlar. Bilimin karşıtı bir zamanlar hümanizmdi; bugünlerde kültürcülük olarak biliniyor. Doğayı bastırmak veya yok etmek için şiddetle çabalarken radikal pozları kesen postmodern bir mezhep.

Bilimin, insana ait diğer tüm işlerde olduğu gibi, dayanaksız varsayımlar, bilinçsiz önyargılar, verili gerçeklikler ve nesneleştirilmeyecek kadar göze yakın inançlar kenarda dursun, gerçekten önyargılar ve taraftarlıklarla dolu olduğunu belirtmek için insanın bu karikatürle aynı fikirde olması gerekmez. Din gibi bilim de bir kültüredir. Sadece belli prosedürler ve hipotezlerin kümesi değildir. Richard Dawkins bilimin dindeki temel kötülükten yani inançtan aza-

de olduğunu ilan eder. Ama Charles Taylor'ın belirttiği gibi, "Bir biliminsanının yaptığı işte halihazırda bulgulara dayanmayan *hiçbir* varsayımın olmadığını savunmak, insanın ara sıra şüpheyile sarsılmadan hissedemeyeceği bir *kör* inancın yansımasıdır kuşkusuz."⁵⁹ Bakire Meryem şu an New Haven'ın üzerinde, bir eliyle İsa bebeği kavramış, diğer eliyle lakayt bir şekilde kâğıt paraları saçarak halde gökte belirirse, Yale'in laboratuvarlarında durmadan çalışan birinin pencereden başını bir an olsun uzatması için itibardan çok daha fazlasına ihtiyacı vardır.

Demek oluyor ki bilimin nobranca bakmaya çekindiği daha çok sayıda teleskop vardır. Bilimin hoşnutsuzluğu bastırmak için yüksek ruhbanları, kutsal inekleri, el üstünde tutulan kutsal metinleri, ideolojik retleri ve ritüelleri vardır. Bu kapsamda onu dinin tam karşıtı olarak görmek budalacadır. Foucault'cu deyişle her an bilimsel olarak "hakikat"ın diliyle konuşulan ve şans eseri o an bu dille konuşulmayan konular vardır. Örneğin ben ayın insan davranışlarına derin etki ettiği gerçeğini şans eseri de olsa biliyorum çünkü iyi huylu bir kaçık olarak bakmasam bile ayın dolunay olduğunu her zaman anlarım (ancak ben çizgiyi uluyup yanaklarımda kılların çıkması noktasında çiziyorum). Fakat kurumsal bağışlara kıymet veren biliminsanlarının, çok yaygın olan bu fenomeni araştırmak için çaba sarf edeceklerinden şüpheliyim. Bir edebiyat eleştirmeninin *Goosey Goosey Gander* [Badi Badi Ördek] üzerine üç ciltlik bir araştırma yayımlamasından farksız olurdu bu.

Dawkins'in *Tanrı Yanılgısı* kitabı, bilimin eline yüzüne bulaştırdığı durumlar ve sebep olduğu karmaşalar ve felaketler konusunda şaşılacak derecede ketum olsa da (örneğin engizisyonu kınar ama Hiroşima'dan söz etmez) çoğumuz, oyun sahnelemekten ekonomiyi yönetmeye kadar uzanan hemen hemen tüm ilginç insani meşgaleler gibi bilimin de halkla ilişkiler uzmanlarının bizi inandırmaya çalıştığından daha rizikolu, kararsız, çelişkili ve şansa dayalı olduğunun, ayrıca birçok uygulayıcısının test edilip onaylanmış bir hipotezi korumak için ellerinden gelen her şeyi yapacağının farkındayız. Buna karşılık *Tanrı Yanılgısı*, yazarının bu denli ateşli bir inanç duyduğu girişimin yanılabilirliği gerçeğini sadece bir-iki muğlak dokundur-

mayla idare eder. Bilimin ve teknolojinin insanlığa yaşattığı dehşetler söz konusu olduğunda tahmin edileceği gibi sessizdir. Kimyasal savaşın yerine engizisyonu koyun. Fakat yaşanacak olursa şayet, kıyametin her şeye kadir Tanrı'nın işi olarak değil teknolojinin neticesinde gerçekleşme ihtimali katbekat daha yüksektir. Kozmik alametler, gökyüzündeki ateşli işaretler ve gezegenin yaklaşan sonuyla dolu uzun kıyamet geleneğinde, onu öfkeli bir ilahın ufacık da olsa yardımını olmadan kendi başımıza getirebileceğimiz hiç tahayyül edilmemiştir. Elbette bu Ditchkins gibi insan türünün amigoluğunu yapan kişiler için bir gurur kaynağı olmalıdır. Olgun, kendi kendine yeten insanlar olarak bu işi bir başımıza mükemmel bir şekilde yapabilirken, kim gezegeni yakması için kızgın bir Tanrı'ya ihtiyaç duyar ki?

Bilimle ilgili bu tereddütlerden hiçbirini, onu doğru şekilde yapmak için gösterilen o sevecen, tutkulu, fedakâr, inançlı, zahmetli ve son derece etik emeği itibarsızlaştıracak şeyler olarak alınmamalıdır. Politik yaşamda ölüm ile yaşam arasında fark yaratabilecek şeyler ağır işlerdir. Ezilenler arasında insanın çok fazla şüpheciye denk gelmemesinin bir nedeni budur. Yine de nihayetinde tüm politikaların inanca dayalı olduğunu söylemek bu iddiayla mükemmel bir uyum içindedir. Doğru yapma çabası aynı zamanda dinî geçmişe sahip bir projedir. Charles Taylor modernitenin bilimsel olarak bağımsız ve tarafsız öznesinin köklerini soğuk *contemptus mundi*'siyle* nasıl modern öncesi dinî çilecilikten aldığına işaret eder.⁶⁰ En azından bu bilgi teorisi için konuşursak, dünyayı tanımanın içinde bir tür dünyayı reddetme halini barındırdığı tuhaf bir durum söz konusudur. Öyle bile olsa kendi kurtuluşları ve esenlikleri için işlerin nasıl yararlarına olacağını bilmeye ihtiyaç duyan kişiler vardır. Kısaca onlar için nesnellik, terimin belli anlamlarıyla doğrudan menfaatlerine seslenen şeydir. Ayrıca böyle bir ihtiyaç duymayan ve bu sayede nesnelliği bir yarılsama olarak görmekte özgür olan, kimilerini postmodernist olarak bildiğimiz daha ayrıcalıklı tipler vardır.

* Manastır edebiyatına ait bir öğreti. Bu düşünceye göre hayat günahkârdır, çünkü ilk günahın damgasını taşır. Bu nedenle aslanan nefis terbiyesiyle, çilecilikle ve fani şeyleri küçümsemekle gerçek hayata, öbür taraftaki hayata hazırlanmaktadır. (Y.N.)

Dolayısıyla bilim de inançla ilgilidir ama teolojiyle paylaştığı şey sadece bundan ibaret değildir. Bilakis kiliseler nasıl tarihsel misyonlarına büyük oranda ihanet etmişlerse, aynısı bilim için de söylenebilir. Bizzat kendim 20 yıl boyunca, 17. yüzyılın sonlarında meşhur Kraliyet Topluluğu'na ev sahipliği yapmış Oxford'daki Wadham Koleji'nde akademi üyesiydim. Topluluğun önde gelenlerinden John Wilkins kolejin müdürüydü ve Oliver Cromwell'in* kayınbiraderiydi. Oxford'un çoğunluğunun aksine, kolej içsavaşın ilerici tarafındaydı ve bunun bedelini ödedi. Wadham'ın eskiden beri başına buyruk niteliğe sahip politikaları, akademi üyesi Frederick Harrison'ın sendikalara duyduğu sempatiden ve 19. yüzyılda İngiliz pozitivistleriyle oluşturduğu çevreden, Müdür Maurice Bowra'nın (aslında bilimi hor görmüş biridir) 20. yüzyıldaki Bloomsbury tarzı düzen karşıtlığına kadar uzanmıştır. Radikal bir İngiliz okulunun bu listeye dahil olacağını düşünmekten memnunum. Wadham'ın politik muhalefeti kökenlerini, düşünce ve sorgulama özgürlüğünü piskopos ve kraliyete duyulan sadakatin önüne koymuş radikal ve bilimsel soydan almıştır. Nasıl bilimin özel bir toplumsal tarihe ait olduğu gerçeği soyut rasyonalistler tarafından kolayca unutuluyorsa, bilime şüpheyle bakan postmodernistlerin göz ardı etmeye meyilli olduğu şey de bu ilerici tarihtir. Din gibi bilimin de önemli bir bölümü, ulusötesi şirketlerin ve askerî-endüstriyel kompleksin uysal aracı olarak kendi devrimci kökenlerine ihanet etmiştir. Fakat bu bizi onun özgürleştirici tarihini unutmaya itmemelidir. Liberalizm, sosyalizm ve din gibi, bilim de kendisine ait olan en iyi geleneklerin kararlarıyla ayakta durur.

Bugünlerde dinden hazzetmeyen kimileri, bu tür kanaatlerden şüphe duydukları için böyle davranıyorlar, bu da Voltaire'in o kadar da saldırgan bulduğu bir şey değil. Çoğulcu bir çağda kanaatin hoşgörüsüyle çatıştığı düşünülür; oysa gerçek şu ki kanaat hoşgörü gösterilmesi gereken şeyin bir parçasıdır, böylece biri olmadan öteki var olamaz. Postmodernizmin kesinlik fikrine alerjisi vardır ve bu mü-

* Oliver Cromwell (1599-1658): İngiliz İçsavaşı'nda parlamentonun zaferinde etkin rol oynayan siyaset insanı, asker, yönetici. (Ç.N.)

tevazı, gündelik kavram üzerine epey teorik yaygara koparır. Bu haliyle bazı açılardan köktencilikğin diğer yüzüdür, o da kesinlik üzerinde bir yaygara koparır ama bunu olumsuz bir tarzda yapar. Kimi postmodern düşünürler tüm kesinliklerin otoriter olduğunu sanır. Söyledikleri şeylere tutkuyla bağlıymış gibi konuşan insanların gerginliğidir oysa bu. Dolayısıyla diğer şeylerin yanı sıra faşizme ve Stalinizme verilmiş aşırı bir tepkiyi temsil eder. 20. yüzyılın totaliter politikaları kendi dönemlerinde sadece hakikate saldırmakla kalmamış, gelecek kuşaklar için hakikat fikrinin yok edilmesine de katkıda bulunmuşlardır. Zehirli türden belli inançlar taşımak ve güçlü inanışlara sahip olmak arasındaki çizgi, bu durumda tehlikeli bir şekilde belirsizleşir. Kanaatin kendisi dogmatik bulunarak mahkûm edilir.

Kesinlikler gerçekten de yok edici olabilir. Fakat özgürleştirici de olabilir. Bu belirli olana duyduğu yarı patolojik hoşnutsuzluğuyla Jacques Derrida'nın belli ki asla kavrayamayacağı bir noktadır. Ücretlerinizin kesintiye uğratılmasındaki kesinlikte baskıcı hiçbir şey yoktur. Kendi paylarına liberaller, başka insanların kanaatlerine hoşgörülü olmaları gerektiği kanısındadırlar. Topyekûn bakıldığında, kendi kanaatlerinin içeriğinden çok, başka insanların kanaatleriyle ilgilenmektedirler. Hatta kendilerinininkinden çok, başka insanların kanaatleri uğruna daha gayretli bile olabilirler. Çağımız bu sebeple çok fazla inanan kişiler ve çok az inanan kişiler arasında bölünmüş haldedir. Yahut Milan Kundera'nın söyleyeceği gibi, ilahî ve şeytani arasında.⁶¹ İki taraf da besinini diğerinden alır. Bu çağ aynı şekilde değeri olguya tabi kılan teknokratik akıl ve olgunun yerine değeri koyan köktenci akıl arasında da bölünmüş haldedir.

İnanç (inancın her türlü) ilk başta bir tercih meselesi değildir. İnsanın kendisini bir şeylere inanırken bulması onu yapmak için bilinçli bir karara varmaktan daha yaygındır. Yahut en azından kendinizi zaten ona meyilli bulduğunuz için böyle bilinçli bir karar almanız daha yaygındır. Bunun bir belirlenimcilik meselesi olduğunu söylemeye dahi gerek yok. Daha ziyade, insanın vazgeçemeyeceği bir bağlılığa kapılma meselesidir. Esasen irade meselesi de değildir, en azından modern çağın bu çok fetişleştirilmiş melekeyi düşündüğü

anlamda. Sınırınız gökyüzü, asla asla demeyin, denerseniz başarabilirsiniz, istediğiniz her şey olabilirsiniz: Bunlar Amerikan rüyasının sanrılarıdır. ABD’de bazı kişiler için ayıplı Y’li sözcük “yapamazsın”-dır. Olumsuzluğa sık sık bir düşünce suçuymuş gibi bakılır. Sosyalist gerçekçiliğin ortaya çıkışından bu yana dünya böyle patolojik bir iyimserliğe tanık olmamıştır. İnsanın sınırsız kapasitesine duyulan bu Faust’çu inanç asla umut erdemiyle karıştırılmamalıdır. Ancak var olduğu sürece inanç, kanaatlerimizi nasıl edindiğimizle ilgili gönüllü bir yanlış anlama içinde, hatalı bir şekilde irade edimleri denen şeyle ilişkilendirilmeye devam edilecektir.

İnancın nihayetinde bir tercih meselesi olmadığını söylemenin Hıristiyanlıktaki yöntemi lütuf kavramıdır. Hıristiyanlığın bakış açısında inanç, aynı dünyanın kendisi gibi bir armağandır. Bu başka şeylerin yanı sıra Hıristiyanların, Tanrı’ya inanmalarının tüm sebeplerine bilinçli bir şekilde sahip olmadıkları anlamına gelir. Fakat zinde kalmaya, bireyin üstün değerine veya samimi olmanın önemine neden inandıklarını açıklayan sebeplerin hepsini bilinçli bir şekilde bulmuş birileri de yoktur. Sadece ultra rasyonalistler buna ihtiyaç duyduklarını düşünürler. İnanç tümüyle bilinçli bir şey olmadığı için, onu sadece düşünce yoluyla terk etmek nadir bir şeydir. Çok daha fazlasının da değiştirilmesi gerekir. Aklına bir düşünce takıldı diye hayatı boyunca muhafazakâr olmuş birinin birdenbire devrimciye dönüşmesi olağan bir durum değildir. Bu Dawkins’in hatalı değerlendirmesiyle inancın ispatlara kapalı olduğunu söylemek veya kişinin inançları konusunda fikrini değiştirebileceğini inkâr etmek değildir. İnançlarımızı aperitiflerimizi seçer gibi seçmiyoruz olabiliriz ama bu Stanley Fish gibi neopragmatiklerin düşünmeye yatkın olduğu gibi onların çaresiz birer mahkûmu olduğumuz anlamına gelmez. Belirlenimcilik iradeciliğin tek alternatifi değildir. Sadece gerçekten derinlere gömülmüş inançları değiştirmek için fikrinizi değiştirmekten daha fazlasını yapmak gerekir. Rasyonalistler inancın (her halükârda başka insanların inançlarının) gösterdiği dirayeti, akli kuşatan ama aynı zamanda onu aşan belirgin bir içsel derinliğin işareti olarak görmek yerine, irrasyonel bir inatçılık olarak değerlendirmeye meyillidirler. Belli taahhütlerimiz ve bağlı-

lıklarımız bizi biz yapan şeyler olduğu için, Hıristiyanların geleneksel olarak dinden dönme dediği ve insanın basitçe bir görüşün yerine başkasını koymasından çok daha fazlasını gerektiren şey olmadan onları değiştiremeyiz. Başkalarının inançlarının düpedüz irrasyonel şeyler gibi görünmesinin bir sebebi budur ki bazen gerçekten de öyledir.

KÜLTÜR VE BARBARLIK

Neden ben de dahil en olmaz denen insanlar birdenbire Tanrı hakkında konuşur hale geliyor? Adeta Zerdüştlüğün veya neo-Platonculuğun toplu şekilde yeniden canlanması kadar şaşırtıcı bir biçimde teolojinin teknokratik 21. yüzyılda, bir kez daha başını göstereceğini kim düşünürdü? Mahallemdeki kitap dükkânında neden birden “Ateizm” başlıklı bir bölüm peydah oldu ve acaba şimdi “Hafif Vaftizci Eğilimleri Olan Doğuştan Şüpheli” levhalı başka bir bölüm açmayı da düşünüyorlar mıdır? Tam da güvenle postteolojik, postmetafizik, hatta posttarihsel bir çağa adım atarken, neden Tanrı sorunu aniden yine patlak verdi? Bunu sadece yıkılan kulelere ve fanatik İslamcılara yormak mümkün mü?

En azından büyük bölümü için mümkün olduğunu hiç sanmıyorum. Kuşku yok ki Ditchkins’in dine duyduğu horgörü Dünya Ticaret Merkezi’nin enkazlarından çıkmadı. Tartışmanın belli kıyımlarının buradan örnekler çıkardığı doğrudur. Aynı zamanda meşum bir olgudur, çünkü entelektüel tartışmalar, derine yerleşmiş bazı ırkçı korkular ve fantezilerle birlikte keder, nefret, histeri, aşağı-

lanma ve intikam dürtüsünden türediği zaman en kaliteli düzeylerinde olmuyor. Ancak nasıl Kuzey İrlanda'daki 30 yıllık çatışmalar Papalık'ın yanılmazlığıyla ilgili olmamışsa, 11 Eylül de aslında dinle ilgili değildi. (*Tanrı Yanılgısı*'nda Kuzey İrlanda'daki mücadelelerin Hristiyan inancının türleri üzerine verilen bir kavga olduğunu iddia eden yanılgıya arka çıkması, Dawkins'in dine duyduğu saplantı hakkında çok şey anlatır.) Radikal İslamın kendi dini hakkında sahip olduğu anlayış müthiş derecede az ve gördüğümüz gibi eylemlerinin büyük oranda politik saiklerle gerçekleştiğini işaret etmek için elde sağlam deliller var.

Bu üstünkörü tezdten şüphe duymak için başka sebepler de var. İslamcı köktencilik Batı medeniyetine sadece kan ve ateşle değil aynı zamanda Batı'nın kendi inanma ihtiyacı ile bunu yapmasını engelleyen kronik âcizliği arasındaki çelişkiyle de kafa tutuyor. Batı bugün mutlak hakikatlerin ve temellerin kendisi için hiçbir sorun arz etmediği (eder miydi hiç!) dinç ve güçlü bir "metafizik" düşmanla yüz yüzedir. Dahası bu tam da geç moderniteyle veya isterseniz postmoderniteyle cebelleşen Batı medeniyetinin olabildiğince az inançla sıkıntıları aşmaya çalıştığı bir anda yaşanıyor. Batı, post-Nietzsche'ci bir halle, pratik materyalizm, politik pragmatizm, ahlaki ve kültürel görelilik ile felsefi şüpheciliğin oluşturduğu kutsallık taşımayan bir karışımla kendi geçmişinden getirdiği metafizik temellerin altını oymakla meşgul görünüyor. Tabiri caizse bunların hepsi zenginlik için ödenen bedellerdir.

Mesele tam olarak, Batı'nın büyük anlatıları terk ettiği sırada karşısına yeni birinin (İslamcı teröre ait anlatının) çıkması ve onun aklını karıştırması değildir. Sorunun bu şekilde ortaya konması iki olay arasındaki bağı ıskalar. Ayrıca durumu gerçekte olduğundan çok daha ironik bir şey gibi gösterir. Dillere dolanan tarihin ölümü yani kapitalizmin artık dünyada rakipsiz olduğu söylemi, Batı'nın küresel tahakküm projesindeki küstahlığı yansıtır. Dahası radikal İslam formuyla bir geri tepmeyi tetikleyen, böylece tarihin sona erdiği tezini çürüten şey bu saldırgan projedir. Bu bakımdan tarih defterini kapatma girişiminin kendisi onu tekrar açtırmıştır. Bunun yaşandığı ilk durum da değildir. Sovyet blokunun çöküşünden bu yana kendi kü-

resel çıkarlarını çekincesiz bir şekilde takip edebileceğine güvenen Batı, altından kalkamayacağı işe girişmiş, kendisini yeni bir isyankâr düşmanla karşı karşıya bulmuş ve bunu yaparak büyük anlatıların sona erdiğini söyleyen postmodern tezi zayıflatmıştır. Genel olarak ideolojilerin taşı tarağı tümünden topar gibi görüldüğü bir anda, Amerika Birleşik Devletleri'nin gerileyen küresel hegemonyası onları yeni muhafazakârlığın bilhassa zehirli bir türü altında tekrar gündeme sokmuştur. Fanatik dogmacılardan oluşan küçük bir hizip Beyaz Saray'ı işgal etmiş ve ikinci sınıf bilimkurgu eserlerdeki karakterler gibi dünyaya hâkim olmak için hazırladıkları planları uygulamaya girişmişlerdir. Adeta Scientologist'lerin Downing Sokağı 10 Numara'yı ele geçirmesi veya *Da Vinci Şifresi* meraklılarının Elysée Sarayı'nın koridorlarında devriye gezmesi kadar tuhaf bir şeydi bu.

İleri kapitalizm tabiatı gereği agnostiktir. İnancının kıtlığı aşırılıklarla, sadece dışsal bir aşırılıkla değil aynı zamanda kendi içinde büyüyen çeşitli köktencilikler şeklinde içsel bir aşırılıkla karşılaştığında da bu onun özellikle yumuşak ve formsuz görünmesine neden olur. Modern piyasa toplumları genelde seküler, görelî, pragmatik ve maddecidir. Sadece inandıkları şeylerden ötürü değil yaptıkları şeylerden ötürü böyledir. Bu tavırlarını sürdürdükleri sürece pek tercih şansları da yoktur. Sorun bu kültürel iklimin aynı zamanda, politik otoritenin kısmen bağlı olduğu metafizik değerleri de zayıflatma eğiliminde oluşudur. Kapitalizm bu metafizik değerlerden ne kolayca vazgeçebilir ne de onların hepsini ciddiye alabilir. Başkan Eisenhower'ın zamanında [komedyen] Groucho Marx'ın üslubuyla duyurduğu gibi: "Ta derinlerde hissedilen bir inanç üzerinde temellenmezse devletimizin hiçbir anlamı olmaz ve bu inancın ne olacağı umurumda değil."⁶² Dinî inanç bu bakış açısında hem hayati hem de anlamsız bir şeydir. Amerika'nın politik platformlarında ayinsel bir şekilde Tanrı'nın ismi zikredilip durur ama bu onu Dünya Bankası'nın kurul toplantısına çıkarmaz. Duvar kâğıdınızı seçerken Platonik Formlar veya Dünya Ruhu'ndan destek aramak gibi bir şeydir bu. Kendi açılarından piyasanın metafiziği yerinden ettiğinin farkında olan dinî sağın ideologları bu değerleri yeniden yerine koyma çabasındadırlar, bu da birkaç açıdan postmodern göreliliğin gerici köktenciliği beslediği noktalardan biridir. Çok az şeye inananlar, hemen

hemen her şeye inanmaya hazır olanlarla dirsek teması içindedirler. İslamcı terörizmin yükselişyle bu çelişkiler çarpıcı şekilde keskinleşmiştir. Şimdi Batılı yaşam tarzının inanç için çok teşvik edici olmadığı bir anda, insanların inanması her zamankinden daha fazla gereklidir.

Liberalizmin ekonomik türü insanlara ve topluluklara aman vermiyor, bu süreçte tam da sosyal ve kültürel liberalizmin baş etmekte çok âciz olduğu şiddetli geri tepmeler tetikleniyor. Terörizm bu bakımdan da liberal kapitalizme özgü belli çelişkilerin altını çiziyor. Liberal çoğulculuğun inancın içeriğine karşı belli bir kayıtsızlık taşımaktan kendini alamadığını çünkü liberal toplumların, insanların bir inanca özgürce sahip olması gerektiğine inanacak kadar inanç sahibi olmadığını öncesinde görmüştük. Bu kültürler, insanların inançları özgürlük ve hoşgörü ilkelerinin kendisini tehlikeye atmadığı sürece, aslında onların inandıkları şeylere karşı belli bir yaratıcı kayıtsızlık sergilerler. Liberal toplumun *summum bonum*'u* inananları rahatsız etmeden inançlarıyla baş başa bırakmaktır. Yol kenarında kanamadan ölecek olsanız, duyarsız oldukları için değil mahremiyetinize müdahale etmekten çekinecekleri için yürüyüp geçecek İngilizler gibidir.

Böyle kültürler inanca karşı tamamen biçimsel veya prosedürel bir yaklaşım sergilerler, bu da çok köklü ve değişmez inançları yahut kimlikleri belli bir ironik mesafede tutmayı gerektirir. Liberal toplum bu açıdan uzun, açık uçlu ve sonsuza dek çözümsüz kalacak bir tartışmadır. Nitekim bu değerinin kaynağı olduğu gibi kırılabilirliğinin de kaynağıdır. Dış saldırılar karşısında sıkı bir fikir birliği arzulanırlar olandır ama buna ulaşmak liberal demokrasilerde diğer devlet türlerinden daha zordur. Hele çokkültürlü olduklarında iyice güçtür. İnanç konusundaki liberal ilgisizlik, büyük ihtimalle politik kriz zamanlarında, özellikle insanların kendilerini kanlı canlı bir metafiziksel düşmanla yüz yüze buldukları anlarda engele dönüşecektir. Ruhsal gücünüzün göstergesi olarak başvurduğunuz çoğulculuğunuz, politik otoriteniz üzerinde zayıflatıcı bir etki yapabilir, hele ço-

* (Lat.) En yüksek iyi. (Y.N.)

gülcülüğü entelektüel bir korkaklık olarak gören yobazlarla karşı karşıyasınız. Özellikle kimi Amerikalılar arasında çığırtaçlığı yapılan, İslamcı radikallerin Batı'daki özgürlükleri kısıktığını söyleyen fikir, ancak gizli gizli kafelerde uyuşturuç çekmenin ve Gilles Deleuze okumanın hayalini kurdukları önermesi kadar ikna edicidir.

Ekonomik liberalizmin yol açtığı toplumsal yıkım, bazı kuşatılmış grupların ancak dışlayıcı bir kimlik veya tavizsiz bir öğretiyeye sıkıca yapışarak kendilerini güvende hissedebilmelerine neden olur. İnanç biçimleri çok aşırıya varıyorsa, ne yazık ki bunun sebebi kısmen ileri kapitalizmin onlara çok fazla alternatif sunmamasıdır. Diğer sebeplerle birlikte, yurttaşlarından pek inandıkları şeylere dayanmayan, otomatikleşmiş, yerleşik kabuller üzerinden rıza alma çabasında olması bundandır. İleri kapitalizm, tebaasından çok büyük ruhsal bağıllık bekleyen rejimlerden değildir. Coşkunluk teşvik edilmekten ziyade korkulan bir şeydir. Kitleler yataklarından çıktıkları, işe koyuldukları, tükettikleri, vergilerini ödedikleri ve polis memurlarını dövmekten uzak durdukları müddetçe, kafaları ve kalplerinde dönenler çoğu kez tümüyle ikincil meseledir. Sistemin otoritesi mührünü çoğunlukla ideolojik inanışlarla değil pratik, maddi yollarla vurur. Kurtuluş Ordusu'nu* işler halde tutarken, sistemi işler halde tutan şey inanç değildir. Bu da "normal" zamanlarda bir avantajdır çünkü erkekler ve kadınlardan çok fazla inanç talep etmek kolayca geri tepebilir. Politik kargaşa zamanlarındaysa yararlı olması çok daha düşük bir ihtimaldir.

Edebiyat eleştirmeni Catherine Gallagher kurgu eserler okumanın başka şeylerin yanı sıra, inanç karşısındaki rahatlık için yaratıcı bir egzersiz olduğunu ileri sürmüştür.⁶³ Ona göre bir şeyin kurgu olduğunu bilirken o kurguyu okumak, aynı anda hem inanma hem de inanmama halinin olduğu "ironik bir bölünük" içermekte. Bu açıdan (Gallagher bu gerçeğe değinmemiş olsa da) en büyük İngiliz romancılarından Samuel Richardson'ın *Clarissa* isimli romanının gerçek bir yaşamöyküsü olarak ele alınmasını istememesi ama önsözde

* Dünya çapında faaliyet gösteren, çok sayıda dükkâna sahip olan Protestan yardım kuruluşu. (Y.N.)

eserin kurgusal olduğunu açıklamaktan da geri durması ilginçtir. Roman gerçek bir anlatı olarak görülseydi, örnek olma etkisi ahlaki gücüyle birlikte darbe yiyebilirdi; kurgu olduğu düşünülse, ahlaki gücü ölümcül şekilde zayıflayabilirdi. Tüm gerçekçi kurgular bu dengeleyici fiille uğraşırlar, özgünlüklerine zarar vermeden içeriklerini genelleştirmeye çalışırlar. Her neyse, Gallagher'ın vurguladığı nokta, kurgusal erkek veya kadın kahramanın saf masumiyeti karşısında okuyucuların bu dünyevi şüphecilikle kendilerini üstün hissetmeye davet edilmeleridir. Öykü, kişinin hemen aşırı bağlanmadığı, seçeneklerini açık tuttuğu ve başka olasılıklara karşı uyanık kaldığı spekülatif bir girişime dönüşür. Okuyucu karakterlerin gerçekliğine güvenmediğinden, onları kafasında acele etmeden canlandırabilir, inandırıcılıklarına ve onları yaratan ustalığa hayranlık besleyebilir. “Bu esnek zihinsel haller,” diye yazar Gallagher, “modern özelliğin olmazsa olmaz şartlarıydı.”⁶⁴ Empati kurmaya ve özdeşleşmeye karşı yaptığı ironik reddiyle kurgu, ideolojinin bir tür alternatifi olur. Yahut en azından, belli türden bir ideolojiye alternatif olduğu iddia edilebilir, çünkü hiçbir ideoloji ironiden ve özyansıtmadan muaf değildir. Ne kadar korkunç bir cinsiyetçi olduğunu itiraf etmek son derece mümkündür.

Çokkültürlülük en etkileyici haliyle, bu farklılıkları, neyin farklı olduğu çok yakından bakmadan tatlılıkla kucaklar. Aynı konu üzerinde bir sürü farklı görüşe sahip olmada doğası gereği pozitif bir yan olduğunu düşünme eğilimindedir. Mesele Holocaust'un gerçekten yaşanıp yaşanmadığını sormaya gelince aynı tavrın geçerli olup olmayacağını bilmek ilginç olacaktır. Bundan ötürü bu saf ve yüzeysel çoğulculuk, başka insanların inançlarına dinamik bir şekilde karşı çıkma alışkanlığını uyuşturma eğilimindedir. Örneğin bu inançları katıksız birer zırva veya saçmalığın daniskası olarak sayma alışkanlığını köreltmektedir, oysa herkesin bunu yapma hakkı da korunmalıdır elbette. Bu inançları kafataslarına gömülebilecek insanlarla uğraşmak için ideal bir antrenman sahası değildir. Christopher Hitchens'ın dine yönelttiği polemğin daha kabul edilebilir yönlerinden biri, onu zehirli ve iğrenç bulduğunu gerçekten korkusuz bir şekilde ilan etmesidir. Belki de yeni post-Marksist karakteriyle, Mao'nun

Tibet halkı ve kültürüne açtığı savaşı, “Din zehirdir” sloganıyla başlatmasını biraz utanç verici buluyordur. Ama o yine de silahlarına yapışmakta haklıdır. İnançlara sadece inanç oldukları için saygı duyulmaz. Her türlü rahatsız edici eleştirinin “suistimal”e yol açtığı toplumların açıkça bir sorunu vardır. “Suistimal” Amerika’nın son moda sözcüklerinden biri olup, mevcut haliyle birine karşı hararetleli bir tartışmaya girmek veya başka kişilerin duymamayı tercih ettiği tatsız politik gerçekleri sayıp dökmek gibi affedilmez suçları da içermektedir.

İnanç şişkinliği, agnostik, geç kapitalist medeniyetin bizzat doğmasına yardımcı olduğu şeydir. Sadece köktencilüğün koşullarının yaratılmasına katkı sunması sebebiyle böyle değildir. Aynı zamanda akıl aşırı tahakkümcü, hesapçı ve araçsal hale geldiğinde, makul bir inanç türünün beslenip gelişmesini önleyecek kadar sığ bir toprağa dönüştüğü için de böyledir. Sonuç olarak inanç, teologların inancılık dedikleri bir irrasyonelizm türüne evrilip sırtını tamamen akla döner. Buradan fanatikliğe geçmek çok kolay bir adımdır. Rasyonalizm ve inancılık birbirlerinin aynadaki yansımalarıdır. İki boyutlu aklın diğer yüzü inanca dayanan bir gerçekliktir. “Akıl geri çekildiğinde,” diye yazar John Milbank, “içeriye genelde şiddetli sonuçlarıyla inanç akın eder.”⁶⁵ Aklın değerle sorunu varsa inancın da olgularla sorunları vardır. Yeni muhafazakârlık, ideolojik heyecanı içinde gerçeklik gibi ıvır zıvır şeyleri dert etmeyen bir inancılık türüdür. Köktencilik, başka şeylerin yanı sıra, tüm büyük ruhsal meseleleri alaycı bir tavırla bir kenara atan ve bunu yaparken bu meseleleri yobazların tekeline açan sığ ve teknolojik bir rasyonellikle bağnazlığa saplanmış kişilerin inancıdır.

Buna karşılık akıl, öncesinde öne sürdüğüm gibi, *mantık olarak* sahici olmak için kendisini kendinden başka bir şeyde temellendirmek zorundadır. Kendisini esas olarak bir tür sevgi dolu sadakat veya barışçıl bir topluluğa değil de maddi çıkarlara ve politik tahakküme dayandırır, inanç ve akıl birbirinden kopacak, inancılık ve rasyonalizm olarak bilinen o ruhsuz karikatürlerine dönüşeceklerdir. İnanç kıtlığının inanç fazlalığına dönüştüğü başka bir durum daha vardır, Batı aslında Kutsal Kitap’ın barış, adalet ve kardeşlik müjde-

sine inanıyor olsaydı muhtemelen zamanının çoğunu Arap çocuklarını yakıp öldürmeye harcamaz ve bu yüzden Allah adına uçaklarla nükleer reaktörlere çarpacak insanlar konusunda bu kadar endişelenmek zorunda kalmazdı. Dinî inançları hakkında bilgi sahibi olan Müslümanlar da bunu yapmayı düşünmezlerdi. Hiç şüphe yok ki bu değerler gerçekten hâkim olsaydı, dünya katbekat daha iyi bir yer olurdu. Filistin ve İsrail arasındaki çatışmada adalet hayata geçirilirdi. İnsanlık kendisini Doğa üzerinde tahakküm kuran değil onu idare eden bir varlık olarak görürdü. Savaşlar yerini barışa bırakırdı. Bağışlayıcılık başka şeylerin yanında, yoksul uluslara yük olan felç edici borçların da affedilmesi anlamına gelirdi. Karşılıklı sorumluluk duygusu bencil bireyciliği def ederdi. Mesele şu ki bunların tümüyle gerçekleşmesi için inananların kendi değerlerini ciddiye alması zorunludur. Görünüşe bakılırsa bunun gerçekleşmesi çok uzak bir ihtimaldir.

Ekonomik liberalizm küresel düzlemde büyük göç dalgaları yarattı ve Batı içinde bu çokkültürlülük denen şeyi ortaya çıkardı. Burada da bir çelişki saklı çünkü kapitalizm küresel ölçekte ne kadar gelişip büyürse, bu bağlamda ulus devletlerin tebaaları üzerindeki kontrolünü gevşetme tehdidi o kadar artar. Kültür, iktidarı kendi deneyimlerimizle örerek ve böylece üzerimizdeki hâkimiyetini sıkılaştırarak ona yataklık yapan şeydir. Bunu başaramayan bir otorite çok soyut ve soğuk bir görünüm alacak, böylece yurttaşlarının koşulsuz bağlılıklarını güvence altına alamayacaktır. İktidar insanların sadakatini kazanacaksa, kendisini kültüre dönüştürmelidir. Fakat aynı anda birçok farklı kültürle yatağa girmesi gereken bir iktidar dikkat çeken bir dezavantaja sahiptir. Britanya'nın savunma ve güvenlik düzeninin kalbinde faaliyet yürüten bir düşünce kuruluşu yakın zamanda, "göçmen topluluklara sınırlar çizmek"te başarısız olan, "çokkültürlülüğe gösterilen yersiz saygı"nın politik aşırılıkçılara karşı mücadeleyi zayıflattığını iddia eden bir rapor yayımladı. Raporun yaptığı uyarıya göre sorun büyük oranda toplumsal parçalanmışlık sorunuydu. Toplumu tarihi, kimliği, hedefleri ve değerleri konusunda her geçen gün ayrılan çokkültürlü bir ulus olarak resmediyordu. Kısaca ulusun liberal değerleri, terörizmden korumaya çalıştığı liberal değerlerin altını oyuyordu.

Britanya’da, ülkeye gelecek yeni göçmenlere öğretilmesi gerektiği söylenen sözde Britanya değerlerinin neler olduğuyla ilgili tartışmayı ele alalım. Ortada Britanya değeri diye bir şey olmadığı için bu girişimde aşılmaz bir problem yatıyor. Sırp veya Perulu değeri diye bir şey de yoktur. Adalet ve insanîyet, eşitlik ve şefkat üzerinde hiçbir ulusun tekeli yoktur. Bazı kültürlerin bir değeri diğerlerinden daha fazla el üstünde tuttuğu doğrudur (Araplar ve misafirperverlik veya Britanyalılar ve duygusal özdisiplin bu duruma örnek olabilir). Fakat misafirperverlikte içsel anlamda Arap hiçbir yan yoktur yahut öfke krizine girmemede doğal bir Britanyalılık söz konusu değildir. Hoşgörü ve merhamet, sadizm ve cinsel kıskançlık gibi gezegenin her yerinde bulunabilecek şeylerdir. Kuzey Kore veya Suudi Arabistan gibi ülkeler bireysel özgürlükler gibi ahlaki değerlere burun kıvrırlarken, Britanya ve Birleşik Devletler gibi ülkeler yabancıları sıcak karşılamayı ve yoksullara bakmayı öğütleyen ahlaki tembihlere kulak asmayabilirler. Fakat bu, söz konusu değerlerin evrensel doğasını çürütecek bir sav olamaz.

Erdemin veya kötülüğün etnik kökeninize dayandığı fikrini reddetmek radikal Aydınlanma’nın güçlü kazanımlarından biriydi. Bosna’da değil de Boston’da doğduğu için kimse ahlaken daha iyi sayılamaz. Tuzu kuru bir ortamda yetişmenin belli tür erdemlerin gelişmesini; kavgalar, kıtlık ve mezhepçi nefretle dolu bir toplumda yetişmeye kıyasla daha kolay hale getirdiği doğrudur. Fakat kolayca elde edilen erdem övgüye o kadar layık görülmezken, elverişsiz ortamlarda cömert, cesur ve affedici olmayı başaran insanlar övülmeyi çok daha fazla hak ederler. Gerçekten göz kamaştırıcı erdemleri hayata geçirecek fırsatları dahi olabilir. Hatfield veya Hamptons’da yaşayanlar genelde bu fırsatlardan mahrum kalıyor.

Kültürel farklılık adına evrensel değerlerin varlığını inkâr eden postmodernistler, farkında olmadan kendilerini Trafalgar için coşkuyla konuşanlar ve Aziz George hayranlarıyla işbirliği içinde bulabilirler. Britanya’ya göç etmiş ortalama bir Müslüman dışının temel ahlaki değerleri, İngiltere doğumlu bir tesisatçının değerleriyle aynıdır. Hiçbiri genelde en sağlam politikanın yalan söylemek ve hile yapmaktan geçtiğini ya da çocukların öldüresiye dövüldüğünde iyi

olacaklarını iddia etmeyecektir. Farklı görenekleri ve inançları pekâlâ olabilir. Ama çarpıcı olan şey iyi yaşamının ne olduğu sorulduğunda aralarında oluşacak ortak zeminin enginliğidir. Dinî ahlak söz konusu olduğu sürece Allah ve Yehova arasında sigara kâğıdı kaydırır gibi gidip gelmek zordur. Doğrusu bu kısmen Ditchkins'in dinî ahlakta tiksindirici bulduğu şeydir.

O halde kültür çeşitliliğinin neden iktidar için sorun yaratacağını görmek kolaydır. Çokkültürlülük sadece teröristler için bir üreme alanı olarak işlev görebileceği için değil politik devlet, yurttaşlarını maddi anlamda ayrımcı politikalar satabilmek için makul oranda sıkı bir kültürel fikir birliğine bağlı olduğu için de mevcut düzene tehdittir. Kültürü çoğunlukla *Mansfield Park* ve *Sibirli Flüt* gibi gören kişiler, hararetle kültürü bir dil, kıyafet ve dinî görenek gibi tartışmaya başladığında, politik bir krizin kapıda olduğundan epey emin olabilirsiniz.

Aynı yeni sol düşünürlerden Raymond Williams ve E.P. Thompson gibi Britanya başbakanları da ortak bir kültüre inanırlar. Sadece başbakanlar ortak bir kültürden bahsettiklerinde, Londra'nın yeraltı metro duraklarını bombalamasınlar diye herkesin aynı inançları paylaşması gerektiğini düşünürler. Fakat hakikat şu ki hiçbir kültürel inanç, süreç içerisinde dönüşüm geçirmeden yeni gelenlerin oluşturduğu büyük gruplara yayılamaz. O dar kafalı "entegrasyon" felsefesinin anlayamadığı şey budur. Beyaz Saray'da, Downing Sokak'ta veya Élysée Sarayı'nda kendi inançlarının başkalarına yayılma sürecinde değişebileceği veya onlara meydan okunabileceği kesinlikle öngörülüyor. Bu konuda ortak kültür, yabancıları halihazırda yerleşik ve sorgulanmayan bir değerler çerçevesine oturturken, bu önceden düzenlenmiş ahenge tehdit teşkil etmeyen tuhaf görenekleriyle istediklerini yapmak için özgür bırakan bir anlayıştır. Bu politika yeni gelenleri bir anlamda içine alırken, diğer anlamda tümüyle yalnız bırakır. Aynı anda hem çok sahiplenici hem de çok uzaktır. Terimin daha radikal anlamıyla ortak bir kültür, herkesin aynı şeyi inandığı bir kültür değil, herkesin yaşam tarzını ortak ve işbirliği içinde belirleme konusunda eşit statüye sahip olduğu bir kültürdür.

Şayet bu halen marjinal sayılan kültürel geleneklere ait kişileri dahil etmekse, sonunda içinde yaşama ihtimalimizin yüksek olduğu kültür şu an sahip olduğumuzdan çok farklı olacaktır. Öncelikle daha çeşitli olacaktır. Tüm üyelerinin aktif katılımından doğacak bir kültürün, yeni üyeleri ancak kendi şartlarına uymaları koşuluyla kabul eden yeknesak bir kültüre kıyasla karma ve değişken olması daha muhtemeldir. Bu bakımdan eşitlik farklılıkları doğurur. Mesele kültürlerin çeşitliliğini ortak bir Britanyalılık şemsiyesi altında toplamak değil, kabul edilen tüm kimlikleri bir potaya koyup içinden neyin çıkabileceğine bakmaktır. Britanyalı ve Amerikan yaşam tarzı, Müslümanları hazır bir Britanya veya Amerika kültürüne kaydetmek yerine, birçok dindar Müslümanın dile getirdiği materyalizm, hedonizm ve bireycilik eleştirilerini kabul etmiş olsa, Batı medeniyeti kesinlikle iyi yönde değişim gösterirdi. Sözünü ettiğim, Müslümanları ve ötekileri kendilerine özgü ve büyüleyici derecede ezoterik şeyleriyle yalnız bırakıp onlara güvenli bir mesafeden saygı duyan çokkültürlülüktən çok farklı bir vizyondur.

Çağımızda yaşanan şey kısmen Tanrı'nın medeniyetin safından barbarlığın safına geçmiş olmasıdır. O artık Batı'nın kısa saçlı, mavi blazer ceketli Tanrı'sı değildir. Yahut öyleyse bu imgesi artık Porto, Cardiff veya Bologna'da değil neredeyse tamamen Birleşik Devletler'de varlık gösteriyor. Onun yerine gelen John Locke ve John Stuart Mill'i yaratmış olsa bile bunu uzun zaman önce unutmuş öfkeli, esmer tenli bir Tanrı'dır. Daha da ileri gidip yeni barbarlık formunun kültür olarak görüldüğü de iddia edilebilir. Hâlâ medeniyet ve barbarlık arasındaki çatışmadan bahsetmek mümkündür; fakat medeniyet ve kültür arasındaki çatışmadan söz etmek aynı tartışmanın daha incelikli bir biçimidir. Medeniyet evrensellik, özerklik, refah, çoğulluk, bireysellik, rasyonel spekülasyon ve ironik bir kendinden şüphe etme hali demektir; kültür ise karaciğerlerimiz veya pankreasımız gibi içimize yerleşmiş, erkeklerin ve kadınların uç koşullarda onun adına adam öldürmeye hazır oldukları sorgulanamaz sadakatler ve bağlılıkların tümüne işaret eder. Kültür göreneksel, kolektif, tutkulu, kendiliğinden, sorgusuz, ironik olmayan ve rasyonel olmayan demektir. Bu durumda bizim medeniyetimiz varken onların kül-

türü olduğunu söylemek şaşırtıcı gelmemelidir. Daha doğru bir ifadeyle sömürgeci uluslar birer medeniyetken çoğu sömürge veya eski sömürge birer kültürdür.

Kültür ve medeniyet arasında hiçbir mutlak karşıtlık olamayacağı doğrudur. Sebebi yaşamın özgün bir yolu olması bakımından kültürün, sözde medeniyetin evrensel değerlerinin ortamı olmasıdır. Bu değerlerin pratik aklın formları olarak ete kemiğe bürünme şekli budur. Nitekim bu gerçekleşmediğinde medeni ilkeler etkili olamayacak kadar soyut kalır. Meseleyi daha anlaşılır bir şekilde aktaracak olursak, ulus-ötesi şirketler kendi başlarına tamamen kültürsüzdür ve yerellikten uzaktır ama işlerin geleneksel anlamda Colombo veya Chittagong'da nasıl yürütüldüğünü çok dikkatli bir şekilde incelemek zorundadırlar. Çokkültürlülük başka şeylerin yanı sıra, küresel çıkarlarınızı büyütebilmek için kültürel farklılıklara duyarlı olmak demektir. Ne var ki medeniyet ve kültür arasında, içimizdeki kültürel üstünlük yanlılarının giderek Batı/Doğu eksenine yerleştirdikleri çetin bir düşmanlık da vardır. Bunlar Batı medeniyetinin baştan başa kültürlerle dolu olduğu bilgisini ihmal ediyorlar. Ayrıca İslamcı radikalizme ait kapalı kültürün bir bütün olarak Müslüman medeniyetleri yansıtmadığını da unutuyorlar.

O halde çağımızın en acil sorunlarından biri, medeniyetin kültürden kurtulamadığı gibi onunla kolay kolay birlikte de yaşayamamasıdır. Medeniyet kıymetli ama kırılğandır; kültür ham ama güçlüdür. Medeniyetler maddi çıkarlarını korumak için öldürürken, kültürler kimliklerini korumak için öldürürler. Medeniyet ne kadar pragmatik ve maddiyatçı hale gelirse, baş edemediği duygusal ve psikolojik ihtiyaçları doldurmak için o kadar çok kültür çağırılır. Böylece ikisi arasındaki karşılıklı düşmanlık daha çok büyür. Evrensel değerler ile belli zaman ve mekânlar arasında aracılık yapacak şey sonunda saldırgan bir şekilde onların aleyhine döner. Kültür intikam arzusuyla dönen bastırılmıştır. Medeniyetten daha yerel, daha dolaysız, daha kendiliğinden ve daha a-rasyonel olması gerektiğinden, ikisi içinde daha estetik olan kavram odur. Yerel bir kültürü olumlama ya çalışan milliyetçilik türü her zaman siyasetin en şiirsel türüdür. Zamanında birinin dediği gibi, "Okuryazar erkeklerin icadıdır." Bū-

yük İrlanda milliyetçisi Padraic Pearse’i hıfzıssıhha komitesine koya-mazdınız.

Din aynı anda bu çitin iki tarafına birden düşer, korkutucu gü-cünün bir kısmını da buradan alır. Medeniyet gibi öğreti, kurum, otorite, metafiziksel spekülasyon, aşkın hakikat, korolar ve katedral-lerdir. Kültür gibi mit, ritüel, vahşi irrasyonizm, anlık hisler ve ka-ranlık tanrılardır. Hıristiyanlık bir kültür olarak başlamış ama ar-dından bir medeniyet meselesine dönüşmüştür. Birleşik Devletler’de din hâlâ büyük oranda medeniyetle ilgili bir konuyken, İngiltere’de büyük oranda kültürel bir meşgaledir. Sosyalizm veya Darwin’cilik-ten çok akşam çayı veya klog dansına benzer geleneksel bir yaşam biçimidir. Nitekim bu çok ciddiye alınamayacak kadar kötü bir form-dur (ziyadesiyle İngiliz olan Dawkins bu bakımdan belirgin derecede İngilizlikten uzak bir davranış sergiliyor). Kraliçenin papazlarından birinin size Kuzu’nun kanıyla yıkanıp yıkanmadığını sorduğunu düşünemezsiniz.* İngilizlerin yorumuyla din gündelik yaşamınıza müdahale etmeye başladığında onu terk etme zamanı gelmiştir. An-ketler çoğu İngiliz’in dinin yarardan çok zarar getirdiğine inandığı-nı gösteriyor. Bu Dallas’ta benimsenme ihtimali düşük olan son de-rece makul bir görüştür.

Kültür başka şeylerin yanı sıra aslında inandığınız şeylere inan-maktan başka çarenizin olmadığı anlamına geldiği için, rasyonel tar-tışmaların yerine geçer. Medeniyet savunucularının haklı bir biçim-de aleyhine kullandıkları bir şeydir bu. Aynı kimi gelenekselci top-lumlarda yaptığınız şeyleri atalarınızın yaptıklarına dayandırarak haklı çıkarabilmenizde olduğu gibi, bazı kültürçüler için de yaptık-larınızı kültürünüz yaptığı için haklı çıkarmak mümkündür. Burada kendi başlarına kültürlerin ahlaken tarafsız veya olumlu olduğu var-sayılr. Nitekim akla İzlanda, Azande veya denizci topluluklar geli-yorsa burası doğrudur ama Cehennem Melekleri, neofaşistler veya Scientologist’lerden bahsediliyorsa doğru değildir. Aijaz Ahmad kül-türün bazı çevrelerde, *o kişi olduğu için böyle* davranıyor anlamına

* Vaftiz edilmek, Tanrı’nın Kuzusu İsa’nın kanıyla yıkanmak ve yeniden doğmak anlamı-na gelir. (Y.N.)

geldiğini, ırkçılığın biyolojik temellere dayanan formlarıyla ortak bir öğretiyeye dönüştüğünü belirtir.⁶⁶ İskoçyalı veya Sri Lankalı olmak, Cizvit olmak veya Dördüncü Enternasyonal'in Pablo'cu eğilimlerinden gelmek gibi seçebileceğiniz bir şey değildir. Nitekim ikinci örneklerde nasıl davrandığınızı da seçebileceğiniz bir şey olmayabilir. Eğer kültür, kimliklerimizi oluştururken her şeye sirayet ediyorsa bu örnek oldukça mantıklı görünüyor. Kültüre başvurmak bundan ötürü kendimizi bir dereceye kadar rasyonel argümanların yanı sıra ahlaki sorumluluktan da kurtarma yoluna dönüşür. Kaplanlar için pusu kurmak nasıl yaşamlarının belli bir parçasıysa, seyir füzeleri imal etmek de bizim yaşamımızın parçasıdır. Ditchkins'in güçlü yanlarından biri, başka ne olursa olsun kesinlikle kültürcü biri olmasıdır. Aslına bakılırsa diğer yöne daha fazla meylediyor.

Postmodern düşünce, temeller fikrine düşmandır. Ancak bu aslında onların geleneksel versiyonlarına düşman olmak demektir. Kendi durumunda, bu geleneksel zeminlerin yerine kültür olarak bilinen yeni türden bir temel konur. Kültür yeni mutlak değere, gerçek bilanço'ya, kavramsal son noktaya veya aşkın göstergeye dönüşür. Geminin karaya oturduğu, kaçacak yerin kalmadığı, ufkun görünmediği yer burasıdır. Yakında gidiciymiş gibi görüldüğü gerçeğine dikkatimizi çekene kadar eski bir fikir olan Doğa'nın, bir bütün olarak insan kültürüne baskın çıkma noktasına geldiği tarihsel bir aşamada bunun başlatılması tuhaf bir durumdur. Doğa neticede her zaman kültüre karşı avantajlı konumdadır. Ölüm olarak bilinir.

Kültür fikrinde belli bir kutsal çağrışım vardır. Ne de olsa birkaç yüzyıldır veya daha fazla süredir zayıflayan dinî inançlara seküler bir alternatif olma çabasıdır. Bu tamamen saçma bir fikir değil. Din gibi kültür de nihai değerler, sezgisel kesinlikler, kutsal gelenekler, kendinden emin kimlikler, ortak inançlar, sembolik eylemler ve aşkınlık hissiyle ilgili bir meseledir. Bugün birçok erkek ve kadın için kalpsiz dünyanın kalbi din değil kültürdür. Doğrusu onu afyon yerine kullanan bazı kişiler de vardır. İster aklınızdaki edebiyat ve sanat olarak dar anlamdaki kültür fikri olsun, ister el üstünde tutulan bir yaşam tarzı olarak kültür olsun bu böyledir. Kültürün ilk anlamına gelince, en estetik kavramların yerlerinden edilmiş teolojik

unsurlar olduğunu belirtmekte yarar vardır. Gizemli, bağımsız ve kendi kendine hareket eden bir şey olarak görülen sanat eseri, agnostik bir çağda Tanrı'nın imgesidir. Fakat kültür aslında *ersatz** dinin rolünü oynamaktan âcizdir, kültür fikrinin son birkaç yüzyılda bu denli zorlanması bir sebebi de budur. Sanat eserleri bizi kurtarmaz. Sadece bizi onarılması gereken şeylere karşı daha hassas kılabilirler. Dahası kültürü bir yaşam tarzı olarak yüceltmek de kefaretin cüzi bir versiyonudur.

Medeniyete ait değerlerin evrensel olsalar da yerel bir meskene ve isme ihtiyaç duyduğunu iddia ederek kültür ve medeniyeti (veya bazılarının bu terimleri tercüme edebileceği şekliyle Almanları ve Fransızları) uzlaştırmaya çalışabilirsiniz. Zaten dünyanın bir bölümü beşerî medeniyetin posta adresi olarak hareket ediyor. Elbette bu Batı oldu. Batı *bir* medeniyettir kuşkusuz ama aynı zamanda bizzat kendisinin de özüdür. Tıpkı Fransa'nın sayısız ulus içinde bir ulus olması ama aynı zamanda zekânın özü olması gibi. Eğer bu örnek kulağa çok üstünlük yanılsı gibi geldiyse, ilk bakışta o kadar şovenistçe görünmeyen bir versiyonu bulmak mümkün. Bu başka kişilerin yanı sıra filozof Richard Rorty ile ilişkilendirilen bir şeydir. Tesadüfe bakın ki *Oxford İngilizce Sözlüğü*'nün “kabadayı”, “yaygaracı”, “kaba saba”, “çekincesiz” ve “eğlence düşkün” şeklinde tanımladığı bir isme sahiptir, oysa ben onu hiç de bu şekilde hatırlamam. Bu tartışmada Batı medeniyetinin yerel ve tesadüfi olması açısından gerçekten de “kültür” olduğunu kabul edebilirsiniz. Fakat aynı zamanda değerlerinin sanki gerçekten evrenselmiş gibi öne çıkarılması gereken değerler olduğunu da iddia edebilirsiniz. Bazı benzer argümanlar, edebiyat eleştirmeni Stanley Fish'in eserlerinde de bulunabilir.⁶⁷

Böyle yapmak sanki değerleriniz evrensel değerlerin tüm gücüne sahipmiş gibi hareket ederken, onları esaslı eleştirilerden ayrı tutmak anlamına gelir. Değerlerinizin bu tür eleştirilere karşı bağımsızlığı var çünkü onlar için herhangi bir rasyonel temel sunmuyorsunuz. Nitekim bu kendinizi diğerlerinin arasında tek bir kültür olarak görmeyişinizin sonucudur. Cesur bir hamleyle kültürcü bir tutum ala-

* (Alm.) İkame, yedek. (Y.N.)

rak yaşam tarzınıza rasyonel bir savunma getirmekten vazgeçebilirsiniz, ne var ki bunun bedeli onu tehlikeli bir şekilde temelsiz bırakmaktır. “Kültür” ve “medeniyet” burada isabetli bir şekilde bir araya gelir. Batı hiç kuşku yok ki medenidir ama medeniyeti o noktaya tesadüfi bir kültürel tarihten geldiği için ona rasyonel gerekçeler sunmaya ihtiyaç yoktur. Kişi böylece her ikisinden de yararlanmış olur. Kültür fikri barbarlık kavramının başına geldiği gibi reddedilmez. Aksine onu esaslı meydan okumalara karşı karantinaya alan bir şekilde medeniyete dahil edilir.

Aklın tek başına barbar bir irrasyonalizmi yenebileceğini zaten söylemiştim fakat bunu yapmak için kendisinden daha derinlere uzanan ve bundan ötürü püskürtmeye niyetlendiği irrasyonalizmin kendisiyle huzursuz edici bir benzerlik taşıyabilen güçlerden ve inanç kaynaklarından yararlanmak zorundadır. Bu İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa’nın karşısına çıkmış bir durumdur. Rasyonalizm veya liberal hümanizm, faşizmi yani gücünü müthiş derecede irrasyonel kaynaklardan alan bir hareketi yenmek için gerçekten yeterli midir, yoksa sosyalizmin yapma iddiasında bulunduğu gibi ancak onun kadar derine sirayet eden bir düşman tarafından mı mağlup edilebilir? Sosyalist bir açıdan bakıldığında, liberal rasyonalizm mevzubahis olan şeyle baş edemeyecek kadar yüzeyseldir. Liberal açıdan bakıldığında sosyalizm ve faşizm rahatsız edecek kadar çok ortak özelliğe sahiptir. Thomas Mann’ın büyük romanı *Doktor Faustus*’u diğer şeylerin yanı sıra bu ikilemin alegorisi olarak da okumak mümkündür. Fakat akıl ve onun ötekisi, Mann’ın romanı *Büyük Dağ*’ın da önemli bir temasıdır. Bu eserde yaşam ve ölüm, olumlama ve yadsıma, Eros ve Thanatos, kutsal olan ve müstehcen olan tamamen iç içe örülmüş haldedir. Dahası yaşam içgüdüleri ve ölüm içgüdüleri arasında verilen bu savaş, liberal rasyonalist ve Aydınlanmacı hümanist Settembrini ile Cizvit, komünist ve burjuva Aydınlanma’ya isyan etmiş tekinsiz Naphta arasındaki çatışma biçimini alır.

Naphta, Settembrini’nin liberal modernitesine karşı yapılan şeytani başkaldırıdan kanlı canlı bir modernisttir. Fedakârlığın, aşırılığın, ruhsal mutlakçılığın, dinî coşkunun, okültizmin, gayrişahsili-

ğın, dogmatizmin ve ölüm kültürünün sembolüdür. Kısaca Ditchkins'in gözünde insanlığın en menfur yüzünü temsil eden her şeyin karşılığıdır. Naptha yaşam gücünü karanlık, arkaik, kanlı kültür kaynaklarından çekerken, medeni Settembrini aklın, ilerlemenin, liberal değerlerin ve Avrupa zihniyetinin aydınlık fikirli savunucusudur. Mann'ın *Doktor Faustus*'unun liberal zihniyetli ama etkisiz anlatıcısı Zeitblom ile kitabın merkezinde yer alan şeytani sanatçı Adrian Leverkühn arasında da aynı karşıtlık söz konusudur.

O halde Ditchkins'in *Büyülü Dağ*'da hangi karakteri kafa dengi bulacağına hiç şüphe yoktur. Ancak romanın kendisi yargılarında birazcık daha incedir. Yaşamı göklere çıkaran Settembrini aslında ölümün kapısındadır ve kozmopolitanizmi diğer şeylerle birlikte Avrupa-merkezciliğin dar bir formudur. Naphta'nın alaycı bakış açısıyla, arkadaşındaki ilerlemeciliğin kendisi köhne ve arkaiktir. Aynı romanın geçtiği Birinci Dünya Savaşı'nın 19. yüzyıla ait olan o büyük umutların hepsini yıkması gibi. Bu bakımdan romandaki aksiyonlara ev sahipliği yapan klinikte kimsenin şifa buluyormuş gibi görünmemesi önemlidir. Naptha ölüme patolojik bir aşkla bağlı olabilir ama Settembrini'nin canlı hümanizmi onun bastırılması temelinde büyür. Sağlık ve medeniyet kültürle hastalık ve ahlaksızlık düşüncesinden hicap duyar ve bu koşulları düşünmeye pek katlanamaz. İnsanın diğer şeylerin yanı sıra hasta da olduğu gerçeğini sindiremez. Sapıklık ve yoldan çıkmaların beşeri koşulların sadece irrasyonel türevleri değil onun kurucu koşulları olduğunu görmez.

Romanın başkahramanı Hans Castorp'un öğrendiği şey, yaşam içinde Naphta ve Settembrini'nin bildiğinden başka bir ölüm formunun daha olduğudur. Onların aksine insanın kırılğanlığını ve ölümlülüğünü bilerek onu tevazuyla ve kibirden uzak bir tavırla onaylama meselesidir. Bu trajik hümanizm, Settembrini'nin aksine ölümün bozucu niteliğini kucaklar; fakat Naphta'nın aksine ölümü bir fetişe dönüştürmeyi reddeder. Sadece ölümlülüğümüze boyun eğerek hayatı dolu bir şekilde yaşayabiliriz. Romanın o şahane karlı sahnesinde Castorp'un dokunaklı ve ütopyacı sevgi ve yoldaşlık vizyonunun kalbinde, bir çocuğun lime lime parçalandığı dehşet verici bir imge, medeniyetin kendisine dayanak olan kanlı adakların simgesi saklıdır.

Yaşadığı bu aydınlanmayla Hans o andan sonra, ölümün düşüncelerine hâkim olmasına izin vermeyecektir. Aklın değil sevginin ölümden güçlü olduğunu ve medeniyetin tatlılıklarının yalnız buradan gelebileceğini düşünür. Akıl kendi başına ölümle yüzleşemeyecek kadar soyut ve gayrişahsi bir şeydir. Fakat sahici olacaksa böyle bir sevgi “her zaman kanlı adakların sessiz kabulü içinde” yaşamalıdır. Güzellik, idealizm ve ilerleme açlığı onurlandırılırken, Marksist veya Nietzsche’ci bir tarzla köklerinde ne kadar çok kan ve sefaletin olduğu itiraf edilmelidir. Görünüşe bakılırsa bu bilgelik, İlerleme satıcıları tarafından paylaşılan bir bilgelik değildir.

Kültür dinin yerini almakta yeterli olduğunu kanıtlayamazsa, siyasetin ikamesi olarak da hizmet veremez. Moderniteden postmoderniteye geçiş, başka şeylerin yanı sıra sahnenin merkezini siyasetin değil kültürün işgal ettiğini söyleyen inanışı temsil eder. Postmodernizmin yaşam tarzlarını anlama kapasitesi maddi çıkarları anlama kapasitesinden daha yüksektir. Genel bir tabirle kimlik meselesi petrolden çok daha iyi bir konudur. Bir kültürcülük formu olarak, nihayetinde esas meselenin yine inançlar ve değerler olduğunu düşünen radikal İslamla ironik bir yakınlık içindedir. Asef Bayat şöyle yazar: “İslamcılar için emperyalizm sadece askerî fetihler ve ekonomik hâkimiyetle somutluk kazanmaz. En başta kendisini, seküler fikirlerin, ahlaksızlığın, yabancı dillerin, logoların, isimlerin, yemeklerin ve modanın yayılmasıyla kurulan bir kültürel tahakküm olarak açığa vurur... özel bir ahlaki ve ideolojik topluluğun inşası, madunların toplumsal özgürleşmesinin yerini almıştır.”⁶⁸ Bu adamakıllı postmodern bir örnektir.

Başka yerlerde, Batılı postmodernizmin köklerinden bazılarını devrimci politikaların yenilgisinden aldığını öne sürmüştüm.⁶⁹ Benzer şekilde İslamcı radikalizm de sadece yağmacı Batı politikalarına karşı verilmiş bir tepkiden değil, halihazırda gördüğümüz gibi Müslüman sekülerizmi, liberalizmi, milliyetçiliği ve sosyalizminin çeşitli formlarının ezilmesinden doğmaktadır. İslamcı köktencilik başka şeylerle birlikte Müslüman solunun yenilgisine, Batı’nın faal bir şekilde parmağının bulunduğu bir yenilgiye verilmiş düşmanca bir

tepkidir. Ne ekersen onu biçersin sözünü söylettiren birkaç durumdan biri de budur. Bazı çevrelerde dinin dili, politikalara ait söylemlerin yerini alıyor. Bunun, ikisini birleştirmeye çalışan Hıristiyan kurtuluş teolojisinin taban tabana zıddı olduğunu iddia etmek mümkün. Bayat'ın belirttiği gibi bu teolojinin savunucuları, asla radikal İslamcılarının toplumlarını İslamlaştırmaya çalıştıkları gibi devleti Hıristiyanlaştırmaya çalışmamışlardır. Benzer bir kültürcülük, bir hayli etkili olan çalışması *Medeniyetler Çatışması*'nda medeniyetleri öncelikle kültürel ve dinî terimlerle tanımlayan Batılı ideolog Samuel Huntington'ın düşüncelerine de damga vurmaktadır. (Huntington medeniyet denen bu anlaşılması zor mahluklardan tam olarak kaç tane olduğundan emin değildir.)

Politika şimdiye dek yaşadıkları koşulları dönüştürmek adına yeryüzünün lanetlilerini birleştirmekte başarısız olduysa, bu işi onun yerine kültürün yapmayacağından emin olabiliriz. Öncelikle kültür, olabileceğiniz şeyden ziyade o gün sahip olduğunuz veya geçmişten beri taşıdığınız kimliği onaylama meselesidir. Peki, o halde dine ne demeli? Hıristiyanlık olarak bildiğimiz şey kendisini kültür ve medeniyetin birliği olarak görmüştür. Din insanlığın şimdiye dek ortaya çıkarabildiği en güçlü, dirençli, evrensel sembolik formrsa, kısmen bu sayededir. En mutlak ve evrensel hakikatler ile milyonlarca erkek ve kadının gündelik pratikleri arasında böyle doğrudan bağlar kurabilmiş başka kaç sembolik form vardır? En yüce ve seçkin fikirleri ve en elle tutulur beşeri gerçeklikleri böyle yakın ilişkiler içine sokmuş başka hangi yaşam biçimi olmuştur? Dinî inanç kişilerin içinden aşkın otoriteye acil yardım hattı çekmiştir. Bu kültür savunucularının ancak hasetle bakabilecekleri bir başarıdır. Fakat din mülksüzleştirilmiş kişileri özgürleştirmede kültür kadar âcizdir. Çoğu kez bunu yapmak ufacık da olsa ilgisini çekmez.

Modernitenin yükselişiyle kültür ve medeniyet tedrici bir biçimde yarılp uzaklaşmışlardır. İnanç giderek özel bir alana veya gündelik kültür alanına itilirken, politik **egemenlik** seküler devletin eline geçmiştir. Din liberal devletin rahatlıkla idare edebileceğinden, kendini meşrulaştırmak için olsa bile gasp ettiğinden daha fazla inancı temsil ediyordu. Diğer iki sembolik alan sanat ve cinsellikle

birlikte din, bir ölçüde seküler iktidarın kancasından kurtarılmış oldu; ancak bu özelleştirmenin üç sembolik form için getirdiği sonuç iki ucu keskin bir bıçak gibiydi. Bir yanda alternatif değerlerin ve bu sayede politik eleştirilerin kıymetli kaynakları olarak işlev görebilirken, diğer yandaysa kamusal dünyadan yalıtılmış olmaları giderek patolojik hale gelmelerine yol açıyordu.

O halde hâkim küresel sistem nahoş bir tercihle karşı karşıyadır. Ya düşmanlarının mutlaklığı karşısında yerli pragmatizmlerinin erdemlerine itimat edip riskli bir girişimde bulunacaklar ya da Batılı köktencilerin ısrarına uyup kendi metafiziksel değerlerine başvuracaklar. Ne var ki bu değerler gittikçe daha sönük ve inandırıcılıktan uzak görünüyor. Michigan, Holland'da Tanrı'yı büyük icra kurulu başkanı, CEO gibi görebilirler ama bu Münster veya Manchester'da benimsenme ihtimali düşük bir görüştür. Batı'nın kendisini kurtarmak için her şeyiyle metafizik olmaya ihtiyacı var mı? Eğer varsa liberal, seküler değerlerine aşırı hasar vermeden, böylece hâlâ liberal olmayan hasımlarından korunmaya değer bir şeylerin olduğunu göstererek bunu yapabilir mi?

Şayet Marksizm kültür ve medeniyeti uzlaştırma vaadinde bulunuyorsa, sebebi başka şeylerin yanında kurucusunun hem romantik bir hümanist hem de Aydınlanmacı rasyonalizmin mirasçısı olmasıdır. Marksizm kültür ve medeniyetin birlikteliğiyle ilgili bir şeydir. Teklik ve evrensellik, işçi ve dünya vatandaşı, yerel bağlılıklar ve uluslararası dayanışma, kanlı canlı bireylerin özgürce kendilerini gerçekleştirmesi ve hepsinin oluşturduğu küresel, ortak topluluk. Ancak Marksizm çağımızda şaşırtıcı bir politik tepkiyle karşılaştı. Dahası o radikal dürtülerin göç ettiği yerlerden biri (onca şey içinde) teoloji oldu. Bugünlerde insanın Deleuze ve Badiou, Foucault ve feminizm, Marx ve Heidegger'in ele alındığı en bilgi dolu ve canlı tartışmaları bulabileceği yer teolojinin bazı alanlarıdır.

Bu tümüyle şaşırtıcı değildir çünkü teoloji, hakikat iddialarından çoğu mantıksız olsa da giderek uzmanlaşan bir dünyada kalan en hırslı teorik arenalardan biridir. Konusu, yaşamın aşkın kaynağı olarak gördüğü şeyin karşısında insanlığın kendi doğası ve alın yazısından başka bir şey değildir. Bunlar analitik felsefede veya siyaset bili-

minde kolay kolay ortaya atabileceğiniz sorular değildir. Teolojinin pragmatik meselelerden uzak durması bu açıdan bir avantajdır. Bu durumda kendimizi çok tuhaf bir durum içinde buluruz. Ditchkins'in haklı değerlendirmesiyle, teolojinin giderek sorunun parçasına dönüştüğü bir dünyada, o aynı zamanda yanıtların bazılarına katkı sunabilecek eleştirel düşünceyi de teşvik ediyor. Dinin tüm zulüm ve saçmalıklarına rağmen, seküler solun ondan öğrenebileceği dersler var ve sol aslına bakılırsa, beleş atın dişine bakma lüksüne sahip olacak kadar fikirlerle dolup taşmıyor.

Şu an her iki taraf da diğerini dinleyecek mi? Ditchkins bu kitabı okuyacak ve Şam'a yapılan yolculuğu gölgede bırakan bir aydınlanma yaşayacak mı? Yanıt olarak iki teolojik terimden daha azını içeren bir cevap vermek gerekirse: Cehennemde bile olmaz. Mevcut haliyle konumlar, böyle bir diyaloga izin vermeyecek kadar kemikleşmiş. Karşılıklı anlayış, bazı liberallerin zannettiği gibi öyle her yerde olmaz. Maddi koşullarının oluşması gerekir. Sözde teröre karşı açılan savaş doğal seyrinde sürdüğü sürece böyle bir şey olacakmış gibi görünmüyor.

Ditchkins ve benim gibiler arasındaki fark neticede liberal hümanizm ve trajik hümanizm arasındaki ayrıma indirgeniyor. Mitle-
rin ve batıl inançların zehirli mirasını silkeleyip bir atabilsek özgür olabileceğimizi düşünen Ditchkins gibiler vardır. Benim kanaatime göre bu iyimser bir düşünce olsa da başlı başına mittir. Trajik hümanizm, liberal hümanizmin özgürce gelişip serpilen insanlık vizyonunu paylaşır; fakat bunun ancak en kötüsüyle yüzleşerek mümkün olduğuna inanır. İnsanlığın neticede sahip olmaya değer tek olumlaması, Restorasyon'dan sonra hayal kırıklığına uğramış Milton gibi, insanlığın en başta kurtarılmaya değer olup olmadığına ciddi şekilde kafa yoran ve Jonathan Swift'in Brobdingnag kralı insan türünü iğrenç bir haşere ırkı olarak tarif ettiğinde aklından geçenleri görebilen bir olumlamadır. İster sosyalist, ister Hristiyan isterse psikanalitik çeşidiyle olsun trajik hümanizm, insanlığın ancak kendisini mülksüzleştirdiği ve radikal bir şekilde baştan yarattığı bir sürecin sonucunda ortaya çıkacağını düşünür.⁷⁰ Bu başkalaşıma uğramış geleceğin doğup doğmayacağını hiçbir garantisi yoktur. Fakat eğer

önünde liberal dogmacılar, İlerleme'nin doktriner bayrak sallayıcılığını yapanlar ve İslamofobik entelektüeller durmazsa bu geleceğin daha erken gelmesi mümkündür.

NOTLAR

1. YERYÜZÜNÜN ALÇAKLARI

- 1 Merhamet gösteren hatalı bir tutumla, bu okul müdürünün ismini anı kitabım *The Gatekeeper*'da (Allen Lane/Penguin, Londra, 2001) "Damien" şeklinde değiştirmiştım ve haklı olarak eski kurbanlarından birkaçı böyle yaptığım için beni azarlamıştı. Bundan dolayı burada adını açıkça söylüyorum. [Damien, "evcilleştirmek" ya da "boyun eğdirmek" anlamına gelen tarihî bir isimdir ve Yunanca "Damianos" kelimesinden türemiştir; "usta", "üstesinden gelmek" veya "fethetmek" anlamlarına gelebilir. (Y.N.)]
- 2 Anı kitabım *The Gatekeeper* (Allen Lane/Penguin, Londra, 2001) belki de bir anti-otobiyografi olarak tanımlanabilir.
- 3 Hebert McCabe, *Faith Within Reason*, Continuum, Londra, 2007, s. 76.
- 4 Christopher Hitchens, *God Is Not Great*, Atlantic, Londra, 2007, s. 282.
- 5 John C. Lennox, *God's Undertaker*, Lion, Oxford, 2007, s. 62.
- 6 Rowan Williams, "How to Misunderstand Religion", Swansea Üniversitesi'nde verilen konferans, Galler, 13 Ekim 2007.
- 7 Alıntıldığı yer: Lennox, *God's Undertaker*, s. 58.
- 8 John Gray, "The Atheist Delusion", *The Guardian*, 15 Mart 2008.
- 9 "Yahudilik-Hristiyanlık" terimini küstah bir tavırla Yahudileri "içeren" bir jest veya Müslümanların dışlanmasına dönük muhafazakâr bir ideolojik kodlama olarak değil, belli kültürel ve teolojik sürekliliklere işaret etmek için kullanıyorum.
- 10 Bkz. Charles Taylor, *Sources of the Self*, University of Cambridge Press, Cambridge, 1989, s. 13-16, s. 81-83, s. 211-247.
- 11 Bkz. "An Essay on Evil" adlı makalem (yayına hazırlanıyor).
- 12 *The New York Times*, 19 Mayıs 2008.
- 13 Bkz. Herbert McCabe, *Faith Within Reason*, Continuum, Londra, 2007, s. 108.
- 14 Bkz. Alain Badiou, *Saint Paul: The Foundation of Universalism*, Stanford University Press, Stanford, 2003, s. 55-56.
- 15 Bkz. Daniel Schwartz, *Aquinas on Friendship*, Clarendon, Oxford, 2007, s. 6.
- 16 Bkz. Terry Eagleton, *After Theory*, Allen Lane/Penguin, Londra, 2003, Bölüm 6.
- 17 Bu bana kendi uydurmam olan çok kötü bir Marksist şakayı anlatma fırsatı veriyor. Bir petrol şirketinin yöneticileri tesislerinden birinin çuvala para kaybetmesinden endişeye kapılırlar ve burası ticari kararlarını Tanrı'nın sesinden gelen talimatlara dayandıran Evanjelikler tarafından idare edilen bir yerdir. Yöneticiler uygun bir şekilde sorunu çözmesi için iş bitirici, eskiden orduda çalışmış bir tipi yollarlar. Fakat çabaları hiçbir sonuç getirmez ve üstleri neticede rasyonel albayı mistik Shell'den [kabuktan] çıkarmak zorunda kalır.
- 18 Karl Marx, "Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right", *Karl Marx: Early Writings*, T.B. Bottomore (yay. haz.), C.A. Watts, Londra, 1963, s. 44.
- 19 Alıntılaman Dan Hind, *The Threat to Reason*, Verso, Londra, 2007, s. 22.
- 20 Gilbert Achter, "Religion and Politics Today", *Socialist Register*, Londra, 2008, s. 59.

2. İHANETE UĞRAMIŞ DEVRİM

- 21 Terry Eagleton, "Lunging, Flailing, Mispunching", *London Review of Books*, 19 Ekim 2006, s. 32.
- 22 Denys Turner, *Faith, Reason and the Existence of God*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 230.
- 23 Stephen Mulhall, *Philosophical Myths of the Fall*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 2005, s. 22.
- 24 Daniel C. Dennett, *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon*, Penguin, Londra, 2007, s. 9.
- 25 Örnek olarak bkz. Kermode, *The Sense of an Ending*, Oxford University Press, Oxford, 1967 ve *The Genesis of Secrecy*, Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1979. Her iki eser de tereddütsüz derecede seküler bir eleştirmen açısından, teolojik meselelerin nasıl incelikli bir şekilde kavrandığını gözler önüne seriyor.
- 26 Karl Barth, *Church Dogmatics*, T. & T. Clark, Edinburg, 1961, Cilt 4, Kısım I, s. 531.
- 27 Herbert McCabe, *Faith Within Reason*, Continuum, Londra, 2007, s. 46.
- 28 Editör Melvin Hill, *Hannah Arendt: The Recovery of the Public World*, St. Martin's, New York, 1979, s. 334-335.
- 29 Bkz. Dan Hind, *The Threat to Reason*, Verso, Londra, 2007.
- 30 Charles Taylor, *A Secular Age*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass., s. 332.
- 31 Bkz. John Milbank ve Catherine Pickstock, *Truth in Aquinas*, Routledge, Londra, 2001; Fergus Kerr, *After Aquinas*, Blackwell, Oxford, 2002.
- 32 Bu hususa şu çalışmada değiniliyor: John E. Smith, "Faith, Belief and the Problem of Rationality", *Rationality and Religious Belief*, C.F. Delaney (yay. haz.), Notre Dame Press, Notre Dame, Ind, 1979.
- 33 Richard Dawkins, *The God Delusion*, Houghton Mifflin, Boston, 2008, s. 271.
- 34 Alastair Crooke, "The Naive Armchair Warriors Are Fighting A Delusional War", *The Guardian*, 24 Mart 2008.
- 35 Şu eserde bu konu üzerinde çok daha uzun uzadıya şeyler kaleme aldım: *Holy Terror*, Oxford University Press, Oxford, 2005, Bölüm I.
- 36 Bkz. Walter Benjamin, "Theses on the Philosophy of History", *Illuminations*, Hannah Arendt (yay. haz.), Collins/Fontana, Londra, 1973.
- 37 Agy., s. 256.
- 38 Alıntılan: Detlev Claussen, *Theodor W. Adorno: One Last Genius*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2008, s. 338.
- 39 Bkz. Max Horkheimer ve Theodor Adorno, *Dialectic of Enlightenment*, Herder and Herder, New York, 1972.
- 40 Alıntulduğu yer: Rush Rhees, *Ludwig Wittgenstein: Personal Recollections*, Basil Blackwell, Oxford, 1981, s. 101.
- 41 Söz konusu arazi sahibi, görünen o ki İrlandalı tarihçi Roy Foster'ın eşi Aisling Foster'ın atalarından biridir. Roy'un eserini zaman zaman radikal bir bakış açısıyla eleştirmeye uygun bulmuşumdur. *Plus ça change...*[Görünüş değişse de özü değişmiyor (Ç.N.)]
- 42 Bkz. Pankaj Mishra, "The Burmese Monks' Spiritual Strength Proves Religion Has a Role in Politics", *The Guardian*, 1 Ekim 2007.
- 43 Aijaz Ahmad, "Islam, Islamisms and the West", *Socialist Register*, Merlin, Londra, 2008, s. 12.

- 44 Agy., s. 14.
- 45 Agy., s. 29.
- 46 Agy., s. 25.
- 47 Agy., s. 26.
- 48 Agy., s. 37.

3. İNANÇ VE AKIL

- 49 Bkz. Robert Pape, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism*, Random House, New York, 2005.
- 50 Slavoj Žižek, *In Defence of Lost Causes*, Verso, Londra, 2008, s. 31.
- 51 Herbert McCabe, *Faith Within Reason*, Continuum, Londra, 2007, s. 13.
- 52 Bkz. Alain Badiou, *Being and Event*, Continuum, Londra, 2005.
- 53 Bkz. Terry Eagleton, *Trouble with Strangers*, Wylie-Blackwell, Oxford, 2008, Kısım 3, Bölüm 9.
- 54 Bkz. Jean-Yves Lacoste, "Perception, Transcendence and the Experience of God", *Transcendence and Phenomenology*, Peter M. Candler Jr. ve Conor Cunningham (yay. haz.), SCM Press, Londra, 2007, s. 15.
- 55 Christopher Hitchens, *God Is Not Great*, Atlantic, Londra, 2007, s. 5. Bu esere yapılacak diğer referanslar alıntılardan sonra eklenecek parantezlerle yapılacak.
- 56 Dan Hind, *The Threat to Reason*, Verso, Londra, 2007, s. 64.
- 57 Denys Turner, *Faith, Reason and the Existence of God*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 232.
- 58 Ludwig Wittgenstein, *On Certainty*, alıntılaman Anthony Kenny (yay. haz.), *The Wittgenstein Reader*, Blackwell, Oxford, 1994, s. 254.
- 59 Charles Taylor, *A Secular Age*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2007, s. 83 5. Dawkins'ten yapılan alıntı, Taylor tarafından alıntısız bir şekilde verilmektedir.
- 60 Bkz. Charles Taylor, *Sources of the Self*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, Bölüm II.
- 61 Bkz. Terry Eagleton, *Sweet Violence: The Idea of the Tragic*, Blackwell, Oxford, 2003, s. 258-259.

4. KÜLTÜR VE BARBARLIK

- 62 Alıntılaman Dan Hind, *The Threat to Reason*, Verso, Londra, 2007, s. 70.
- 63 Catherine Gallagher, "The Rise of Fictionality", *The Novel, Volume I: History, Geography, and Culture*, Franco Moretti (yay. haz.), Princeton University Press, Princeton, N.J., 2006, s. 336-363.
- 64 Agy., 346.
- 65 John Milbank, "Only Theology Saves Metaphysics: On the Modalities of Terror", *Belief and Metaphysics*, Peter M. Candler Jr. ve Conor Cunningham (yay. haz.), SCM Press, Londra, 2007, s. 455.
- 66 Aijaz Ahmad, "Islam, Islamisms and the West", *Socialist Register*, Merlin, Londra, 2008, s. 21.
- 67 Örnek olarak bkz. Richard Rorty, *Contingency, Irony and Solidarity*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989; Stanley Fish, *Doing What Comes Naturally*, Oxford University Press, Oxford, 1989.

- 68 Asef Bayat, "Islamism and Empire: The Incongruous Nature of Islamist Anti-Imperialism", *Socialist Register*, Merlin, Londra, 2008, s. 43 ve 49.
- 69 Bkz. Terry Eagleton, *The Illusions of Postmodernism*, Basil Blackwell, Oxford, 1996, Bölüm 1.
- 70 Bu görüşün güçlü bir ifadesi için bkz. Raymond Williams, *Modern Tragedy*, Chatto and Windus, Londra, 1966, Kısım I, Bölüm 4.

DİZİN

II. Vatikan Konsili 14, 16
11 Eylül 38, 39, 59, 60, 61, 62, 120

A

Achcar, Gilbert 44
adalet 11, 15, 27, 29, 30, 31, 33, 36, 38,
39, 41, 56, 59, 63, 82, 92, 93, 102, 125,
126, 127
Adorno, Theodor 64, 72, 83, 84
Afganistan 55, 60, 89, 90, 91, 92
ahlaki değerler 127
Ahmad, Aijaz 89, 90, 91, 92, 93, 131
akıl, ayrıca bkz. rasyonellik 18, 22, 53,
68, 74, 76, 77, 81, 84, 95, 96, 100, 103,
104, 109, 110, 111, 115, 125, 134
Amerika Birleşik Devletleri 13, 20, 26,
38, 41, 46, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 64,
68, 78, 86, 88, 89, 90, 92, 106, 107, 116
anawim 30, 55
Anselmus, Aziz 102
Aquino'lu Tomas 17, 19, 25, 35, 49, 72,
73, 74, 103, 104, 105, 109
Arap-İsrail Savaşı 92
Arendt, Hannah 65
aşkınlık 75, 76, 132
ateizm 25, 62, 87, 96, 98, 119
Augustinus, Aziz 24, 80
Austin, J.L. 80
Aydınlanma 25, 38, 59, 64, 65, 66, 67,
68, 70, 71, 75, 76, 81, 83, 84, 88, 102,
127, 134

B

Bacon, Francis 64, 65
Badiou, Alain 35, 101

Bakbalar (Euripides) 81
barbarlık 59, 65, 66, 85, 119, 129, 134
batıl inanç 11, 40, 51, 56, 66, 68, 70, 80,
81, 106, 139
Batı medeniyeti, ayrıca bkz. medeniyet
80, 84, 120, 129, 130, 133
belirlenimcilik 115, 116
Benjamin, Walter 64, 83, 105
bilgi, ayrıca bkz. bilim, hakikat 15, 19,
73, 74, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104,
105, 110, 111, 113, 126, 138
bilim, ayrıca bkz. rasyonelite 13, 14, 15,
17, 19, 20, 21, 22, 40, 67, 71, 72, 75, 99,
106, 111, 114, 121
bireycilik 67, 129
Blair, Tony 108
Blake, William 25, 29
Bolt, Robert 110
Bowra, Maurice 114
Burke, Edmund 80
Bush, George W. 19, 59, 85

C-Ç

Cezayir 90, 92
cinsellik 34, 35, 137
Clarke, Arthur C. 98
Comte, August 70
Conrad, Joseph 108
Cromwell, Oliver 114
Crooke, Alastair 80
çarmıha germe 30

D

Dawkins, Richard 14, 16, 17, 19, 23, 36, 38, 40, 49, 54, 57, 62, 63, 64, 66, 77, 78, 79, 84, 86, 87, 88, 95, 96, 98, 100, 106, 109, 111, 112, 116, 120, 131

deizm 70

Deleuze, Gilles 123, 138

Dennett, Daniel C. 17, 41, 51, 52

Derrida, Jacques 115

Ditchkins 14, 19, 20, 26, 27, 30, 33, 36, 37, 38, 40, 41, 50, 51, 52, 53, 56, 59, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 84, 86, 87, 88, 96, 99, 102, 105, 106, 109, 113, 119, 128, 132, 135, 139

doğa 53, 68, 71, 85, 109, 126, 132

E

Einstein, Albert 21

Eisenhower, Dwight 121

Eliot, George 79

Eliot, T.S. 56

El Kaide 44, 89

emperyalizm 24, 59, 67, 93, 136

Endonezya 88, 90, 91, 92

enternasyonalizm 68, 69

erdem 22, 26, 27, 50, 75, 97, 103, 116, 127

eşitlik 68, 127, 129

etik 22, 23, 36, 60, 74, 101, 113

Euripides 81

evrensellik 67, 129, 138

F

Faludi, Susan 59, 60

faşizm 51, 69, 78, 115, 134

Feuerbach, Ludwig 70

Fichte, Johann Gottlieb 110

Filistin toprakları 91

Fish, Stanley 116, 133

Foucault, Michel 16, 112, 138

Freud, Sigmund 28, 29, 43, 49, 82, 95, 96

Frye, Northrop 76

G

Gallagher, Catherine 123

gerçekçilik 32, 104

Ghosananda, Maha 88

Golding, William 28

Gray, John 25

Greene, Graham 28

günah 28, 29, 31, 35, 40, 51

H

Habermas, Jürgen 74

hakikat 17, 33, 60, 83, 96, 99, 101, 108, 112, 115, 128, 131, 138

Hanh, Thich Nhat 88

Heidegger, Martin 22, 52, 72, 73, 110, 138

Hıristiyan köktencilik 43, 44

Hıristiyanlık, ayrıca bkz. İsa, din 16, 17, 18, 23, 25, 27, 29, 31, 33, 35, 36, 37, 40, 41, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 64, 65, 71, 82, 86, 96, 97, 99, 100, 103, 131, 137, 141

Hind, Dan 66, 108

Hitchens, Christopher 14, 17, 23, 38, 39, 41, 52, 53, 54, 64, 69, 70, 76, 77, 78, 79, 86, 87, 88, 106, 107, 108, 110, 124

Hitler, Adolf 78

Horkheimer, Max 84

hukuk 70, 85, 91, 92

Hume, David 64

Huntington, Samuel 137

hümanizm 24, 33, 64, 65, 80, 86, 106, 111, 134, 135, 139

I-İ

Irak 41, 43, 55, 61, 78, 92, 106
 ırkçılık 50, 59, 85
 ideoloji 5
 ilerleme 33, 69, 76, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 106, 136
 inanç 16, 17, 25, 26, 28, 32, 37, 40, 46, 52, 56, 61, 66, 70, 76, 80, 90, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 110, 112, 116, 121, 122, 123, 125, 128, 134, 137
 inanç, ayrıca bkz. Hıristiyanlık, Tanrı, din 16, 17, 26, 28, 32, 37, 40, 46, 52, 56, 61, 66, 76, 80, 90, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 110, 112, 116, 121, 122, 123, 125, 128, 134, 137
 İncil 28, 29, 30, 31, 33, 36, 54, 57, 58, 64, 87, 97
 İran 90, 91, 92
 İrlanda 5
 İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA) 93
 İsa 11, 20, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 53, 54, 55, 56, 62, 70, 86, 98, 100, 101, 102, 108, 112, 131
 İslam 26, 87, 90, 92, 120
 İslamcı köktencilik 44, 120, 136
 İsrail 91, 92, 126

K

kanaat 15, 21, 37, 40, 49, 97, 114, 116, 139
 Kant, Immanuel 19, 22, 68, 75
 kapitalizm 41, 42, 44, 46, 50, 62, 65, 69, 88, 91, 120, 121, 122, 123, 126
 kartezyen düalizm 72
 Katolik Kilisesi 14, 15, 78, 87
 Kierkegaard, Søren 57, 102
 King, Martin Luther, Jr. 88

komünizm 68, 91
 kozmos 18
 köktencilik 43, 44, 46, 54, 66, 92, 93, 120, 125, 136
 Kutsal Kitap 18, 27, 30, 54, 70, 125
 Kutsal Kitaplar 26, 54, 57
 kültür 5
 köktencilik 44, 111, 136, 137
 kültürel çalışmalar 5

L

Lacan, Jacques 5, 28, 52, 62
 Lawrence, D.H. 25, 26
 Lenin, Vladimir 103
 Lévi-Strauss, Claude 71
 liberalizm 25, 26, 58, 64, 65, 66, 75, 83, 84, 85, 108, 114, 123, 126
 liberal rasyonalizm 16, 50, 64, 84, 96, 134
 Locke, John 25, 58, 74, 129

M

Mann, Thomas 134, 135
 Marksizm 16, 64, 65, 83, 92, 138
 Marx, Karl 20, 25, 42, 43, 52, 65, 74, 75, 81, 121, 138
 materyalizm 80, 109, 120, 129
 McCabe, Herbert 16, 63, 99
 Mısır 90, 91
 Milton, John 109, 139
 mitler 33, 71, 79, 139
 modernite 45, 65, 73, 83, 113, 120, 134, 136, 137
 More, Thomas 110
 Mübarek, Hüsnü 90, 91
 mücahitler 89, 90
 Müslüman Kardeşler 91

N

Nasır, Cemal Abdül 91, 92

nedensellik 19

New Age 42, 43, 44

Nietzsche, Friedrich 16, 24, 26, 42, 57,
108, 120, 136**Ö**özgürlük 15, 18, 23, 59, 65, 68, 76, 79,
84, 106, 108, 109, 122, 127**P**

Paulos, Aziz 28, 30, 31, 35, 54, 70

postmodernizm 45, 65, 111, 114, 136

postyapısalcılık 15

pozitivizm 79

R

Roma Katolik Kilisesi 14, 15

romantizm 20, 42, 43, 104

S-Ş

Schopenhauer, Arthur 49, 108

seküler hümanizm 86

sosyalizm 15, 26, 36, 41, 50, 58, 65, 84,
92, 104, 114, 131, 134

Spencer, Herbert 70, 84

Sukarno 90, 91

Suudi Arabistan 68, 88, 92, 93, 127

Swift, Jonathan 81, 109, 139

şehitler 32

T

Taliban 60, 89

Tanrı 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24,
25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 40,
41, 42, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 63,
64, 70, 73, 74, 82, 83, 87, 93, 96, 97, 98,99, 102, 103, 105, 108, 110, 112, 113, 116,
119, 120, 121, 129, 131, 133, 138, 141Taylor, Charles 70, 71, 74, 75, 76, 82,
112, 113

televanjelistler 68

teoloji 14, 16, 18, 19, 20, 23, 26, 37, 40,
41, 45, 51, 57, 96, 137, 138terörizm 46, 56, 59, 61, 69, 81, 85, 88,
89, 122

Turner, Denys 51, 109

V

Voltaire 64, 77, 114

W

Williams, Raymond 5, 128

Wittgenstein, Ludwig 53, 58, 73, 84,
97, 98, 105, 110**Y**

Yahudilik-Hristiyanlık 25, 83

yaratılış 18, 19, 54, 72

Yeni Ahit 11, 17, 23, 26, 32, 33, 34, 56,
58, 63, 98, 104

yeni muhafazakârlık 125

Yuhanna 57

Z

Žižek, Slavoj 98

Terry Eagleton, *Akıl, İnanç ve Devrim*'de, bir yandan "batıl inançlı" Tanrı görüşünü yıkarak Hristiyan İncil'inin devrimci açıklamasını sunarken, öte yandan geleneksel Hristiyanlığın bu devrime ihanet edişine şiddetli bir saldırı başlatıyor. Kutsal Ruh'tan Ortadoğu'nun yakın tarihine, Aquino'lu Tomas'tan İkiz Kuleler'e kadar uzanan anlatısında din ve siyasete ilişkin düşüncelerini dile getiren Eagleton biliminsanlarını, ilahiyatçıları, ateistleri ve Tanrı tartışmasını anlamaya hevesli okurları din ve inanca dair ezberlerini bozmaya davet ediyor.

Felsefe

Tellekt

www.tellekt.com

ISBN 978-625-7118-24-8

9 786257 118248

26,5 TL